

Купе
К-29

VALENTIN KATAJEV

MEN—EMGEKCI ELDIN QULUMUN



QIRG'IZSTAN MAMLEKET BASMASI
FRUNZE 1940 QAZAN

ВАЛЕНТИН КАТАЕВ

Я—СЫН ТРУДОВОГО НАРОДА
ПОВЕСТЬ

КИРГИЗСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ФРУНЗЕ 1940 КАЗАНЬ

К 29.

VALENTIN KATAJEV

MEN—EMGEKCI ELDIN ULUMUN
POVEST

QYRQJYZSTAN MAMLEKET BASMASY
FRUNZE, 1940, QAZAN

Кирг
К 29

Др
29



Batıstan kele çatqan cel çerdik ezygə qarşı Sovettik Ukraina özün boşotuucu ala çirtuq soquştu köteret, — Ukrainada volup çatqan oqujanın maanisi uşul.

I. STALIN

I GLAVA

BOMBACЬ NAVODCIK

Soldat frontton qajtır keke çattı. Soquşqa çaş kanonir volup ketip, mənətsiz es aluqqa qajtqanda bombacь-navodcık volup keldi. Qolunda: soldattar alıp çyruycy tarancanın bir tyru nagan, anın on daana oqu çana da sьrtına ojmo salıp qoozdooon qьnduu, — zamvirekciler alıp çyruycy qajdı qançarь var, qançardın qьnьnьn ucuna çez şakek kижizilgen ele.

Bul qazьnalьq quraldar, özynun az ömьryn çaşar ötkən uvaqtьluu ökmөттyn coloq qıjruqtuu vьrkytynun syrөty var batarejalьq kök pecat vasьlqan demobilizatsijalьq kvөlyk qatьna tirkelgen volucu.

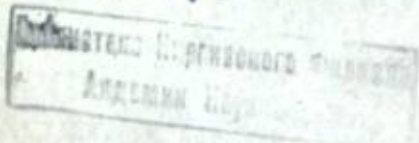
Andan vaşqa da, vizdin batarejci çoldo ne var, ne çoq degensip, dragun mьltьqьnan birdi çana limonok degen qol granattan ekini ala sьqtь.

Muzoonun vucqacьnan çasaqan paraqьn көzүнө vasa kijip, eki sanь vulcujur, saqan çana şinelcen, kicinekej çana ötkyr Semjon Fjodorovic Kotko emereklerin şьqar salqan taqьlcaqьn arqasьna arta salıp, cөldyn keski toq-qoloq tuşur qalqan çolu menen keke çattı.

Esaq ele tьnьqьr: but kijimderin oqdor çana Rumьnijaьn kesek tuuraqan tamedisinen papiros çasap tartьşь kerek volucu. Biroq ar bir qadamь anь yjnө çaqьndatьr keke çattı. Yjunde volvoqonuna tert çьldan aşьr ketti ele.

1/284

7067.



Tuulqan qeštaqna qancalyq çaqndaqan sajn, wutu oşoncoluq yldam şilte-
nip warattı. Bul çer ulam taanş volo waştadı. Aqırq seğız çaqıym çoldu
soldat wasır warıaj ele, çırqar çyurp oturqandaj boldu. Tarancasynın kyreñ
woosu kökyregyndö şalaqtar warattı. Tamandar ısr çyqtı.

Asmanda çaqıraqan aj menen ajqalyşqan çymñdaqan qurc çyldızdar
turat, közynö çyldızdar: çerge çetpej, anın çartal çaqınan çandaj salır,
köylçym avan ıralar çön ele ucqan quştaj tınymsız zımyrar wara çat-
qandaj körynöt. Fevral ajnın tynky soqqon çybroonduu salqın çeli çygöy-
nup quuraqan sawaqtarın aralar ötur çattı.

Bir azdan kijin itterdin yrgön yny uquldu. Yjler da közynö waştadı. Semjon,
civalışır salınqan ustaqanany taanşdı. Ajdn çaqıraqna aq kögüş tartır kö-
ryngön ustaqanany tamnın woogunda at taqalar çyqacqa tizilir turat. Al,
attar kemirip tarıwı ala qıwr qojqon taanş at wajlaçystan ötty. Taanş qo-
roosunun ortosunda, — tam yjdyn qıjqac tyşkön kölekösyndö qaşekterin alır
qojqon taanş arawas turat.

Soldat toqtoj qaldı da demin wastı. Andan kijin al, walaca quuşuruluw çıla
wasır warır. qaraqır terezeni certti da, oşol zamat ketencikter, tamqa çölö-
nur tura qaldı. Al, qoldorun eki çanına quuşura qojur, eegin ijip kekirtegin
çyştı. Al, quwanqandyqınan dem ala alıaj saqaly alınbaqan eerdin qawa tiş-
tedi. Tavşmaq şajqtuu kulumşyrogöndyktyn welgisi anın tolmoc wetinew
çana öte çymñdaqan közynön körynur turdu. Çyregy alır-ucur aqıregine
soqur turdu.

Al, bul tamaşany tört çyldan weri ele aldı menen köyur çyrgön wolucu. Tört
çyldan weri anın tyşyndö: al frontton yjynö qajtqandaj wolur, tawşın wilgiz-
wej çıla wasır tuulqan yjynın tywynö kelet da, taanş terezewin certkendej
wolur körynuyçu; enesi yjynön çyqr: «Bul kim? Emne kerek? Dep suraqan-
daj wolor ele. Enesi, taanşbaqan soldatqa acıulanır, çatırqar qaraqandaj wo-
lor ele, anda soldat frontto çyrgöndögysyndöj ele wök çana quwançtıu yny
menen: «Bajwice, amansızwı! Baatır zambirekçini Georgiewdik kawalerijasın-
nın atcan soldatın yjynızgö qonduruñuz! Meşinızdin icindegi galuşkañızdı¹
suurup çyqrıw çe qazanıñızda emne wolso, oşonu qujur keliñiz! Bormasç
nawodçıktın waştocunun tamaq ickisi kelet!» dep qıjqırır syjögöndöj wolu-
cu. Enesi soldatqa köylsyz qarar, daq ele taanşaj turqandaj wolor ele.
Anda al, wojun tyzör tura qalır: «Sizdin ulu uymatıñızqa, arakettin icinde

¹ Galuşka — Suuqa qajnatqan tomoloq tomoloq majda qamır.

qajnar çatqan armijanın arasınan sizdin naq uuluñuzdun özy, Semjon Fjodo-
rowic Kotko mına wygyn mөөnөtsyz dem alışqa kelip oturat.

Stoluñuzqa dastorqonuñuzdu çajır, şorqonuñuzdu weriñiz, andan waşqa ec
qandaj oqustuqtar woloqon çoq!» dep, taqtar tıurap raport wergendej wolucu ele.
Enesi çyqrır çıwerip qolu menen kökyregyn wasqansıjt da, oşol zamat
walasının mojnuna asıqandaj wolur körynuyçu, mına oşondon arı köyl
kötörylö waştaqandaj wolucu.

Biroq yjden ec kim çyradı. Ketken qardın ala-telek woloqon qaldıqtar
qeştatın ajlanasında çymñ-çymñ etip çajılqan aq kijizdej ar qajş çerde
aqarır çatat. Bir oqumdan kijin yjdyn ilgici çyldıradı. Eşik acıldı. Eşiktin
tışqı wosoqosuna, weli wyjrmölyy soqmo juwkacan, kökyregy ijnine çejir:
acılır çaq-çajqan ic köjnökçön, sөөk-saaqtuu myçölyy, uzun wojluu ajal
çyda qaldı. Al ajal, qorqoston çana tañırqawastan ele, kölekögö daldal-
lanır turqan soldatqa qaradı.

— Kim kerek? — dep al ajal tamaq qaraqıdanqan yny menen suradı.
Enesinin yny soldatın çyregynö warır tıq etip tijdi da, ööpkygöndygy-
nön çyregy toqtoj qaldı.

Soldat, köleköden çaqırqa çyqr eki qolu menen wasınan paraqın aldı da,
kynökör emece, çasın alıdır qojqon wasın tömөн ijdi.

— Ene! — dep, al çalooquqandaj boldu.

Enesi, talıqan emedej şaldaja tyşur walasına qaradı da, emnegedir qolu
menen tamaqın wastı.

Soldat taqır bir çolu — Ene! — dep aldı da, qatuu umtulur warır enesinin
sөөgy arqajqan arıq ijninen qucaqtar qurqatqan teri çıttanqan enesinin ic
köjnögynö murdun çölör, çaş waladaj wışaqtar ıjlar çıwerdi.

II GLAVA

FROSJA

Semjon Fjodorowic tınc alır çatır ujqusun qandırdı. Al ujqudan közyn
acqan kezde kyn kötörylur qalqan ele. Yjdyn ısr ketişinen oqonuş, soldat
ycun bul qandaj tıncsızdıq! Terezeden tyşur turqan kyndın çaqır nuru çy-
görynın quuraqan rajas çaqılqan meştin soqunan çyqqan qıwçıltym çaqır-
qa aralaşır tijir turdu. Terezewin ajnekteri da ısqandaj boldu, — alar terdep
ketti.

Semjon Fjodorovic özynyn ystynən, — etə ele soq, qalyň çana zyndandyň taşyndaj oor sýt çuırgandy. sýjgır taştady. Eski çyqac krovat qasğar turdu. Korky nasar çurunu yjdyn ici soldattyň çaraşyqtuu vujumdarь menen toloqon ele.

Kijimderi menen çaraq-çavdyqtarь tamдын voogunan çana terezeden orun alyp, yjdögy vardyq emerekte: cañ vasqan asma saat, birin—ekin syretter, ajtqa dep arnalyp çasalqan ystyn qoozdooqon toqoctor, al quraldardan qorunqandaj, alardyň daldaasыnda turuşat.

Semjon Fjodorovic ujqusunan ojxonup esine kelip maqtavastan ele: «çalqyz çana soldat frontton yjynə emnelerdi alyp kelip oturqandyqyn qarasañ!» dep ojiodu. «Yj vujumqa toloqon! Daqь çaraşыр qalqanьn qarasañ!» dedi.

Oşol arada ajaldarca kerektyy bir vajlam çooluq salьpır, erkektin qolqo soqqon voz taar veşmantyn çana olcojxon ötygyn kijgen on төrt çaş çamaşыndaqь bir qьzдын öny vajatan veri ele kyndon közy ujalqansыр qavaqyn qalqalaqan qolunun aldьnan syjukymdyuyuk menen birde Semjon Fjodorovicti, birde soldattyň ar qajsь çerde çatqan vujumdarьn verilip qarar turdu.

Soldat qьzdy көгүр qaldь. Qandaj bir işenbegendik menen qьzdy avdan qarady.

— Mynu qara! — dep, emnegedir qubanqandyqtan cocup ketti. — Men minu: vul qandaj quırcaq? Qajdan kelip qaldь? dep ojlor turvajьtmь. Kөrsө bizdin Froska turvajь. Qarasañ, minun соғојxonun... Qana qarьndaşьm, sen emne uncuqrajsьñ? Tilinđi tişter aldьñь? Degi sen Froskasьñь çе Froska emessiñbi? Ustavдын qaaloosu vojunca çoor berci — dedi.

— Froskamyň, — dep qьz, soldat menen vet alyşыр syjleşыр turqandyqьnan ec bir syrdөvөstөp, qajrattuu çoor verdi.

— Sen kecee qajda eleñ men seni vajqaj alqan çoqmunqo? Dedi Semjon.

— Meştin ystyndө emes velem. Siz Meni көrgөн çoqsuz, men sizdi көrdym. Siz — kavalersizbi? dep surady Froska.

— Saqa emne keregi var eken. Kavalерmin — dep, Semjon qatqьgьr kylyp qaldь. Özy kicine volqonu menen kavalerdin emne ekendigin tyşynup alqanьn. Men kavaler ekendigimdi qajsь çerimden көгүр turasьñ? — dep Semjon surar qaldь.

— Sizdin көkyrөгүnyzdögy krest turvajь, — dep qьz, stoldun ystyndө eki çeñi çajьpır çatqan soldattyň көjnөгүnyн çанына kelip, aнь көрсөтты. Көjnөktyn төş çөntөгүnө tigilgen krestti qarmar көгүр: — Aqьs eken. Cypy-

rөkten çasaqan çelbirөөcy çöq eken. Demek, төrtyncy vasqьstaqь eken. Georgievdik turvajь. Ajьñьzcsь. — Andaj emespi? Oj, vul emne! Qudaj meni ursun-ij, — dragun mьlyqьr turvajь! — dep Frosja, aqasьna көnyl vırvaj ele, özyncө qovuraj verdi.

Uşul өtkөн төrt çьldьn icinde qьzдын uşuncalyq соғојур qalqanьna taşыр-qar, Semjon andan көзүп ajьvaj qarar turdu: соқуşqa ketkenimde — vul kicinekej çana varq alypvaqan vala ele; mьna emi соқуşтан qajtqanьmdө qarasañ: vojqo çetip, ujalьp turqan ujañdyqьn taştar, mojmolcuqan qoj көzdyu, aньsьnan da, — soldat işteri menen taanьş — çөн ele vojqo çetken qьz volup qalyrtьr!

— Qaraqьlacsь, dep vujumdan vujumqa көz çygyrtyp qarar, — qaraqьlacsь, çaraşьqtuu çaraqtarqa vaj eken! Ötyktөryn көрсөñ: çaraşьqtuu çana vaştarь da vutyn eken! Qançarьnьn ijrisin qarasañ! Artillerijaьq qançar turvajь. Ajьñьzcsь — ьras emespi? Ali-ii, tañьlcaqьn qarasañ! Oor eken. Eki-qoldop da көтөрө alvajьñ. Özyncө ele çyk eken — dep qьz qovuraj verdi.

— Таñьlcaqqa tijve dedi soldat.

— Men tijgenim çoqqo. Көгүр çana qajta oorduna qojom.

— Oj, Froska, vөөdө tajaq çejsiñ!

— Çooq, siz krovattan maqa çete alvajьsь.

— Menin çez vaştuu ilgicim qajda? Al çetet.

— Sizdin çez vaştuu ilgiciniz çoq, aнь men qatьp qojxonmun! — dep, qьz qatqьgьr kylyp qaldь.

— Ajtsa, ajtpasa da şajtan vasqьrdьn özy ekensiñ!

Таñьlcaqь orduna qoj dejm. Emne, yjdy talqalaqьñ kelevi? Mymkyn, vul tañьlcaqta qol granattar var ekenin, qajdan vilesiñ?

— Limonkalarь çе vutьkalarь? — dep, tañьlcaqь qolunan tyşьrөөj turup, vat çana avdan qьzьqqandaj volup surady.

Soldat qolun serpip aldь.

— Emneni ajьp oturasьñ — limonkalarь çе vutьkalarь dejt tura! Bulardьn attarьn qajdan yjronup aldьñ? Mejlі, limonkalar ele volsun. Emne eken? — dep soldat tañ qaldь.

— Men bilem! Murda limonkanьn bir kicinekej көzөнөk ilmeginen tartьp qojuş kerek, ansьz varь bir çarьvajt. Ajьñьzcsь — ьras emespi? — dedi qьz.

— Mьna men azьr senin bir çeriñdi ьsьta tartarmьn, — dep Semjon kyryi-dөгөnsydy da төşөгүnөн evelektej ьrəp tura qaldь, — көркө çana çajьu

(cəndin) uzatmışın taqılıqan çumuru eki aq noqo qandaj kerek bolso, murut da oşoncoluq tiješeliy vujum ele. Al emi pogondordu Semjon ecaq ele, — soqušta çyrgənyndə ele səgyp taştasa da, murutunan açğar qalqıyb kelgen çoq.

— Biroq. Murutuñuzdu alıp salıp çyrgənyz, qojup qojunuz. Soquş majdanıñ qajtqan vizdin ağıldıq soldattardıñ vaarın ele muruttar uzatıp qaldı — degen. Frosjanın ajaqansızqan uny tısqı yjden uqıldu,

— Sen qajta da kelip qaldıñız?

— Kelip qaldım.

— Emnege sen çaqırmasın? Yjgə kirgin.

— Kərcy munun quusun.

— Ec nerse emes, kir veri.

— Siz urasız.

— Urvajm.

— Urvajm dep soquñuz.

— Eger men qudajqa işenbesemci?

— Çooq. İşenesiz.

— Sen qajdan vilesin?

— Мына мындай вилем. Kimde kim artillerijadan bolso, — alardıñ vaarın qudajqa avdan ele işenişet çе askerlerden çе Qara deñizdik flottun matros-torunan bolso, — alardıñ vaarın qudajqa taqır ele işenişejt, — dedi qız.

— Munu qarasañ: bul vaarın vilet turvajı. Al emi, meselen, atcandar-dan çе soquş inzenerlerinen bolso, alar qandaj: işenişevi çе işenişejvi?

— Alardı men bilvejm. Atcandar menen inzenerlerden qajtqandar vizde azyr çoq, dep qız çooq verdi.

— Oşentip aqas menen syjleşə verip, Frosja aqırındar çıla vasır oturup yjgə kirdi da, işenimdyylyk menen aqasna avdan çaqın kelip toqtor, aqas-ın saqal alqanına qızıqır, kəzup alvaj tigilip qarap turdu.

— Eptyylyk menen sırtına qajrılqan ustara Semjondun qolunda ojnoqtoso, anın saqıñır tyşkən çarqı tamdın voorunda ojnoqtor turdu. Ustaranın mizi Semjondun eegindegi samıñdın kəvygyn severdik menen tazalar çattı. Ustara ulam ilgeri çılqan sajn, anın artınan taza çana qızqıltım volqon teriler ulam kərynə verdi.

— Qız vaşın bir çaqırna qıjıajtır, demin icine tartıp, bir azqa uqur turdu da: — Uquñuzcu... Uqrajıybız? Çegirtkedej volup çyryldar çatat dedi.

— Emne? dep suradı Soldat.

— Ustarañızdı ajtam. Qıybır çatat. Aqırın-aqırın çana. Çegirtkedej çyryldaj. Ajtıqızсы, ырас емеспи?

— Al çegirtke senin murduñdun icinde çyryldar çatsa kerek.

Frosja vısqırıp çiverdi da dulduja tyştı.

— Qız bir vutunan ikinci vutuna solıup turup, bir torqo çejin uncuqraj qaldı. Al, aqasna ecaq ele bir söz ajtmaqçı voldu ele. Biroq ajta turqan sözy oşо kerektyy çana çaqırın volucu, oşonduqtan, andaj kerektyy sözdy tamaşaluu sözdərdyn arasında ajtır çiveruygə qızqa ec qandaj mymkyn volvodu. Anın ystynə, uuluna, cocqonun etinen aqtaqan qonoq qoşur, qısqı karustadan daamduular vorşç çasar, rectin oozunan kelpej çyrgən enesi da çolto qılır turqan volucu. Мына emi enesi maj alıp kelgeni yjden çыр ketti.

Frosja qolun arqasına alıp, aqasın çapına çaqın kelip turdu da, qoş-qoloñ sarı çасын ылар turdu. Anın sarı qaştuu qavaqç avdan tyjylə tyştı. Ojmoqtoj oozu da, vıyğə tyştı.

Semjon dejm, — dep şaşır ajtır, al kəzynun qıybıqç menen eşikti qarap, sözyn vaştadı. Saqa bir kişi salam ajttırdı, — qandaj kişi ekenin sen özyñ vilesin çana al kişi senin мындан arqı ojıñ qandaj ekendigin bilgisi kelet. Sen alardıqına çuucu çiveresinvi çе çooqu? Çе mymkyn sen al kişini ecaq ele esiñden çıqarıp qojqondursun? — dedi.

Semjondun qolundaqç ustarası qılt ete tyştı.

— Saqa emne voldu! — dep Semjon qavaqın vırkədy. — Taq qolumdun aldyña kelip şıybır dövyjsyn! Bir çerimdi kesip ketse qantesin!

Anın çyrgəy qatuu tujladı. Al, qaqaz menen ustarasın severdep aarçыр çatır, vardigerince çekesin vırbıştırdı.

Semjon qız turqan çaqırna vurula qarap:

— Mymkyn, al kişi meni esinen çıqarıp qojqon çıqar, men volsom anı dele esimden çıqarqan çoqmun çana menin uvadam qandaj bolso, taq ele oşondo, — vuzulvaqan uvada dep ajttı dep, oşol kişige ajtır varqın dedi.

Frosja, oşо kerektyy iştej, toqtoo turup vaşın ijledi. Biroq oşol zamat, kəz acır-çumqanca anın oşy, ağılda qı eskı uşaqç ajaldardıñ oşyndəj volup, quulanıp, çandana tyştı. Al aqasın ijin çıqanaqç menen tajarıp tura qılır vaşın ijdi da, aqasın samıñdın kəvygy qatır qalqan qulaqına мындай деп şıybıradı:

— Bygyn Remenjuktərdyn yjyndə oşо turqan kecege tamaşaqç kelgin,

biroq, vaqcası İvasenkonun vaqcasınyı çanyndaq Remenjuktördykünö emes, eki uulu çөө asker volup ketişip, ekөө teñ soquşta ölgön, aзыr yju ajyldın cetinde turqan Remenjuktördyn yjynö vaqçyn. Bygyn keseni vere turqan kezek, Remenjuktyn Ljubkasınyq. Oşol kişige oşondon kezigesin. Qyzdardı prjanikter menen sıjlooqo aqcañ vağvı?

— Aqca tavılat.

— Keregi çoq. Men tamaşalar çatam. Demovlizovajt etilip kelgenderden qyzdar ecteme alyşrajt — dedi qyz.

Añqysa volvoj tıştan enesi kirip keldi, qara çana qyzı qaçazqa orop tikken. — majramdıq suu çooluqtu sandıqtan suurup сыққан vojdon vıgıç kirip qalqan qolu menen uuluna sundu.

IV GLAVA

YJ EESI

Mındaj qyzı murctuu, cesnoktuu, (sarımsaqtuu) çaqş kartoşkaluu qojuu çana ыық vorçetu Semjon көптөн veri ice elek volucu. Taza vuudajdyñ kesegireek tartılqan ununan vozomuq tartıgır vışırqan pan aqan. — Rumı-nıjanın arraқ vulkasınan (nanınan) da tatturıaaq көгyndu.

Majdan vaş tartuuqa qyjnı ele. Al maj ötkön çyldaç paxadan (qyzı çumurtqadan) veri atajın Semjon ycyn saqtalqan volucu, al, oşol majramdaç sojdon çaş qamandıñ majı ele. Suzma tuzqa şirelgen çana cyryökkö orolqon al maj tereç çerdin aldına tereç qatılqan volucu, oşol saqtalyş menen vuzulbastan yc çyl volso dele çata vermek. Çerdin aldında көр çatqandıqtan, al tuzdalqan maj sarı majdaj qana çumşagır qalyrtır.

Tört qırduu volqon anyn mramor tystyy çoon völyktörün soquşta alyp çyryusy vısaq menen torıraq, tuzdan tazalanır majda-majda völyktörgö völyp çana sarqıç tartqan çaltırqan qalyñ terisin keskilөө qandajca bir qyzıqytuu volup көзynө көгynöt emespi.

Çaqşlar tojur çana özynyn tañısaçnyñ arasınan сыққан sajdında bir qyja saqmaq qantıardı da kruzkasındaç sajna salır, tamaqtın artınan any icip volup Semjon stoldun çanyнан turdu da, enesine eñkejir vaşın ijdi, yjdyn eesine vaş ijgendej, enesi da eñkejir vaşın ijdi; andan kijin özynyn tañısaçnyñ arasınan tavılqan paxta salır qavıqan çyluu veşmantın ijnine salır, yjdyn eesi volqon emedej sarvasıyq qylyqany qoroqo сықты.

Alvette, bygyn al tamaşa qyisa dele volot ele. Biroq eskiden qalqan çөрөлгө any, bygyn qoroqon tışqa сықрооqo arqasız qyldı. Kөrcylyk, uşu belgi arqyluu kişinin çaramduuluqun çana ijgiliçtyylygyn açğatır aılışyusy.

Bul kyngö cejin Semjon özy dele yj eesimin dep sezgen emes ele.

Atası soquştan eki çyl ilgeri ölsө da, qyzına vaş-kөz volup, ustaqanany qadimkidej ele vaşqagır, — Semjondun tajatası qalqan volucu. Anyн çaşы çetimiştен aşыр qaldı ele.

Al cal — kişinin kişisi ele da! Uzun vojluu, sөөk saaqtuu, — oozundaç otuz eki tişi da aman ele, — ar bir veş puddan kelgen eki meşok vuudajdyñ eki ijnine salır, pasjolkanın bir vaşınan ikinci vaşına ojnор ele көтөгүр vaşuu-cu. Egerde soquştun aldında al özy taqalar çatqan at any көkyökkө teep çiverese, al kevelеj ele çaşar çyrө vermek volucu. Biroq at avdan qatuu terken eken cal qan çөtkyгүр төşökkө çattı da, oşol çatuudan qajta turqan da çoq. Soquş ikinci çylda ajlanqandan kijin any көmyşыр, oşondon veri ustaqana da qulpulannı voldu.

Çer çoq volucu. Mal da çoq ele. Epter-septer kyn өtkөгүр turuşqa tuura keldi. Eger on çetinci çyl Oktjabr revoljutsıyası volboso, — iştin ajaçы emne menen vıterу belgisiz ele.

Emi volso iş oñolup qaldı. Klemovskij degen pomeşcikten kyzyndө anyn-qan çerlerdi, көrcylyk, çersiz tytyndörgө tegizdep kesip verişken. Kotkonun çesirinin encisine da çan vaşına eki teşeden — altı teşe çer kesip verişıptir. Oşol ele Klemovskij degen pomeşciktin zapas egininen alyp, çer völymy yğen çaqınan da çardam bergен ele. Maldardı völyştırgөndө volso bir çyly, bir uj çana yc qoj verilgen volucu. Myna oşentip, eki teşesine kyzydyk vuudaj sevilgen ele, qalqan төrt teşesi volso Semjondı kytyр alarqa çe kyn qarama ajdajvı çe vaqca ajdajvı çe volboso vaarına ele sulu menen qara vuudajqa qojovu? — any Semjon qandajca dep cecеer eken dep turuşqan ele.

Bul çaqılyqtardın vaarın enesi, tamaq icip oturuşqanda şaşraj oturup Semjonqo syjler bergен; myna oşonduqtan al aзыr qoroqo сықыр, özynyn sarvasın çan-dili menen көгyсы keldi.

Al vaarınan murda çaqıdan alqan çylyş turqan sarajdy көzdөj çөнөdy. Kесее ele çaqında kelişken sonun sarajda arpadan çem çer tursa, al emi vomvası-navodcık Semjon Kotko kedejdin eski kicinekej sarajında turup çana any erteç qajşы çumuşqa salaarına: pomeşcık Klemovskijdin murdaç çerine sulu ajdoqovu çe aravaqda cegir alyp suunyn vojuna vağыр yjdyn ystyn çarqandaj qamşы tartır kelerine көzy çetpej turqan veesin көгyгө

şaştı. Yıdın satırlınlı eskiligi çetip cirip qalqanıl çana anı çaqırtıp çaar qojso dele çen volvosun Semjon ecaq ele vajdar qojqon.

Çaqlı alqan vee Semjonqo avdan çaqır qaldı. Al vee Semjondun volçoqonunıan kör artıq volup sıqtı. Al veenin varqıttaı sıjda qara çalınlı sıdırıp, voogun sılar qojdu da oşol zamat batarejadan şejotka menen at taraqtı ala kelvegendigine ökynö tuştı.

Uju volso kör ujlardınlı biri — öz alınlı eken. Pomeşikterdin ujlardınlı çaqırtılaq uı kytuygö kerek ele.

Qojlor çonındö volso, alardınlı eköo çaqı ele tuuqan eken. Semjon, samandıaq oonap çatqan salmaqıtuı tarmal qozunu tarvajıtıp çaranası menen ketöyür aldı da, murduna ujlör, maldınlı eesisinip:

— Oj, ene, yjgö virdeme çaja salıp, orun dajardooqo tuura kelip qaldı, volvoso, qudaj özy saqtasıl, qozular muzdar kele turqan — der qıjırdı.

V GLAVA

QOŇSULAR

Semjon, ustaqanılınıl qılpusun sıqarıp, eşigin açtı. Anılın icı qaraqıç çana suuq volucu. Deşynı mor arqılınlı voroşolop tuşkön qar zırlıqıtıp muzda ajlanıp çor qajnar çaar qalırtıp.

Semjon köryktyn dat vasqan tutqasıl vasır qojdu. Qacırıj tuşyp, qatmarlanqan vırlıstıı teri oor uşkyurıp çiverdi. Köryktyn ujlögön çeli qolomtodoqu kyldı asmandata ujlör vırlıqsıltı. Muzdaq temir menen taş kömyrdyn qonırsu sıtlı ustaqanılınıl icine tolıp ketti. Bat ele tynöyüky çana könylsız völdü. Semjon qajdiger çana çonıur qojdu da sışqa sıqır, artınlı, darbazadaj volqon çazı eşikti çevördik menen çava sıqlı.

Uşul çerde, eşiktin aldılı, — anılın vala kezinen veri köyür çyrgön — döngöktöyün sırtılına qartoocu tegerek temirlerdi ije turqan çoq tegerek taanılş taş çatıuqa tıjış ele. Sıl ele: al taş özynın ordunda çatırtıp. Oşol zamat Semjon, çaj kyndördö al taşılın aldıl ım tartıp qalqan kezde anı ketöre qojso, anılın aldındaq volqon oqujalardı qarar turuş eñ qızıl volup kelgenin esine tuşyrdı. Anılın aldında temirdin kesindileri, şirendileri çana kyndyn vetin körvögön bir qancalıq ele dınyjölör çatar ele; maselen: sarqıç, aqıç tartqan tyry suuq qurttar, alardınlı uruqtar, vozumıq qonuzdar, temir-tezek-

ter, tujaqtardınlı kesindileri, kyn körvöj aq vıstaq volqon ösymdykög çana başqalar çatar ele.

Azır çaz baştalıp qalsa da, taş daqı ele çerge qatıu tolıp qalqan vojdon eken. Qajta daqı qajılıı çana könylsız volo tuştı.

Biroq, çajıttaı aşıq volup turqan fevral ajılın kynı uşuncalıq meerimdyu volup turqandıqtan, — al, köyılçym tartıp, kyngö çaqılıp çatqan muzdan vıtyndöj voşonqondoı volqonduqtan, — Semjon komandirdik könyldıy köz qarasıl menen qılcajır qarar qojur, özynın qoroosun közdöj vasır ketti; varatıp, qoroosunun ortosunda uylgön vojdon muzdar çatqan maldılın tezeğın közy çalıp, al, bul çerde çatıuqa tıjış emestigin sezdi da, ajılın alıp tomura baştadı.

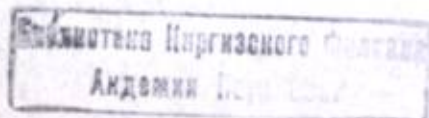
Uşul rajdalıı çımuştan qaçaqajlanıp erikkeel tartıp qalqan al, dajılın ele özyndınlı zamıireğındı sıjırtıp alıp çonun çerde çyög verip, soquşqa anğekter qazılş, zamıirekti atıu normasınlınlı közyndı alvaj, şaşqalaqtar velğındin tockesin qarasıl, andan kılın zamıirekçilerdin fejerverkerinin «Ycuncy, at!» degen komandasıl vojınlı zamıirekti ot aldılra turqan voşnu qatıu çılqur alıp, anan qılacıtı tundurup, közdy tınartıuçu zamıirekten qacır çettej verip, sınlında da kılşige ılajılqtıı çımuş emes, — mılın uşundaj çımuştarda çyurp, azırqıl işter çatqan çımuşu sıjaqtıı rajdalıı çımuştan qaçaqajlanıp qacırqıl tartıp qalqan Semjon uylıyp çatqan tezektin çıqa çana tolıqon qırtılşılın ajıl menen tomurup, alıp varıp tamdınlı artılına taştar çattı.

Keede al toqtop tura qalıp, çenı menen çekesinin terin sarçır: «Çooq, mılındaj öz aldılınla oqatılın qılqan kılşige qılştaqtıaqı qızdardan aşqan sulıı qılşılın qorqoj ele verip kerek» der ojlonup qojot. Bul oju anılın işter çatqan işinin ıstındö aqan oqo veter dem verip, anı işine qılşılrtıp.

Qızdınlı varqajır, qaraqattaj möltyrögön qara közy çana anılın çılmajır kylgöndögy kılşını özynö tartqan çılşılınqıl murdu Semjondun ojulanı ketken çoq.

Kyn qancalıq temöndögön sıjıl, Semjondun ojloqon oju da oşonçolıq turuqtıı volup, orduna kele baştadı. Oşonduqtan anı sıdamınlınlı vışajmandılq vastı.

Anılın ıstınlö da köçödön Semjonqo ucıraşavız der, qaçaaq qonşular da kelip qalıştı. A daqı el icindegi yr-adat oşondoı talap qılıııı. Ajaldar eñdy çarakörlöngön, kökyrögy aşıq, közög toqtomduııııı qılşıl tazalanqan, paxta salqan keç vışmant kılşın çana çynı sıjırtılşılın çasaqan



KECE

Fevral ayın kındöyü cibugur ötür, anı menen qoşo qış da ajaqtar çattı. Çazdın birinci ay volqon martın kelışine bir çumadaş qana, andan kər emes uvaqtı qaldı.

Çaqında talaada baştala turqan oor çumuştardı eşke alışır, ulandar menen qızdar qumarlar qanqanca ojnor aluuqa aşıqıştı. Alar ar kynu, — kece ötköryü usyn birde bir yjgö, birde ikinci yjgö, coquluşur çyruştı.

Kecenin bygynky kezegi Remenjuktun Ljuvasın yjundö ötmök volucu. Al qız, on ikinci şışelyü asma coq lampaqda kerosin majdı toltura qujur, biligin tyzötür, şışesin tazaladı da çandır qojdu; yjdyn sındalqan tamanın (taqtajın) çaltırata çuudu; olturquctardı çajına keltirip, ordu-orduna qojur, yjdyn icindegi artıq emerektardı tışqa çyqarır taştadı; özy volso çaraşırıtıu jıvkaş menen koftaşın kijdi da, toqtooluq menen olturur, çibin ije verdi.

Butu menen başqanda çyqac dөngөлök oolçuj tartır tegerene baştadı, dөngөлөktyn icke savaqtar kөzgө ileşreş arakettenip çatıştı. Qoldun maşır qalqan varmaqtar kydeldin betin tırmalaj veriştı. Alaqandı astınan, varmaqtardı arasınan çañ ijriliş çyqar çatqan çir çygyrup turdu. Oşentir, uşul çiptin ucunda aşışır turqan çir tyrlıyçö ijk birde salaşdar taqtajda cejin tyşur varır, birde magniti var şıjaqtıu volqon varmaqtar özyne tartqansır çoqoru kөtöryüp kelip, qatuu cimirilip turdu.

Bir azdan kijin qızdar coqula baştaştı. Alar tam yjgö qıdırata oturuştı da, moşundarınan çooluqtarın serpir taştasır oşol zamat, kyzyndö qışqa çaqındar qalqanda baştaşqan çana uşundaj kecelerde oturqanda iştөгө arnalqan saja turqan, toquş turqan işterin qojundarınan suşur çyqıştı.

Qızdar kecelerde beker oturuşpasın usyn mındaş iştir ecaqtan veri ele çygyzylyp kelgen. Andaj çerde ar biri ulandardı aldına özynyn işmerligi menen kөrynө alıucu çana qız tandooculardı aldında çaqş kөrynyüçө tıgıuşıu.

Eş aqırqı qız oolçur yjgө kire vereeri menen terezenin tışınan aqırın qana çana anı menen qoşo çevärsiz garmondun unı uqıldı. Aqırın qana tereze certildi. Bir top erektin betteri menen vylkөн voşloru kөryndü. Biroq qızdar özylerünө taqır tijeşesi çoq şıjaqtanır, terezeni certip çatqandarqa qaştarın da serpir qojuşqan çoq. Sus mynөzdöry salqın kөzdöry iştirine

qana tyşur, çekeleri çırgışır turdu, vaarına teq velgi bergensigen bir qana qızdın çyzy çılmaşır, oozun birde bir çaqına, birde ikinci çaqına çırgır, öşynөn kylkynyn velgisi bilinip turdu.

Terezenin tışınan şıvıraqan şıvırlar, tımtızın kylgөн kylkylөр uqıldı. Eşik çevärdik menen qana aşıldı. Aşıqan eşikten çazy qajıştan voosu var garmon ilingen birөөnyn ijni kөryndü, andan kijin çasın taqır qışır aldırqan, matrostuq furazkan çelkerek çaqına çalqalata kijgen, oşol ele ijnine garmon aşıqan kişinin baş kөryndü. Matros, tylkyçө murdun kөtöryp, tegerete qaradı.

Işke vytyndөş verilip alışqan qızdar, anı bir qılcaşır qaraqanqa da çaraşır çoq.

— Kөşıldöry nөл daraçasında, köz qarastar bir ele qadaq — dep matros, art çaqınan eercij kirip kele çatışqan ulandarqa qarar, qızdar çaqqa baş ijkedi da, sezynyn maanisin tereñdete syjledi.

Qızdardı kөşıldöry alağı.... da volqon çoq. Matros eki qolu menen başınan furazkasın aldı da, elpektenip eñkeje tyşur baş ijiş:

— Sizderdin çañıqızdarqa varıuqa uruqsat beken? — dedi.

— Eger sizge qızıqtıu volso, kiriniz — dep, yjdyn eesi qız kөşılyşdөnyr çoop verdi da, ijnin quuşurur, şırgışır vara çatqan çooluqun oşdor çatır — viz yjvyzdy ec kim kirvesin dep çaar vekitip qojvoşvuz — dedi.

Al qız çek kөrgөnsyr, qatırqır erinderin qımtadı da çir ijriliş çatqan ijişin teegin ötө qatuu başqandıqtan, ijkidin dөngөлөgy qatuu cimirilip, qıldırtır, qıldırtır ketti.

Dөngөлөktyn savaqtar virinin artınan biri çygyrup, aq tamdın vooruna özynyn ala-vula kөлөkөsyn tyşurur çattı.

— Eş ele çaqş volot, — dedi matros.

Al, ulandarqa daq kөzyn ımdar, qalıv, voj kөtөrgөн qızdarqa qarata qandajdır bir ötө uulu sözdy ajır qalıuqa qamınqandaj voldu. Biroq antikice volvodu. Anı art çaqınan syruşur, tizeleri menen tyrtışur, çıdamsız çigitterdin erinderi da qıjmydavastan, taq qalışqansır yjgө kiriştı.

Semjon kelgen kezde kece qızır qalqan volucu. Bras, tartırıncaqtar ijmeny mynөzy çadaqanda tımtızın tartır oturuular. Yjdyn icinde daq ele door syrup turqan ele. Biroq da çigitterdin qajş birөөlery tamda çölenur otura veyyudөн çadar ketip, vajqoosuzdan kelip oturqansır, skamejkanın qıda ucuna varır oturur alır özynyn kөrөr kөzy menen ar tyrdıy çaşırın sözdөrdөн şıvıraqır çatqan volucu. Öz kezeginde qızdar da cegir tyr salır

çatqan ijnelerine tigile qaravaqandьqtan, çigitterge alaқдь volup, ijne menen sөmөjlөryn sajьp aлыьp, moncoқtop qan tamcьlar turqandarь da boldu. Çalьp ele memirep uncuqraj oturuular vuzuldu. Ulandar көnylsyздөngөн myнөzdө qьzdarqа көp maanilyu volвоқon keler-keter sөzdөg menen tijiьip oturuьtu, aпын arьnan kee bir ucurda uьuncalyq çaьььyn volқon oјundardьn sььь acььqandьqtan, kybyr-ььььrdьn көvy көzdөн çaь cьqanqа cejin qьzьp qaldь.

Çadaqanda, kecenі vaьqarьp otura turqan yjdyn eesi Ljuvka Remenjuk da oьol minutada özynyn tartipke salьp otura turqan iьterin unutup qojup, ijnin quuьurup vaььp, matrostun qoltuқuna kirip qalyrtьp çana qaralanqandaj öny qavaььqь tartьp, meq dumana çьttaqan sьjaqtuь bir az kylymsyгөgөн көzyn syзyp, matrostun furazkasьnyн Georgievdik lentalarьn qaltьraқan qolu menen qarmalar qььyn avalda oturqan volucu.

Semjon, al yjgө kim ycyn kelse, oьonusun ьььььyn көz çygyrtyр izdep, eьiktin aldьna tura qaldь. Biroq birinci çolu ele көrgөny, — al.., Froska volucu. Bul aval avdan taq qalarьlyq boldu, seveьi birinci çolu al taanьvaj qalqandaj da volup sezildi. Bul qandaj? Qarьndaььm Froska qo! degendej boldu.

... Appaq volқon eki qьz birinin arьnan biri sajьala vaььp ketip vaгa çatь-çat, alardьn arьnan volso, qoluna uzun qajьq cььььq aлыьp, tikenektyy çer menen çьqajlaq uzun sьjaqtuu qьz çete vaгa çatat. Qьzдыn oozu-murdu voto ala vaььndaqь өrgөн casь cььqandьn qujruқandaj volup segeңdep vaгa çatat. Froskanyн kevetesi Semjondun көz aldьna taq oьondoј vojdon saqtalьp qalqan volucu.

Emi qaracь! Taq oьol ele Froskanyн özy aзыr vojқo çetken qьz, kelinder menen aralaььp kecede ötө oor-salmaqtuu volup, көz irmeveј oturat. Şajtan qьzдыn öskөnyн qarasaң!

Frosja volso cьn ele, — coң cьt көjnөk kijip, vaььna taraқ sajьnyр oturqan volucu çana al on төrt çaьar qьz da ötө toqtooluқ menen olturup, eski coң ijneni qoluna aлыьp, erkektin көjnөгynө ььььtuuluқ menen tyr salьp sajьmalar çatqan volucu.

Bul da ecteme emes. Aпын qatarьnda, — tarьajqan uzun qoldordun qoo-majьnyр tizesine qojup, ukrainardьn veli vьjyгmө, keq aq veьmantьn kijgen, casь yksoјgөн on сегиз çaьtar camasьndaqь bir ulan olturat, — armijaqa mobilizovajt etьyge çaьь çetpegendeј көrynөt çana eieңdep eki çaқьn qarap olturat

Aпы көrgөndөн kijin Semjon kylkysynө cьdavaј etьgy menen taqtajды bir

teer. «Aj uьul silerdi!» dep ajььp çiverdi da, Froska çөnyndө tijeьelyy bir sөz ajььp qaluuqа qamьnқan volucu, viроq, emnegedir, ajtajьn degen sөzy alyqьmьna kelip ele taqalьp qaldь. Vaььnan tamaьa, sьldьndьn vaььь ucup keti. Al Sofijany көrdy.

Al qьz, çeeги çetkeel kelgen qaraqattaj qara көzynyn qьььqь menen aпын arьnan aььrtan qarap çatqan eken. Kyryctөј volқon appaq taza tiьterin acьp көтсөtьp, bir çaқьna majььa tartьp acььp turqan erdinin ystyndөgy kicine-kej cuңquru qьjььdar turqan volucu. Mьna uьul kezigiьyy çөnyndө soldat tuuta төrt cьl oјlop çyггөн ele. Aзыр al özyn özy qandaj qarmaarьn vilьeј, көnyly alaқдь volup turdu.

Ulandar, maanisin tereңireek qььp çөtөle veriьti. Qьzdar icten bir nerseni seziьkendeј volup, aььrtan Sofijany qarap qalyььtь. Froska sьrajgerlenip, viроq quulanqan myнөz menen aқasьna qaradь.

Sofija oқojsuzdanyр qartalьn tosuburaaq vurulup, beline qan çygyrtyр tamьlyј tyьty da, cekesin çaar qalqan casьn oңdomuь, volup, qolu menen cekesin qalqaladь. Çeegine çivekten sajьma sajьqan çuқa volotnajь tizesinen cьььььp tyьyp ketti.

Semjondun çyгөgy aлыьp ucup çany cьqқandaj volup vaгa çattь ele. Biroq dyjnөdөгynyn vaььnyн vilgen, — matroco qana emes, soldatca ьrlardь da vilgen matros гармонun tartьt da artilleristerge tijeьelyy — ьlajьqtuu volқon төmөnkь ьrdь ьrdар çiverdi:

«Amansьnyь syjgөн çarьm,
Soқuь nyтөt çaқьnda...»
Dep maqa ajtqan voluucu
Artilleris bir aala.

Oьentip kece ec nerseni sezvөгensip ötө verdi..

Mьna emi yjdyn eesi qьz lampany bir qarap aldь da, oozun acьp bir esinер aldь. Qьzdar qoldorundaqь iьterin qojundaryna qatььtь da, birinin arьnan biri civar yjдөн cьqа vaьtaььtь. Alardьn arьnan eercip, sьndarьn vuzvaj zьqьja tartьp, moјundarь çar veьvegendeј qaalqьj vaььp ulandar da çol tartььtь. Qьzdarды yjлөгynө cejin çetkire vaььp, zakonduu mymkyndyктөн rajdalanьp çaңqьzdaььp mooқumdarьn qandьruunu kьtkөн uvaқьt taq uьul volucu.

Ulandar menen qьzdar qaraңqь daldaadan kezigiьti. Bat-bat syjлөгөн sьььь vқuldu. Bir minutaca uvaқьt өtkөndөн kijin qucaqtasqan eki көlөкө qaraңqь көсө menen çөнөp ketiьti.

çaqında qudalar kelip, qızna toj verile turqandıqın bildi da acıusu keldi.

Al özynyn ojlor çyrgen planь воjunca çalqыз qızın kedejge bermek emes volucu. Başqaca volucu. Al ecaqtan veri ele — vajьraaq, çoqorıraaq turqan birөө менен sөөk volup, banka arqılıu bir çaqşь, соң хutor satьr альr, kijin armijadan воşonup kelip, romoşcik воivoso da, oşol sьjaqtuu birөө voluunu ojlor çyrgen volucu.

Al, eger özynyn yjunyn çapьnan Semjondu көгyp qala turqan volso, аньн аutu-qolun sьndьra turqandıqь çөnyndө Semjonqo ajttьr çiverdi, аjalьna eskirgen vulaq деп at qojup. qьzьn volso, feldfeveldik çaqь qьlctьn qьnь менен dalьsьn ьsьta carmaqь voldu — ovdulup tap verip da qaldь ele. Biroq, qьzьnьn qorqonдон carasьnan sьqьr саqьrajqan tegerek qara көзyn көгyp, өз valasьn аjaqandıqtan qolun tartьr aldь da, qьzaңdar, tyşynkьsyz, biroq qorquqtuu sөz ajtьr, acılıu yny менен qьjьr çiverdi.

Çaqьndaqь volqon majramdardьn birinde paraddarda kije turqan formallu kijimderinin vaarьn kijip, qьlctьn асьnьr, krestilerin çana Romanovdor-dun yjunyn yc çyz çьldьqьnьn medalьn taqьnьr, feldfevel qьzьn Balttaqь vazar-qa özy альr vardь. Qьzьn ьldьj ijilip turqan vaşьnda batisten çasaqan vaş kijimi var volucu, аньн vetinde qьzqьlctьm çip менен çajьr çasaqan sanatь var volucu. Al sanat — qoluqtu volo turqan qьzdь альş ycyn qanca som беруу kerek ekendigin көрсөтyp турuucu. Ajьldьn vajьr qь çoquq-çosundarь uşundaj volucu, Tkacenko bul çoquq çosundan vaş tartqьsь kelgen çoq.

Bazardaqlar ajran-taң qalьştь. Qoluqtuluqqa verile turqan çergiliktyy qьzdardьn vaşьndaqь vaş kijimine qadimkidej çurunu çana 35, 50 eң көр degende — 75 degen sandardьn belgisi көрсөtylyycy. 100 degen san ardaqtuu orundu aluucu. 150 degen sandь көрсөtkөн vaş kijimcen qьzdьn tegeregine el coqulup, avdan qьzьqtuuluq менен qaraşcu çana al çөnyndө bir çьlqa dejre sөz qьlşaaг ele. Sofijanьn vaş kijimine çivek çip менен qavelteң sajmalanьr, 300 degen san sajlьqan volucu.

Eldin vaarь: çaqь qooz aravanь tegerekter qalьştь. Syrdөгөndьkтөн çana qorunqandıqtan qьzdьn çaşь kirpiginin arasьnan sьqьlьr sьqьr turdu. Atasь volso, özynyn batarejasьnьn çapьnda turqansьr, ec kimge qьlcajvas-tan, aravanьn aldьnda — qoncun şьmalanta tartьr kijgen tekөөrdyу ötykcөr. butun feldfevelderce çaj çana kerip turup, qara kyрөң murutun varmaqtarь менен sьjratьr turdu.

SOLDATTЫҚ АЗАП

Biroq urmattuuluq менен kытыр çyrgen oj ordunan сьqpadь. Çalьr movi-lizatsija eldin vaarьna leip tijdi. Tkacenko, özy iştegen armijanьn volьgьnө toqtoosuz çөнөр ketti. Soquş vaştaldь. Semjondu альr qojuştu. Al, özynyn ijnine асьnьr ьjlar turqan Sofija менен çaşьrьn çerde qoştoştu. Аньн ysty-nө, daqь mьndaj voldu: taq ele Tkacenko iştegen artillerijalьq brigadanьn өзynө, taq ele al iştegen diviziondun өзynө, al turmaq, taq ele al feldfevel volup iştegen batarejaqa varьr Semjon tuş keldi.

Bul çerde, pozitsijada çana daqь өзynyn duşmanьnьn vijliginin aldьnda, — Semjon, soldattьq azartьn qadaqь dancadan turarьn vildi.

Taq ele, Tkacenko qolun quruna — ilgicine arta salьr qojup, birinci çolu batarejalар tizilip turqan majdandьn aldьnan qьdьr өтyp vara çatьr, vardьq quvatь менен qaçajьr turqan kanomir Kotkoqo antqorduc менен çaqtьrva-qandaj kыlymsyрөр көзynyn qьjьqь менен qarap өтyp ketken kyndөн tartьr. oң çetinci çьldьn taq өзynө sejin feldfeveldin vaşьntьr çyrgen vijligin Sem-jon sezvej qalqan bir da saat volqon emes.

Tkacenko ань avdan oor narjaddarqa (çumuştarqa) — çer qaza turqan çumuştarqa, çьqac kesyyge dajьndар çyрdy. Işinen kenedej ele qьjьm tapsa, аньн keesin сьqarьr çyрdy. Semjon çaraq-çavdьqtarьnьn vaarьn асьnqan vojdon çaza tartьr, rantsaьn aldьnda көр çolu tikesinen turup çyрdy. Çana daqь ань, — çumuştun çeңili volup esepelgeni менен da, adamь vaşьntuucu çumuş volup sanalqan — kuxnaqa çiverip, dajьm kartoşka tazalatьr qojo turqan ele.

Өzynyn vaqtьsьna çaraşa, Semjon ьndьnь өсyp vaşьnvadь. Andaj çyрөөө al qurumaq ele. Qajta al vaşqaca voldu. Al, çaratьlctьn turuqtuu çana ojlondurquc qasijetinen — аньн aldьnda çalqыз çana: өjdөлөр, aldьnqlarqa çetyyny çaqşь tyşyndy. Al taq oşol ojloqonundaj iştedi. Al bat ele, ec qan-daj çoltoolorqo qaravastan, batarejadaqь eң aldьnqь tartiptyy soldattьn biri voldu.

Oşonu менен birge Tkacenko daqь ulamdan-ulam çoqorulaj беруycy voldu...

Сьqьş Prussijadaqь soquş ycyn al, Georgievskij krestin екinci daraçasьn aldь. Avgustovskoj toqojundaqь volqon soquş ycyn — birineisin aldь.

Bat ele soldattarqa otpuska veryu başaldı. Tömönky cındaqlar kezek menen çarğa bir kungə yjögynə vağr kelişti. Batarejadaqlardıñ vaarə yjögynə vağr kelişti. Biroq Semjonqo oşentip ele kezek çetken çoq. On altıncı çıldın çarj vıttı.

IX GLAVA

ON ÇETINCI ÇYL

Soquştun yeuncy çyl ötyp çattı. Brigadanı majdandan majdanqa çiberip çatıştı. Bardıq çatqan soquştun dıngyüregön yndöry uqulup turdu. Velej-kini vojlor çatqan toqojlor on veş saqıymda sejin tumcuqtura turqan gaz menen qaptalqan volucu. Al toqojlor kyz ubaqtıyındaqıdaj volup qurqar çana sarqar turuşqan ele.

Baranovistin art çaqtarı, Dvinskijdin aldı çaqtarı çana andan arı taq ele Rigaqa sejin tıñımsız bir qanca çuma çer dıngyüregön, qulaq tundurup turdu. Tın volqon sajnı taştalqan, saqcelekeji tyşyp çojulup vara çatqan talaada tumandap çañ aralaşqan ottun çalındarı asmanqa köterilyp çattı.

Cernovitsanıñ çalıvırttar ısr — kuzyp turqan köcölöry menen, — çauşıl qojqon Brusilovdun¹⁾ rezervdegi (kyc veriş yeün çardamqa kele çatqan) Askerlerin tartıp vara çatqan çyk tartıucu maşınalar armijanıñ ovozdorun (çyktöryn) quup çetip, zımarıñ ötyp ketip çatıştı. Dorna-Vatra saqıyqan tyşkəndəj volup qulaq tunup dıngyüregön turdu.

Bukovindin vaqtarın çañ vaşır, vozogup turqan ele.

Avqust ajnıda Rumıñija soquşqa kirişti. Orus armijasıñın korpusı Dunaj suusunın ötyştı da bat ele Dobrozdun vardıqın vaşır ötyştı. Artilleristter, qarool punktında turuşup, çygörylyy talaanıñ çana vaqcalardıñ arı çaqında Bolgarijanıñ qaldajır çatqan Bazardzik degen şaarıñın munagarıñ da köryp alıştı.

Biroq bul çerde kyrdöldyy kyc menen Makenzen²⁾ kelip soqup qaldı. Vaarə aralaşır ketti. Nemetsterdin qatuu ucqan samoljottoru acıq talaanıñ çoldorunun ystynə rajda volup, çyğyp vara çatqan armija kolonnaların pulemjottor

menen alıp çatıştı. Rumıñijanıñ ögyzgə syjrotyp vara çatqan vaşırqıdarı qalqan zambirekteri batqaqa tıqılyp qalıştı. Nemetster alardı quru qol vaşır ele vaşır alıştı. Qoqup salqın kyzdyn tyndöryndə tijgen ajdın, — nuru çygörynun arasında sulap çatqan kişinin çılalac ölyktöryn çana çasılyp çatqan çaraq-çavdıqtardı köñılysz qana çarıq qılyp turdu.

Qojdun terisinen çasaqan şoşsoqoj paraqcan, qavelteñ uzun tajaq qarmaqan qojcular, — tegirmendin taşındaj volqon taştuu tegerek quduqtun çanıñdaqı qojdun arasında qıymılsız seldejip turuşqan ele. Alar, talaa menen tartipsiz udurqup köcyp vara çatışqan armijanıñ qajdıger qana qarap turuşqan çoluşcu.

Ilevi qajlıp qalqan kyndyn nuru buktardıñ şajmanı ketip, soluqan sarı çalıvıraqtarına kycsyz qana tijip turqan kez ele.

Dunajdı, — köñılysz qoqup kyz vaşır qalqan volucu. Suunun ystyn tutaş qartap çatqan tumandan Karpat toosunun arqajqan azuulu çoqlar arıq ele vılvıldöp körynup turqan ele. Al çatqan zambirekterdin yny uqulat. Soquştun ajaqı belgisiz «Soldattın okorta çatıp tartqan qıjnoosu, çıdamduuluqqa çıdaj alıvadı» dep, Semjon qışında ajyldaqı enesine çazqan volucu. Fevral ajnıñ ajaqında Petrogradı çımuşular köterilyş çasaştı. Padışa taqıñnan ırtıp ketti. Aqır çatqan vulaqtarqa kyndyn nuru çasıradı. Kögörgön asman polktun orkestrlerinin trubkalarınan tur-tunuq volup kögöryp körynup turdu.

Mıncalıq qızıl çıvek vanttar menen qızıl-tazıl çelekter qajdan kelip rajda voluştu. Ubaqtılyu ökmöttyn komissarları — çaqş drap menen tıştıqan çoñ icikter çana karakul qojunun qozusunun körpösynön tumaqtar kijişken alıvıttıy gospodalar — çandarına sekretarların eercitişip, mitinga ötköryy yeün birinci razıjaddaqı ovozdordı qıdıgıp çyryşkön voluşcu. Buşajman volqon soldattar tıny menen uqtaşqan çoq çana alındazda (çer yjdə) çer çana tıncıy çönyndə syjlöşyp oturuştı, Semjon çıdaj alıvaj kyülönyp arı-berı vaşır çyrdu. Vaarəna teñ, — soquş vıtkəndəj volup köryndı.

Birinci çolu Tkacenko avdan buşajman völdı. Munun vaarə al yeün rajdalıu çer rajdalıu emes ekendigine al daqı ele tyşynup çete alqan çoq. Biroq vaarənan ele uşul rajdalıu ekendigin al bat ele tyşyndı. Revoljutsija, şarttar qojulqan çosundardıñ vaarənan alıp taştap, al yeün ofitser voluunun mymkındygyn acır verdi.

Al kökyrögyne qızıl vant (belgi) taqındı. Anı batarejdik komitetke şajlaştı.

¹⁾ Brusilov — Imperialistik soquştun ubaqında orus armijasıñın tyştık-batı şajdanına komandvajt etken general.

²⁾ Makenzen — Imperialistik soquştı germanijanıñ çoñ rol ojnoqon feldmarşalı.

Çaz caq-celekej tyşyp çatyp ötyp ketti. Çaj keldi. Qyjnoonu көргөн солдат-тар minuta sajn tñctьqь kytur turuştu. Al kytylgөndyn orduna Kerenskij savuul qojunu çarjalady. Marştalqan rotalar çelbirttegen qьзы tuular qar-mar völymdөrdөн majdanqa kelip çatьştь.

Uvaqьtlyu өkmөttyn komissarlarь qajta daqь rajda voluştu. Azьrqь kel-gender: saqsajqan uzun cactuu, көz ajneksen, çalьvьraq qonctuu vatinkesen, qьыctьn orduna deñizcilerdñ qançarьn vajlanьşqan, turnavaj menen vulqarь sumke asьnьşqan quru qьjьqьrьcьlar volucu. Alardь, çeñderine quuraqan vaş sөөгynyn syrotyn taqьnьşqan, armijada qьsqa mөөнөt menen iştөөcylөrdөн tyzylgөн ölym bataljondoru uzatьp keliştì.

Alar, tentek oqtordон çaltanьp vucьrөşьp, ijnileri menen vurctarqa vağьp urunuşьp, qorquunctuu cañdardь asmanqa көтөryşьp, keңeşme ötyp çatqanda okoptorqo kirip keliştì.

Oşol çajdьn icinde vatareja Rumьnijadaqь Jassanьn art çaqьnda, 1001 öjiktiktin astьnda turqan volucu, Icke temir çol menen kicinekej vagonetka-lar (kicine vagondor) kьny, tьny tьnavaj oq, darь taşьp çatьştь. Toonun voo-runa rogrevder qazьlqan volucu, alardьn icine frantsijanьn trotilovduq¹ gra-nattarь çana kьjyzyzyp өrt cьqarьp çivere turqan vomьalar salьnqan jaşcikter çьq toltura yjylyp qojulqan ele. sarjorlar (soqьş maalynda көpyгө, ьmarat — quruluş çaçoocu çe oşondojlорdu qьjratuucu askerdin bir tyry). Vikkrestin ьraaqda atьla turqan zamьiregin ornotuucu ajantь betondop çatьşqan voluş-cu. Rexotalardьn okoptorunda çyzdөgөн minamjottar (mina ьrqtьqьctar) ornotulup çatqan ele.

Kyndyn qajnar turqan ьsьqь qazьlqan çerdin astьn daqь ьsьttь.

Divizijaqa Kerenskijdin özy keldi, al tanoosu keң, salьq murunduu, vaşьna sukopkadan çasalqan angljalьq kartuzdun kozьrogun (cekesindegi qalqan-cьsn) tartьp kьjgen, oорulu qoluna yryldөk çuqa vulqarьdan meelej kьjgen, vьktөlmөlyu tөş çөntөgy var frene kьjgen eme volucu; al, aqan taңьrqaqan-sьp qarap, tegerektep turqan soldattardьn arasьnda şartьn avtomobilin icinde tikesinen turup turqan volucu. Al, saqal muruttarь qьgьlqan oozun alçajtьp acьp alьp, alarqa, erkindik menen revoljutsijanьn atьnan savuul qojunu talap qььp, көzyn çumup cьjьldaqan yny menen qьjьqьrь çatqan ele.

Al keminde çarьm saattaj qьjьqьrdь. Soldattar uncuqraj uqur turuştu. Kee airleri tikesinen tura verip carcaqandьqtan çerge oturup alьştь.

¹ Trotil — Tyşkөн çerinde iri ьmarattardь talqalaj turqan qььp çasalqan çarьlyucu kьctyy granat.

Kerenskij qolu menen şoferdin pogonun tajanьp, uzaqqa tьnьm alьp tur-qan kezinde, al uqur turqan «grazdanin menen çolvaşьcьqa» astьrtan көz çiverip qarady, oşol zamat, vuşajmanduu volqonu menen da, viroq yny qaj-rattuu cьqarьp, tulalьqtarca çamaqtatьp syjlөgөн viрөө:

Rotadaqьlar: tьctьqь degi çaqьnda volovu? dep suraşat. Yjgө da ketki-viz kelet.

Kerenskij ьldam vuruldu da: frantsuzduq şijom kьjip, anьsьnьn çeeғine ьldьj qaraj vьktөlyp qalqan şalrajqan eki qulaqьnьn ceti cьqьp turqan, qula-qьnьn tьşь, artьqca ici Rumьnijanьn cañьna qararьp vьtkөн, çarьz vojluu rexotacьldь көrdy. Al rexotacь kьjyp ketken çөртyn ystyndө viрinci qatarda maldaş urunup typtyz oturqan volucu.

Temin vasuuda uvaqьt çetti, — dep al çanьndaqьlarqa tyşyndyrdy.

Topuraqandardьn icinen kylky da uquldu. Tьnctanqьla dep qalьştь.

— Kьlө turqan ecteme çoq, vaarь qьzьqьşat. Temin vasuu kerek — dep kimdir viрөө kьvyrөp qaldь.

Rexotacь voiso ectemeni vilmeksen volup oturup öny surdanqan vojdon, kyndyn saqьlyşьnan cekesin tьrьştьrьp, sus qana vaşь sөrөjdy qarap otura verdi.

Çoldoş soldattar! — dep, cocup ojqonqondoј Kerenskij qьjьqьrь aldь. Eriktyu grazdandar! Tuuqandar! Revoljutsija silerge qanat verdi. Tarьx silerdin qoluqarqa şamşar qarmattь. Siler çeñesiңer. Biroq silerdin araқarda cьqьpьcьlar var, alar ysyn, erkindiktin uluу idealdarьna qararanda өз vaşьnьn çeke vejpildigi qьmьvat turat. Alardьn viрөө tьna, — dep vaşь sөrөj soo qolun acuulanьp silkip, sөmөjy menen псалникterge sөz ajtьp qojqondu-qьna qaralanьp olturqan rexotacьnь көrsөttь. Oşol cьqьpьcьlardьn viрөө tьna vul. Maqa özyñer ele ajtьlьcь: vul kişij emne qьlalyq? Revoljutsija-lyq sotqo verelikpi? Cьqьpьcь dep таар, taq ordunda atalьqьrь? — dedi.

Anьn oldoqsonduqun sezişip, soldattar uncuqraj qalьştь. Kerenskij vuruldu da rexotacьqa tigile qarady.

Çөnөgyлө! — dep al oşol zamat qaardanьp qajqь tyşьgьp qьjьqьrdь.

— Çoq, voivojt — dep, soldattardьn viрөө ordunan tike tura qььp, eki qolunyn alaқanьn sьrtьna qaratьp, qaptalьna qojup turup çaloоruqansьp syjledy.

Men silerge revoljutsijanьn atьnan vьjratьn: çөnөqьz, çөnөqьz yjyqьzгө. Men sizdi — orus armijasьnьn soldatь degen naamdan açьratamьn. Siz voş-suz — dedi.

tura aňaj orustardyn oň çaqç flangasyn qasyp kirip barýpty. Oşondon duşmandyň artillerijasý pajdalana qalyr, orustardy qaptalyňan da, artyňan da deerlik, soqur kırıptir. Başqý komandovanıjalar bolso andaj aval boloorun wajqasýaj esterinen cýqarýp, ec qandaj caara qoldonusparpty. Generaldardyn armaqçyq usyn soldattar qulaq uqur, kóz kórögögen cýqasýaqa ucıraşýp, kór majýp boluştu.

Soquştan baştalqanlyňan berj Semjondun batarejasýnda mýncalyq çaralıu- lar çana elgönder bolqon emes. Eki zambırek menen zambırektin oqun salqan töt jaşık camýndsaj talqalandy. Segız batarejiler qara şymcan çana çaqç etyköen vojdon Rumýnıjanyň qırtışý qatuu çerine cýlaqas çaqtarýn cölör, qırtıcaq sýjaqtuu qıjmysız kómkörösynöen çatýp qalyştı. Ajylyqan qızyl cypyröktör menen çaşýp taşylyqan on eki kışını sanıtarıjanyň arabasýna salýp ketıştı. Pexota cönyndö ajtýp da keregi çoq. Alardy cýqasýasý öte qorqunuc- tun bolocu. Qaj bir bataljondordun bir az çana kışi aman qalyştı.

Cýqasýa bolqondordun ordun tolturuuqa tuura keldi. Alar sýqılyşýp keliştı. Kyu (mars) calýp bere turqan rotalary çoldon ele majdanqa tarap kirip ketıştı. Armıjanyň belyktory ec qandaj plansız ele — kim tuş kelse, oşonu menen toloqtalyr çattı. Alardyň körçulygy — çaralıu bolup ketip, gospitaldan (ooru- qanadan) ajyqýp qajtqandar çana aqıqçý saqýruu menen kelgen çaştar boluş- cu. Alar özdöry menen qoşo tıldýn qatuu talaptarýn ala keliştı. Belykterde körçulygy bolşevikter bolup çarýjalandy.

Batarejanıň özdyk sostavý avdan özgördy. Anda mýndan bir aj murda bolqon kórýnyş çoq bolqon ele. Ofitserlerge emi işenbej qalyştı. Alardy çek kórüp qalyştı. Soquştu ulanta bergyyny qaalaqandardyň vaarýn çek kóre tur- qan boluştu.

Kytrögen çerden, — studentterden armıjada qısqı mөөnöt menen iştөөgө kelip, on altıncý cýly çaradar bolqon, soldattardyň syjkyndyy adamý Sam- sonov gospitaldan batarejaqa qajtýp keldi. Al cacsýn aldýgýp, arýq çana öny cýdöňky bolup azyraaq tıqýp, qoluna tajaq tajanýp keldi. Anyň balalyq my- nözdögy kök közdöry surdanqan tyrdö kylymsyröp turdu. Al etıjatsızdyq menen ele feldfebelge vardý da oşol zamat ele, tizme vojunca kençe fejer- verker bolup qattalqan vojunca, palatkadaqý telefonister wajqooculardyň ko- mandasýna cönödy.

On beşinci cýldýn ajaqýnda ele saramçalduu telefoncular gvardıjalyq ekinci korpustun buzulqan okoptorunan taap alqan kerosin menen kyjө turqan coq lampı palatkada tyny voju kyjýp turdu. Qatqırqan kylkylör, syjleşken yndot.

çana balalajkanı cýqýldaqan uny uqıur çattı. Al balalajkanı certyy çı- qýnan armıjaqa qısqı mөөnöt menen iştөөgө kelgen Samsonovqo vytnıy brigadadan ec kim teq kele alqan çoq. Oşol ele gvardıjalyq korpustun Smor- gondun aldý çaqýndaqý okoptorunan çanaqý lampı menen qoşo taap alqan — cıjnektin orduna urunqan ataqtuu saqalagy menen telefoncular kyjýp tur- qan otqo udaasý menen töt çolu suu qajnatıştı. Batarejadaqýlardýn vaarýsý Samsonovqo qonoqqo varýp ketip çatıştı, tıldaqý bolqon çaqýlyqtardy vaarý- nyň uqqularý kelet. Uqa turqan çaqýlyqtar var ele. Uşul arapýn icinde Samsonov qajşý çerde volvodu dejsıñ: Moskvada da, Petrogradı da, Odes- sada da voluptur.

Ekinci kyny batarejadaqýlardýn vardýqýnyň syjleşöen sözdörynyň vaarý ele bolşevikter cönyndö çana Lenin cönyndö völdu. Aqıqçý sözdöryndö Kerens- kıjdi tilder çatıştı. Partıjalyq «Soldat» degen gazeta qoldon qolqo qıdygýp çyrgöen ele.

Tkacenko Samsonovdu özynö saqýgýp aldý da, qırunan qolun ötköryp vöj- rögyn tajanýp, butun solbur, suluu qara közyn anyň syjkyndyy balalyq öny- nön ajýgıaj tikter, körkө cejin ojlonup turdu. Qajta, bir zamatta vetine qan çygyrýp, tamıcýj tyştı da:

— Batarejada agitatsıja çyrgyzöndöj, mýnda siz kimsiz — der vaqırdý.

— Al, siz kimsiz?

Tkacenko bir az ojlonu tyştı.

— Batarejalyq komıttın predsdatelımin.

— Men sizdi şajlaqan emesmin.

— Emese me saqa on veş sutka!

— Maqavý? — der, Samsonov qatuu ызығып тістерін қысыратты.

— Menin qolumda bolşevikterdin armıjalyq soquş ujumunın mandatý var.

Al kökyrök cөntөгynөн төт vıktөлгөн qaqazdy suurup aldý da podpra- porşıkke sundu.

— Eger siz savatsız volsoquz, kóz ajnek kışınıqız — dedi Samsonov.

Samsonovdun aqa tıjştırip «köz ajnek» degen sözy çana studenttik kóz qaraşý feldfebelđin acıusun keltirdi. Biroq al özynın acıusun vasýp qojdu.

— Qudaj saqtasýn, vızdın batarejada bolşevikter azyғынса komandalaşа elek, — dedi, da, al: qojqoñdoqon qazdy kördynörvy? degensip, tegerekter turqan soldattarqa közyn qıstı. Biroq ec kim cýlmajýp da qojqon çoq.

Ekinci kyny batarejalyq komıtel qajtadan şajlandý. Azyr anyň predsdateli Samsonov bolup qaldý. Bolşevikter qavyl alqan rezoljutsıjada: «Biz, tötynçy

SOQUŞTUN AJLAQY

Çybjyma weşinci oktjabrda soldatlardyn okortoqu qorduqtary ajaqtady. Bardyq vijlik sovettin qoluna etty.

«24 — 25-oktjabrda revoljutsija taravynan tyzylgen çana çumuşçularдын, soldatlardyn çana dьjçandardyn deputattarynyn Sovetterine tajançan çumuşçular menen dьjçandardyn ökmety, ыrajьmduu demokrattьq tьnctьq çonynde toqtoosuz kelişyuler çyrgyzyuny, soquşur çatqan elderdin vaaryna çana alardyn ökmettoryne sunuş qylat».

Sovetterdin vytkyl rossijalyq ekinci sjezddinde ajtqan Lenindin bul sözy soquş majdandarynyn vaaryna tarady.

Tьnctьqyn vologu çonynde emi es kim kymen sanavaj qaldy. Bul çonynde Semjon da kymen sanaçan çoq.

Biroq da, tьnctьq çonynde nemetster menen kelişip vytköncö, zьmьnylyp daqь uc aj etty. Bras, көp soldattar verile turqan vujruqtu kytrestöni mьl'tьqtaryn qoluna alьp, yljoryne çatyşty. Alardь toqtotu mymkyn emes volucu. Alar, pomeşçikterden çerlerdi tartьp alqany ketip çatyşqan ele.

Armijanyн velyktory sujulur qaldy. Soquş majdanyн araç ele turuştuq verip turdu. Biroq Semjondun avijiri, çan çoldoşu volup qalqan zamviregin eesiz qaltьr ketişine ыгаа көrgөн çoq. Bomaçь-navodçiktin, eski soldattьn çana Georgijevdik kavalerdin, qolunda — any çьqarqandyqь tuuralu komandirdin qolu qojulur qazьnalьq pecat vasyqan qaqazsьz batarejadan kelişiy mymkyn volvodu.

Aqьrnda, on toquzuncu fьrralda çoqoru çaqta turqan vaşqь komandalьq qylucy demovilizatsijalar tuuralu vujruq verdi. Oşol kezde brigada Kamenets-Podolskiydin aldь çaqьnda tyrky rezervde turqan volucu. Batarejanyн ştabь, pomeşçiktin kyjyp ketken qoroosundaqь voş turqan at sarajda volucu. Al sarajдын eşiğı fyrtylyp, açьp qojulqan volucu.

Batarejanyн kontsejaryaşь qylьp rajdalanьlyp turqan — somdor çana çasaçan qaraçaj: jaşçiktin arьnda, — soquşta alьp çyruycy kendir vrizent menen tьşialqan ofitserdik sandьqyn ystynde ker-sary volqon, viroq tartaqьr qьrynçan, soldattar taravynan çaqь çana batarejanyн komandiri volup daьndalqan — armijada qьsqa mөөнөt menen iştөөгө kelgen Samsonov oturqan volucu.

Batarejanyн risary anyн çanyна tizelep oturup, parkasьnyn icin oodaryp çatqan ele. Stoldun orduna urunup oturuşqan jaşçiktin ystynde tizmeler, dajdalanьlyp qojulqan kyvolyk qattar, çajьlyp pecattar çatat, oozu açьp turqan kyvöes jaşçiktin icinde packaluu kerenskij aqçalary turat.

Samsonov, belgisi çoq paraçan, şivedderdin teriden çasaçan coloq veşmantьn pagonusuz kijip, viroq bardьq çaraq-çavdyqtaryn taqьnьp, oogu vutun sunup qojup oturqan volucu.

Şamal tьştan qurqaq qarlarды ucurup kirip turdu. Al qarlar atqananyн qarqьrqaaq tartqan avasьnyn arasьna erivesten ele ucup kirip çatty.

Asьnьp çyruycy myşөktoryn çana taqьlçaqtaryn asьnьşьp, çyryş formalaryn vyт taqьnьşqan batarejaşlar virinin arьnyn biri kirip çatyşty. Alar, bir tyrdyy oşojsuzdanqan sьjaqtuu tartqьnçaqtaryp kelip jaşçiktin çanyна toqtoşup, dokumentterin çana aqça alьp çatyşty.

— Qana, Kotko, birdeme ojlonyп keldiñvi? — dep, Semjon kezegi çetip çanyна kelgende, Samsonov surady.

Semjon muqaqtana tyştı.

— Qana? Kөp çaşaçьr! — dedi Samsonov.

— Eceme çьpady, çoldoş batarejanyн komandiri, — dep Semjon kyc kelip, kyrsynur turup ajtyр: — yjgө vağь kerek. Aştьq ajdaş kerek — dedi.

— Oşondoј. Qanteviz. Ec ajla qьla alvajşьq. Ajanyctuu. Çaqşь zamvirekci eleq. Qajta daqь qajrylyp kele alar vekensin? Tigilerdi qaracь. — Kavaljon qalat, Popijenko qalat, Androsov qalat. Çybjyma çaqty kişiy qalat. Qьzmat aqьşьna aьna elyy som verilet. Qan-elkeni menen da, vaşqalardaj emes, Çumuşçu Dьjçan Qьzly Armijaşь emespi — dedi.

— Qajta da soquşavьzьvь?

— Volup qaluuqa mymkyn.

— Çana ele vaary menen eldeşkenden kijin, emi kim menen.

— Aj, sen momun dosum! — dep Samsonov yşkyryp turup ajttь da tyjyp turqan muştumyn tajançan vojdon ojlonup qaldy. — Mejli emi. Eriktyylörgө erik. Alqanyң ycyn qol qoj da aştьq ajdooqo çөнө — dedi.

Semjon, demovilizatsijalanqandyq çana georgijevdik krest iceer çeer tamaq çana majanasь ycyn qьrqtan aşьrqaaq çana som çana qaqaz aldь: kerenskij aqçasьnyn eki sarь qaqaz çana oşol kezde majda aqçanyн orduna çyruycy pocto markasьnyn bir az marka qoluna tijdi.

Al, alqandarynyn vaaryn. — oşondoј vujumdar tijip qalsa qatyş ycyn çasap alqan, — şьmьnyn icki çөntögyne vek qatyр, şьmьn öjde көtöryp, komandir-

gü cəst bərdi da, sol çaqı ijni menen artana şart vurulup, atqanadan cəqər ketti.

— Qorodo porjadkaları menen altı zamairek turqan volucu. Alardıñ çamada icke qızıl lentanı paraqına çajqac taqıñqan bejtaanıñ saqı ekı mızdıy qançar vajlamı vasyr çyrgən volucu. Semjon özynyn zamairegin taandı, Baldardıñ enesi özynyn baldarıñın menđerin, taqıarıñ çana qandıarıñ qandaj çazıaj taandı, air qancaıq belgileri bar oqşoş çyrdəgən zamairektərdin icinen al özynyn zamairegin taq oşondoı taandı alucu. Semjondun çyrgöy qesidi.

— Çaqı zamaierek ele, — dep qolun cəberdik menen şilte, bejtaanıñ cəsovojqo ajtı. — Bul, yç miñ segiz çyç çajırma toqız çolu atıñır, soquş oqtorun cəqardı. Baarı ele oşol — dedi.

Oşentip, çoop kytpesten, tapıcaqın ijnine arta salır, qorodon cəkindyy tyrdə qajratıamı çaqı da çənöp ketti.

Al ketip bara çatı da özynce majdanda ardaluucu təmenky ırđı ırđadı:

Bir iy solqın çamıñın
Fevralda icinde,
Avgustodun toqıja
Sıñılq, kyjyp turdı ele,
Çaqı Prussıjadan
Bıdır çaqı kele atıq,
Artıñadan nemetler
Soqıroqtor kele atı.

XII GLAVA

QAŞADA

İttərdin yrgöny ecaq ele ıssılqan volucu. Qaştaqın qoroq yçynçy çolı çaqıdı. Semjon menen Sofija solto dıqı ele aşqıza alıaj turıñtu.

Ekı saat murda qana qoştoşunın çəoıgöşün kəmsölyşyn, çaqıñ turıq çəyypıñçərdı volucu. Sofıjada özynyn qoroosındaqı vəqəssın itine kirip, artıñın qalıñı çaqı, amıñ oıñormı çəqıñ turıñınan oıñormı çajdı. Çolı sojqon ele çilindəp qıjıqın emetıj, qaşanın çamada turı vardi.

— Atıñca? — dep çamıñ, qaşanın yçynçy çə sozulup, şimilim çayrı menen çadıñ ijnıñ dıñılalqı turqan Semjon, on çolı qajıñqı suradı:

— Atam soquştan oktavı ajıñın ortosunda kelgen — dep çıñıñar qız da on çolu qajtalı çoop vardi.

— Aculubu? —

— İtten da çaman.

— Meni estep, ecteme degen çopru?

— Çoq.

— Mımkyn, bir deme degendir, valkim senin esiñden çəqır qalı çyrgöşyn?

— Qudaj ursun, çoq.

— Qana, uşunu menen kezikkence, qoş. Anıñ ystynə meniñ vıttarıñ da taqır toqır qaldı. Yjgə çurqar kirip ketem.

— Toqtoı turcu. Cal meniñ mında ekenimdi vılevi?

— Al yjdə çoq. Kece kyny Baltqa vazarlar ketken. Qana emi, men kettim. Çe volvoso kərdıñay, eldin yjırgynın morlorunan tytyn çəda vıñtadı.

— Toqtoı tursañ, emi, çeteersıñ... — dedi Semjon.

Pozitsıjada çyrgöndə al anıñ atası menen qandaj avalda çyrgöşyn çana emneler volqonduqunın vaarıñ Semjon çəqı avdan ajıqıñ kelip turdı ele. Biroq al: oşondoqu oqujalar çönyndə ajıunın keregi çoq ekenin tyşynur turqan volucu. Bir vatarejada işteşken ekı kişinin ortosunda emneler volvoj qojvojt dejsıñ. Bul volqon avaldı kimge ajıñ kerek? Ekinci çaqıñan, al, Tkacenkonun ojun: «ajıqanımdan qajıam» dep ojlor, — soldattıq çöşyn taparıñ çə tapvasıñ vatağaq vılyygə aşıqı. Al öñdöngön qujtudan vaarıñ kytyygə volot.

Oşol kezde Sofija anıñ qolunan aldı da qatuu qıñtı.

— Emne dejsıñ, çara kərym? — dep al, qızdıñ qıñıñqan kəşynə qarar turup, mıñajır çana suradı.

— Cış... — dep, vırdemedən şektenip, qılaqın tyrdı. — Cış ...Ecteme uqqan çoqsıñı? — dedi.

Semjon vaşın vurup qıcaıdı. Erteñ menenki tıñtıqıñ arasıñan qaldıgar kele çatqan aravanın tavışı uqıldı. Al tavış ecaq ele uqılqan volucu. Eñ murda al eñ ızaaqtan çana araq ele uqılqan volucu — talaanıñ toqtoıoq çolu menen bir qalıpta çana çıñıñar kele çatqan ele. Azı emi avdan ele çaqıñdan uqıldı. Alardıñ qılaqı attardıñ taqalaranıñ tarıydaqanıñ, dəñgöləktərdın öjdə-təməñ tyşkəndögy tyrsyldöşynın çana çaqalardıñ vıttartı qaldıñqanıñ aşratıñ uqıñ qalqan volucu.

Aravalı kəşynın ortosu menen yjgə çaqıñdar kele çatıñqan ele.

— Atam bazardan kele çatat, meni qudaj urdu, — dep Sofija qaralanqan-
syp ajttı. — Aj usı sen, otə ele aşkere көр оjnор çiverdik, qojcu tegi! Yjy-
dy көздөj curqa, — dedi da, aqьrьqь çolu Semjondun mojununan bir qucaqтар
alьp, yjynə curqap kirip ketti.

Semjon turqan çerinen bir top qadam arьlar vasa tyşty da qaşaaqda çaş-
tьp qaldı. Arana kelip toqtodu. Kylyktyy. quvanьp syjлөгөн тааньs virə-
nyn yny uqldu:

— Oj, dostor! Bajvicem! Yjde kimiңer varsьnar: darbazanь acьp qojcu-
lacь! — dedi.

Baz көрөp paraqçan çana tonunun tьşьnan cymkəngyctyy kendir kementaj
kijip, kypcyjгөн Tkacenko qoluna qamcьsьn alьp aravanьn ystynde oturqan
bolucu. Aнь menen çanaşa meşoktum ystynde: көртөн veri cacyн aldьrvaçan
kicinekej syjry saş, arьq, taqьdn yryl-ayrylyndəgy көrynyşynə qaraganda —
qartaң emes, viroq Semjon taambaçan bir dьjçan çьrtьləqan coloq tonqo-
orotup oturat.

— Kədik, — dep Tkacenko çanьnlaqь dьjçandь ijnine tyrtyp qojdu.

— Men uqtanaј ele oturam, — dep, berki çьjмьkьdavaј turup çoop verdi.

Çarь çana uqçusunan oјçotup, çьqajlaq, eski ic көjnəkcən aјal kelip acqan
darnazadan arana kirdi.

«Bul kim boldu «ken?» dep, Semjon yjynə ketip vasa çatьp oјlonup na-
raitь.

Al əynyn yjynə çaqьndap keigen kezde turup turqan eki qarandь vajçap
qaldı. Alardьn birə qaşaaqьn arь çaqьnda, ekincisi — veri çaqьnda turuqçan
bolucu.

— Çana emi, usı menen көcьskənce qoş, menin aubum da yşyp ketti.

Çana emi yjynə — qeç çaqь turqan unaq da bolup qaldı — dep, Froskannın
nafi çana tьsəitlyy qalьp aştan yny Semjondun qalьqь calьp qaldı.

— Emi bir minutca tura tursaq,

— Bir minutca şajam Arjuthamь urdyp keşpəre degen maqal var. Tanc
uqtan çaqь yş-kəryp çaltan — dedi Froska.

— Qəndəj, Froskə!

— Birəge Froskəla, birəge noko Ərosinje Fjodorovna. Dıqь bir çaltı, —

keşkilənce qoş. Çuqьs uıdın Semjon көryp qalьa — nafa qolunьda sandьca!

— Nımda?

— Semi.

— Mənim? O-aj! Al uşı vənənce tıdık eke.

— Kərsəy, Qarman alsa, vatarejalьq çez vaştuu ilgici menen saј səəgy-
dy qaşatat...

— Sen meni al soldat menen emnege qorqutasьn! Men pozitsijaqa əz er-
kim menen ele varar elem, menin çaşьm çana çetpeј çyгyp, mьna oşentip
kezek çetpedi.

Çanьna cuqul kelip qalçan Semjon qorqunuctuu yny menen:

— Mьnda soldattan qorqoj turqan kim? — dedi.

Ectemedən qavarsьz көртөн veri vajlanqan emedeј turqan qaraaп, artьnan
şivege menen saјьp çivergensip, selt ele tyşty. Bala sekirip vağьp qaşaaдан
alьstaj tyşty da vaşьn çerge salьp çana vujdalьp qalvas ucyn tarvajçan uzun
qolun vulqalaqtar, көсə menen cьmьn-qujun volup çənedь.

Semjon ordunan çьlvaj turup, aньn artьnan ətygy menen çerdi qatuu ter-
kişer qaldı. Froska, qaşaaпn soroјçon çьqacьnda kijilip turqan qararaqь
vaşьn çələgөн vojdon kylyp, voogu qatьp qalьrtьr.

— Bul qajь vala? — dep, Semjon acuilanьp suradь.

— Ivaskovdordun Mikolasьsь.

— Bajaqь, soquştan murda Klemovskijdin uјlarьnьn artьnan eercip çy-
gənvь?

— Oşol.

— Tyu-y! Anda al, qudaj-a-tovo, on uc ele çaşta emes vele! Qana, emne
desem volot: viz tьjaqta tarsьldatьp atqьlar tərt çьl çyrgəndyn ortosunda,
mьnda etegin çava alvaj çyrgəndərdyn vaarь yjlonuygə çagar qalьşьrtьr.
Aнь menen көртөн veri çyrosuqьy, Froska?

— Bygyn birinci kyn, — dep, qьz əjvaa qьler ijmenip turup ajttı. — Daqь
eki-uc çьlca çyгəm, andan kijin vajçap көrəm: mьmkyn uşuqa turmuşqə
cьqьp alarьmьn, — dep, al bir az oјlonup turup çoop verdi.

— Cijkil sarь, sen kimge keçek volup qalьrsьn .

— Men cijkil sarь emesmin,

— Anan qandajьn?

— Men kaştandaj¹ kyreңmyn.

— Qojsoçcu, arь! Sen kaştandь qajь көр көrdyn dejsiң!

— Kərgənmyn ele. Remenjukduquna Odessa şaarьnan bir matros kelgen
bolucu, — al keteer ketkince Ljuvkanьn aјlanasьnda ele tegerenip çyrdь,
oşol matros əzy iştəgen «Almaz» degen sudnadan taq ele oşol kaştandьn

¹ Kaştan — Əsymdyktyn atь, aньn çemişteri bolot.

өзүнөн қыздарға бір рудса, мүмкүн, бір қарым рудса алып келген болуы — деді.

Semjon tamдын қапында көтергүр қојқон супаға көсүгүн қојду да танәки орој вағтады .

— Froska, қулақ салса, отуғун, бір аз отура тураы. Вајақы қартаң Ткаценко азыр еле Балттын вазарынан қайтты. Апы менен қошо ағавада дақы бирөө отурат. Ал ким, билеңіңі? — деді.

— Ажық солоқ топсон бір неме векең?

— Оова.

— Ал, алардын қағында еле қумшар алыған қигиті.

— Bizdin ажыдан емес екендигі билініп турат.

— Қооқ. Апы қартаң Ткаценко соқустан келе қатқанда қолдон ала келиптир. Ал Полша қақтан се дақы бір ошондој қақтан болсо керек. Қасқын сыжақтанған еме көгүнөт. Ал да солдат. Апын гувernasын неметстер васыр алыртыр. Ал вошонқондо қайда вағарын билеј қалыртыр — деді.

— Ал соқуш далайды қыды қо, — деп Semjon ұшығуыр қојду.

Ақасы менен қағындашы дақы бір аз олтурушту да ооздорун асыр есінеген војдон уйлөгүнө кіріп кетишти. Таң атыр қалқан болуы. Ошондуқтан қатыр уқтооқо да мүмкүн болвөду.

— Мен бирдемәні ојлор турам, — деп Semjon, тышқы талақты ісіп отуғанда қаақтарын қыжылдатыр ојнор қана секеһин вьрыстыртыр туруп сөз вағтады да, — Sofija қонындө Ткаценкониқуна қууы қиверсембі деп турам. Sizdin верер кеңезіңіз емне, ене? — деді.

Enesi шағрај қана қалај қашықты нан менен сырттыр, — Semjon соқустан қайтқандан тартыр, алардын ујындө қалај қашықтар рајда болуп, талақ-ағса аралашыр қалқан еле, — enesi қаж вағарат қана сар қаақ, асық-сырај қузын валасына бурду.

— Menin ајтарым: теңірім қалқасын, вағса ајтарым қоқ—деп, соқунуп туруп, шағыр ајтты. — Ткаценкөлор биздин қудаларды қавы алығар векең? — деді.

— Апы биз көгөвүз, — деп валасы қашын сергіп, терең маані менен ајтты. — Қавы алыр қалқысы да вардыр — деді.

Мына ошентіп Котконун ују да оңур-тоңур вола вағтады.

XIV GLAVA

ҚУУСҒУЛАР

Kotkonun соқустан аман есен қана зыян тартпај ажалға қайтқаным сөт кышлерден уқуп, билсе да, Ткаценко ес сөз ајтқан қоқ. Ал қонындө апын ес қандај тижесі қоқ немедей қала верді. Қалқыз қана апын бетіндегі мајда тыктөры, сорқыс қақаздын бетіндеј болуп, тыктөјур даана билініп туруы.

Kijinki kezde Ткаценко ұнсуқрај қуғууны ујгөпур алды. Kereeli kecke ал сарвасы менен алек болуы: роғревоға өзу васыр вағыр, қызматсысы, аттарды қандај тазалап қана қандај суқарқаным, фелдфебелдикке вутун солвур қојур қарар сықууы; артиллериянын нормасы менен аларға арпа верууы, қапы салына турған сарајға кетууы сықартарды өлсөөсы, — бір сөз менен ајтқанда, соқушта қуғуөн кезінде вутрөј қалқан іштеринин вағрын вутуғур алуудай болуп, ујындө қапы тынууы емес. Munun вағыр — ұнсуқрақан, шағрај сыдамдуулуқ қылақан қана тақтыр менен атқарқан, мөөнөтүнөн ашық іштеген — солдаттын ісі болуы.

Qacan қана кес кіріп, ажалы, ісіне вьштақ салыр вьшырған мантууну мискији менен, волскејден қалатыр қасақан крузканы қаймақы менен қана вағса қашық-қушұқтарды алдына алыр қојур. — Ткаценко өзүнүн уј ісін қөн еле офитсерлердикіндеј қылыр қасар салқан болуы. — өзу болсо вағтақысындај еле ешкитин туынө вағыр қорунуп турқандан кижин қана ал, — Ткаценко тоқтоно алқан қоқ.

— Bul емне деген іш, мен деле тышынөөјм, — деп ал іјнин қатуу қуушурду да. Вағса кышлердин вағын позитсияда замөіректин оқу еле қулуп тағтајт екен, ал емі, қажы бирөөлөры соқуштун ажақына сејин бір кунүн қата қивермеј ватарејада отурса да, тақ ошоқо асылыр қалығат. Bul қандај ақтақысылыр—деп ојлонуп алды. Andan кижин ажалын көзүнүн қылыр менен қарар қојду да, — вајақы іш қандај: Sonka апы есінен тағыр сықарыр тағтадыбы се дақы еле ојлор қуғөвү?—деді.

Ajalы ајардар қана көзүн сыртты.

— Апы емі азыр ким билсин, Nikanor Vasiljevic. Азыр, қыздардын вағыр ошондој болуп сыққан ұвақ емеспи—деді.

— Келқирепсиң! — деп Ткаценко вардыр кысу менен ордунан секиріп турду да муштуми менен стөлдун устүнөн крузканы ығқыта қојду.

Тақ ошол ұвақта Semjon, «қарыјалар» деп аталууы сыууларды іздеп қуғуөн болуы. Bul іш оқој іш емес еле. Ал, ақыдуулуқты талап қылуы. Се бол-

ваşсыъ волсо,—авдан мајда салдырған буудайдын унунан қооздор җасаған тегерек пандъ қолтуқуна қысыр кеке җатқан волуци.

Ткаценко җақшылар җетөлур, қақығыпыр тукургөңсө волвој қарыјалар ујдын җапына келіп турур қалыстыр, алар волсо:—маңдајында козыроғу җоқ туразкасып җелке җақына җалқалата кижген матрос җана узун, туурасына қулац җетреген сымкөңгустуу кендір палтоо кижген, узун җана қусақ җетреген җалқыз көздуу ајыл ваşсыъ екөө өтө сырдуу келишти.

— Біз сиз җаққа ваşыр келдик, Никанор Василевич,—деп ајыл ваşсыъ, фелдфебелге еки вармақы җоқ қолун қашаанып устунөн артылта сунду.

— Сиз җаққа, җолдоş Ткаценко, сиз җаққа, албетте, ваşқа ес бирөөгө келген җоқпуз...—деп, матрос сөзун танырғылаақ ваşтады, бироқ ајыл ваşсыъ бир көз қараş менен қана апы тыйр қойду.

Ғалпысынан ајтқанда Ременјук ајылдын җоруу-җосундағып билгіс киши волур сыққанып ајта кетуу керек. Ал, җууцулуққа қарыја волур варууда маақул болқондон кижин, мајда-судалардын бирін қалтырғай, ішке қавалтең тартыр киришти. Ғууцулуқтун белгисин көрсөтур, Ременјуктун җана матростун қолуна тајзақ қарматысын, Котконун енесі нан вьсыруу керек екенін җана матросто қолқо тартқан җақшы арақтан бир бутылка арақ вар волушу керек екендігін-ескі җоруу-җосун војунца кыжөөнун адамкөңилігін төмөндөтпестөн җана қолуқтунун уј ичине сыј авијир ызаат көрсөтуу усын җоқорғу ајтылған мајда-суда менен келиши керек екендігін ајыл ваşсыъ кыжөөдөн талар қалды.

Ғолқо сықардын алдында, Ременјук, вајқавай сыјлөр җивермесі вар матросқо,— андај җерге варқанда киши өзун қандај қармаş керек екендігін җана дақы эле вајақы җоруу-җосундадан емнелерди сыјлөş керек екендігі җөнуңдө бир топ эле ақы ајтқан волуци.

Котконун енесі мындај арқы-веркени билген җууцудан қувансыъ қанқан җоқ. Он еки җаққа сықа електен тартыр падышанып қорғуицтуу каторгасып ваşынан өткөргөн, дықандық көрунуşын җоқотқон киши волсо, анан ал ајылдын җоруу-җосундағыпын ваарын есинде қармар җығөт деп ајтуу оқој емес. Сивирдин ава мелігеген вијик җылдыздарын җапыпыр, тајгада җатыр җыргөңдө туулған қыстақы, тааныş болқон дықансылық турмуş бир җана еки қана җолу емес, есен җолу туşынө киргендір ее:

— Уј җаққа рахим етиңиздер,—деп Ткаценко ојлонур турур, қорғотқорғо җоошуқан мынөз көрсөтур бироқ, ителгісге тике қарар турур ајтты.

Оқол сөзу менен ал, дарвазасына туура илір қойқон җықасты өз қолу менен сууруду да дарвазасын асты. Ајыл ваşсыъ менен матрос, қашаанып ағасынан

кируугө мымкын волур турса да, қарқадан киришти. Ғоруу-җосун оқондој волуци.

— Бөлмөгө кириңиздер—деди.

Ткаценко «там ујгө» деп ајтқан җоқ. Бул сөз менен ал, сақығылақан җууцуларға: алар җөн қана кишинин ујынө келбестен, ооқаттуу турур көнур қалқан кишинин ујынө келишкендіктерин туşындырды.

Сындырғында да: Ткаценколордун ујын там уј деп ајтууда мымкын емес эле. Ал уј топұрақтан салыңқан, шыақтыу җана тerezелеринин қашектери, қыштақы ваşқа ујлөрдүкүңдөј, көк војоқ менен војолқон менен да, бироқ усты қамыş менен җавылқан, керегелеринин туву қооздолқон җана вооқосуна аттып тақасын урқан украиндықтардын қадимки ујлөрунун тышы көрунуşтөру җоқ эле.

Ткаценколордун ујынун усты көк тунике менен җавылқан волуци: ујдын җеегиндегі қурунун ордуңда узун skatejka турған эле; ешгисинин алдында,— волуштуқ роцтонун конарасындај болқон,— алты мамын орнотур, устун җаар қойқон ваşтырмасы (ажвансасы) вар волуци.

Ушлардын ваары,—Ткаценколордун ујынун тышы көрунушу қолуңда вар, вај кишинин ујынун көрунуşын көрсөтур турқаны менен да, қандајдыр қазыналық ујдөј волур көрунур турууци.

Ғууцулар астыртан қарашыр алысты. Бирин бири сықанақ менен тырткыләшур, ујдын еесинин артынан еерциј там ујгө киришти.

Ујдын ички көрунушу да ваşқалардын ујлөрунун ички көрунушөруңдөј емес волуци. Ғајылыр қойлқан,— роходдо җыргөңдө алыр җырууцы крөваттың усты җақында тамдын воорунда артиллериялық узун шинел җана тақыпыр җыргөн белгисин алыр таştар, қарары тақы қана қалқан туразкасы илінір турған волуци. Ортодо мекеменин столу турған эле. Апын тегерегинде,— одонороқ қылыр ајылдық сықасылар җасақан, артында, җатыпын савақтарындај савақтары вар вијик җөлөңгустуу,—қарақайдан җасалқан үс стул турған волуци. Ујдын керегесинде тақалыр, көр вијик келбеген шаардық шыақ турған эле, апын устундө гыл отурақуиуци қооз идиш турған волуци. Апын ичинен еки турғылаң савақың сивалтыр сықары қулуңқан бетеге җалырақтары менен сықыр турған волуци, алар анилин војоқтыру менен војолур: бирөө өтө эле қыр-қызыл, екінсисі — ашкере җашы волуци. Тамдын туауңдөгу турған шыақдын усты җақында тамдын воорунда рамқаға алыпыр, ветин ајнек менен қартақан,—бир топ кишинин соқуу тышкөн сырөттөру турған волуци, ал сырөттөр оқутур дајардар сықара турған командапын сырөттөру волуци, алардын ичинен, егерде җақшылар қараса, соқон-

coquna şpor taqınqan çañı ötygy menen, birinci qatardaq komandirdin astı çaqında çerde mandaş urunup oturqan çar-çaş qana Tkacenkonun özün da tavuqqa volot ele.

Terezelerinde çipten tordop toquqan zanaveskalar qadalır turqan ele, biroq qoozdolqon gyldöry çoq volucu. Keñılsyz da ele.

— Keciresizder, — dep Tkacenko, — Stuldarqa oturuuqa volot — dedi.

Yjdyn eesi menen çuucular orunduqtarqa oturuştı,

— Taq ele şarda turqandaj turvajı. — dep matros, közynyn qıjıq menen aqıñn qana Remenjukqa qaradı. Biroq ajıl vaşcıs bul çolu, qıjazı, ıqın taar syjlegen matrostun sözün toluq qubattaqandaj volup köryndü. Çoruq-çosundar vojunca, közdör kelgen iştin sözünö kirerden murdu, vaşqa ar tyrdy emeler çönynde syjleşys kerek volucu.

— Bu emne siz, Nikanor Vasiljevic, vizdin seloluq sovet çaqqa varır dele bir vaşraqajsız? — dep, Remenjuk alır kelgen nanın stoldun ystıne qojur, anı eki varmaq çoq alaqañ menen şılap oturup suradı.

— Emne çımuştı varmaq elem, — dep Tkacenko, coqunıuqa qamdaqan-şıqan vıruşkön uc varmaqın vaş menen murutun şılap turup çoor verip, — çalqız qana men, bul seloluq sovette turup, qandaj carvalarqa eelik volup turatımdı bilvejm? Başqalardıñ çılqısın talap qıvajm, antkeni — qu-dajqa şygyr, azıñca özımdyn encılyy çılqım var. Çer çönynde dele oşondoı, vıroonun çerine kirendi volvojm — dedi.

— Bular, oñul sotsialıstterdin-revoljutsionerlerdin agrardıq platforma-şında turat, al qana tursun kadetlerdikinde da turat, — dep matros ajıl vaşcıs-na qarar ijin quuşurup qojdu da. Alar vizdin: tartır alıñqandardı qajta alqan — degen vizdin uraapıñ menen kelışpegen emeler. Siz qandaj dejsiz, çoldoş Remenjuk? — dedi.

— Menin ajtarım, çergiliqıty dıjqandardıñ arasında ete ele tyşnyksyz esi çoq kişiler daq ele var dejmin dedi.

Qışır qajnaqandıqtan, Tkacenkonun qara közy caqırajır, sarqara tyştı. Çaaqtarın ar bir vulcuñ etteri anın öñünö daana ele körynup turdu. Biroq oşol ele voldu. Baştıq feldfel volqon kişi özünyn acıusun andan vaşqa ecteme menen kersete aladı.

— Men tetiri ajtam, — dep al, oldoşon syjler: — vaar ele ete estıy volup ketti — dedi.

Bul çerde sözdör toqtıp qaldı. Yjdyn eesi menen qonoqtı körkö cejin uncuqraj oturuştı. Aqıñda, qancalıq oñıjsız — odonoluq ketken volso,

oşoncoluq uncuqraj oturqandan kijin, Tkacenko şaşraj qana, özünyn çañı sala turqan sarajı çönynde sez vaştadı.

Biroq oşol zamat ele ajıl vaşcıs menen matros toqtono alışraj, alır kelgen çuuculuqtun belgilerin oñtojlor qalıştı. Oşol ucırda vaarınan da Tkacenko qatuuraaq cöcup ketti.

— Sizge çaş knjaz vaş ijir, qılduq qılat eken — dep, ajıl vaşcıs ceckındy tyrdı ajttı.

— Özynyzge belgilyy çoldoş Kotko, Semjon Fjodorovic, — dep matros şaşqalaqtı, ajıl vaşcısın sözün völyp: — al, avdan vışır, toqtolup qalqan, den sooluqu taza alıbetıy vojdoq, azır da kimdi volso ajlandıra turqan adam... — dedi.

— Sen — dep, Remenjuk acıusu kelgensip ajttı. — Qudaj çalqıqır, oozuñdu çarç. Atañdan murda ajaqqa qol salbasañ! — dedi da, Tkacenkoqo qarap, kici pejidik menen sözün ulanttı: sizge çaş knjaz vaş ijir, qılduq qılat eken çana sizdin şınıñızdan ösem eken dejt. Nikanor Vasiljevic al çigitke öz qıızın Sofija Nikanorovıñ verersizvi — dedi?

— Men dele oşonun özün ajtır çatırajımv. Vaşqa qajsın ajtır çattım ele? — dep, matros kyñkyldı.

— Qomuzuñdun ynın basa turcu... Anın çuuculuqqa çıbergen qarıjalıñ biz da sizge taq ele oşondoı qılduq qılavız çana vizdin avıjıvıvıdı saqtıp, alın şilekejiñizdi casıratıñız. viz da ec çoor ala alvaj cıqır, qıstaqtın ajaqına cıqqanca elge çırtqa kyky volvoqondoı vololu — dedi.

Remenjuk sözdün ıqın taar turup soqtı oşojt. Mıñdaj çuuculardıñ suroosunan vaş tarta turqan kyc amalduu Tkacenkodo da çoq volucu. Anı Tkacenko özy da tyşynup turqan. Oşondoı volso da, al eegin tajıñır oturup, ajtar sözün bir az maalqatıvıraaq vaştadı.

— Sizder vıkesizdervi, maqa tavışmaqıtu maseleni verip saldıñızdar, — dep al, sözün cojuburaaq taştadı. — Men mıñdaj iştı kytkön çoq elem — dedi.

Egerde Sofija çaşıraaq volso, al anın çaşınan şıtoş taar, qıtulup kete alar ele. Biroq qız on toqtız çaşqa cıqır qalqan volucu. Anın çaş ajıldaı kyjööge cıquucu qızardıñ çaşına çelip, varalına kelip qalqan volucu. Avdan ele tolup qalqan qız ele.

— Ojlonuqa ruqsat bergile, — dedi.

— Emnesin ojlonup turqandaj, dep al ycın mıñdaq ar tyrdy formal-dıqtar menen ıñm-çıñmdardı şajtandan da çaman köyup turqan matros ıraaz volvoqonsup ajttı. — Cın ele. Qız maalul volqonvu? Maalul volqor.

Semjon maaqul volqonvu? Maaqul volqon. Al emi atasъ çənyndə, volso atasъ da maaqul. Atasъ əzynyn vuzulvaj turqan səzyn, ecaq ele, guməndar menen soquşur çatqan majdanda vergen. Anda alardyn uvadalaşqan səzdəry var eken. Atasъ uncuqraj oturvañz, volqon dalilderdi qubattañz çə taqyr tañqñz,—dedi.

— Men əzymdyn səzymdən qajtrajmyn. Taşqa tamqa vasqandajmyn—der, Tkacenko kəzyn çerden alvaj turup ajttı.—Qəzım əzy ısyn əzy çoor vergin — dedi. Oşol səzy menen sьqьr ketti.

XVI GLAVA

UBADA

Sofija, eki völməlyy yjdyn ikinci völməsəynən əzynyn taqđьr qandaj cecilerin kytyp turqan volucu. Al völmə: taza sьjda qana, tamanьn çañ qana topuraq menen şьvaqan, çarqьrata aqtaqan peci çana pecinin aldьnda tekcesj var, qarapalarqda olturquzqan gyldəry çana totu quştun qarəsьndaj volqon qarəsqa qondurup qoşqon sьmьsьqtarь var völmə volucu. Kijevden çasalьr, eskirip qalqan coqunuucu qudajdьn syrətynyn tegeregində çana tamdьn voogundaqь mьqtarda, voolanqan çana vaştyqtarqda salьnqan ar tyrdyy çyttuu çəptər menen gyldər çana alardьn byrləry samsaalar ilinip turqan volucu. Pectin ıstyndə ötkən çьldan qalqan arıjımdin vaştarь təgylyp çatqan ele. Oşol ele çerde, voogun ijri mujru qьlьr cıjmelegen, icinde birde-meleri var çaltьraq miskiler turqan ele: alardьn birəəndə coqcolor salqan arıjımdin kök vaştarь, ekincisində meltildete qujulqan val turat, al valdьn ıstyndə aarьlardьn qanattarь qalqьr çyrgən volucu.

Yjdyn eesi çatьr çyrgən vul völmə: şaarđьqtardьn völməsəynə taqyr ele oqşovoqon, avdan çənəkəj çana çьjntьqsьz kelip, icki tyry menen çasalqalarь taq ele ukrainđьqtardьn yjləryyn çasalqasьn kəz aldьnə elestetip turqan völmə volucu oşonduqtan, al eki völmə teñ bir yjdyn icinde ekendigine çana alardьn ısty birge çavyqandьqьna işenyu qьjьn volucu.

Sofija, eckinin terisinen çasaqan, çalrydaqan qalaqьnduu, tujuq qonctuu vatinkesine «provodnik» galoşun kijip çana enesi çəñajlaq vojdon, qoldoruna işterin qarmpar, sandьqtьn çanьnda çerde oturuşqan volucu. (Çuucular çañ qana yjgə kirip kele çatьşqanda, ajaldar şaşqan vojdon coqunuşur çana qoldorundaqь şpilkalarьn taştaj qacьşьr, uşul völməgə kirip ketişken volucu).

Sofija qonctuu çañ vatinkesin, galoşun çana kolenkorduu koftasьn kijyugə çetişip qaldь. Enesi ecteme kije alvaj qaldь.

Ткаченко алар отурqan völməgə kirdi da artьnan eşikti çaar qojdu.

— Qana emi? — dedi al.

— Qьzьndь ajaqьn, Nikanor Vasiljevic — dedi ajaľ.

— Seni menen syjleşkən çerim çoq—der, berki völmədə oturqandar, ıruşur çatqandь ıquşpasьn degensip, ıynyn vasьr ьzьgьnьr kuvygedy da, butu menen kempirin tap verip qojdu. — Seni surar kelişiptir, Sonka! Qana emi? — dedi.

Sofija taq sekirip, ajaqь menen tik tura qaldь da pectin aldьndaqь tekcege syjənyr, əpy vuzulup, — aq çuumal beti tamьlьr. qьzьl taqqa vojoldu. Anьn cala acьlьr turqan qurqan erdi. Bylkyldər tartьr turdu.

— Men maaqulmun! — der, çulup syjləgənsyp ıynyn qatuu sьqardь da qojup çiverəsin der saqtanqansьr, qolu menen betin vastь.

— Тşş-ş,—der atasъ saqtanьr,—tşş-ş, çindi... Al qolundu vətindən, kəzyndy irmeve. Senin maaqul ekeniñdi uqtum. Emnege maaqul volqonuñdu, degi sen vaşьñ menen tegeretip kərdyñby? Kimge varmaq volup çatasьñ? Meni qandaj kyjəgə tuş keltirgeni çatasьñ? Mymkyn, sen mьna vul tarsьldar çatqan eme Rossijada daqь on çьlqə cejin varat der ojlor çyrgənyñby? Menin saqa ajtarьm — antip ojlovoqun. Klembovskijdin çerlerin tartьr alьştь, Klembovskijdin maldarьn vəlyr alьştь, Klembovskijdin yjnyn terezeleri talqalanьr, dəndə qaqđьrар voş turat, — oşentip alar əzdəryncə qubanьşьr, ьr ьdaşьr turuşat. Deputattar Sovetin tyzyştı. Qoçojunsuz ele, çanaqь katorgadan kelgen çalqьz eme menen qana kyn kərvəyz der ojloşot. Aj, tañ. Menin saqan ajtarьm, bir az ajdan kijin qana vaştaqьlardьn vaarь qajta ornop qalьşь mymkyn, — anan oşondo sen əzyñdyn çanaqь çalqoo Semjonuñ menen işter, çanaqь tartьr alqan Klembovskijdin uju menen çana zorduq qьlьr çatьr ajdar alqan Klembovskijdin çeri menen ooqat qьlьr, kyn kərvəyz der turasьñby? Oşolordun vaarь menen coquu sotqo varqьñ kelip turavь? Katorgaqda ajdalьr varьr iştegin kelip turavь? Atьlьr ketkiñ kelip turavь? Mьna oşonu menen meni əmyrdykkə vulqaqьñ kelip turavь? — dedi. ele.

Sofija atasьnьn aldьnda vьlq etpej, anьn şişimik tartqan. kəzynən kəzyn. ajьvaj, tikter turqan volucu.

Qьzьnьn uncuqraj qalqanьn, anьn səzəynə kəngən eken der vilip, atasь çumşaj tyştı.

— Uqur turcu, — dedi atası, — sen анын şooduratıp syjlegen sözderüne işenbegin. İştі men andan çaqşь tyşynemyn. Qudaj saqtasın. Bul çaqqa, çaqında bizge nemetler kelışet. alardıń arтынан bat ele imperator gosudar-dan da kelişin kytyygө volot. Bul işti çaqşь bilgen. Baltaaqь işenimdyu kişi-ler ajтыştь. Bir az kyte turqun — dep, al unyn daqь төмөндөтүр ajтыь. Eger qudaj берip qalsa, oşondo sen ucyn bir kişi tabыlat...—dedi.

Qыzdыń көзүнөн qorqunuc elestedi.

— Men sizden, vaşqa ec qandaj kişini talap qылqan çerim çoq, — dep al bat ajтыь da oşol zamат acuulanьp, qьcьrь qajnar, unyn daqь qatuу cьqarьp:— Menin çanymdan ketiñizci ата, dele men Semjondon vaşqa ec birөөgө var-vajмын, мына emi, varьңыз! — dedi.

Atası aqa çaqьндар vardь. Qызь eki qoldop, vardьq kycy menen atasыń көkyрөктөн arь tyrtyp çiverdi.

— Een vaş!

— Siz özyñyz een vaşсыз! Aqьrь avjrin төгүр, kirişip oturqанын qarasañ! Menin muunumdu qalcyldatraңызcь, ketiñizci, sizdi arь çaqta çuucular kyтыр oturat — dedi.

Al erdin qьrca tiştecydeј tištenip, quturqan emedeј öyү qumsarьp vuzulur alqan qызыныń vetine tañ qalqansьp qaradь, viroq Sofija özyn özy emne volqonun bilbeј qaldь. Es-tysyn bilbeј, al özynyn vaqтысь ucyn qarmaştь. Atasы qызын uşundaj volot dep ec qacan oşloqon emes. Al qorqur ketti.

— Т-ş-ş-ş. О, şajtan vaşqьr! Мында, menin yjymdө uruş cьqarьva. Murdu-vaşьндь suu menen saјqар alqьn da vizdin ystyvyzгө kirgin — dedi.

Al, ancальq dele ecteme volvoqonsur көñylyn vaşьp, vojun tyzөp, rajьm-duluq çyz menen qarьjalardьn ystynө qajta keldi.

— Ajaldardьn ьь da, — dep al eşik çaqqa vaşьn ijker, qaqşьq myнөzdyu ajтыь.

— Boloturqan iş—dep, matros qubattadь.—Al çalqьz özy, vizdin Qara deñizdeј. tuzduu suu da. Andan aşьq dele emes — dedi.

— Enesi menen Sofija keldi. Kempirdin eki qulaqьnda, çaanьn kergmesin-deј ijmeјgen, kyмыş ijmekter salaңdar turqan voluucu. Butundaqь, çaңь ca-гьqь (savatasь) qajqь tartqan emedeј qьcьrap turqan ele. Sofijanьn öyү qaj-rattuu volucu.

Ajaldar qonoqtoroqo vaş ijip, qulduq uruştu.

— Çaş knjaz sizderge vaş ijip, qulduq qыlat, — dep matros qaltьravьraaq turup ajтыь. — al, özyңөrgө velgilyu çigit Semjon Fjodorovic, familjasь

Kotko. Sizderdin çoonuñuzdar qandaj volot? — dep ajtarь menen Remenjukqa qaradь da,—oşondoј emespi?—dep qojdu.

— Mejli oşondoј bolsun—dedi al.

Tkacenko astьrtan acuulanqan көzy menen qызыныń kylymsyregөн öyүнө qaradь. Al qызына daqь ele işenip turqan volucu. Qыzza, төмөнкү maanide ьrdар çiverуygө qana tuura keldi:

Syjьgeñ соң, qurulaј
Kelbegin menin çanyма:
Bөede meni kyjgyznoj,
Kete ber syjgeñ çaqьqa.

Bul ьr, qavьl qыbaqанын көrgөzө turqan ele.

Sofija, oşojsuzuraaq turqan koftusun oñdop turup, ьldьј eñkeјip ijildi da, atasы menen enesinin alдына cөгөledy.

— Menin Semjonqo varьşьma ьraazьcьььqьrdь bergile? — dedi.

— İş vyty, — dep matros kyrsyndy da qoltuqundaqь araqьn alьp stoidun ystynө qojdu.

XVII GLAVA

KYJӨӨ

Çuucular Semjondy özynyn taqдығының qandaj cecilerin yjynө kyтытырп qojup, Tkacenkolorduquna ketken minutadan tartьp, Frosja avdan kyjkөлөkte-nyp, dele qatuu qamьnpьp çyrdu. Анын qыла turqan işteri bat ele dodo volup ketti.

Birinciden volcu oqujanьn qandaj volup öтыр çatqанын bilimек ucyn, terezeden Tkacenkolordun yjy çaqtь qarooqo tuura keldi. Ekinci mildeti, volqon çaңььqtardьn vaarьn oşol zamат qьştaqqa taratuuqa kerek ele. Aqь-гьnda, ucyncy mildeti, kerek volqon ucурda, oşol zamат alar Tkacenkoun yjynө çetip varьş ucyn, mymkyn voluşunca, qьzdardь — qurьularьn tezireek coqulta qojuu kerek ele.

Frosja, vituna соң kelip çyrgөн caгьqьn şalььdatьp, qьştaqь qьdьrьp çyrdu. Çooluqu vaşьnan şьpььььp, mojnunda çyрөt. Qьzqьlt saгь cacь arьq çelkesinde vnaqtар çyрөt. Eckinin көzyndөј volqon көzy, kyjyp vьşьp çyrgөndyктөн, endik şьvanqandaj qьp-qьзы volqon vetinin otunun ysty çaqьnda qьjмысьз tikter ketip vara çatqan volucu.

Cetten qaraqan adam bul taq ele oşonun özynə quda tyşyp çatqan eken dep oşooqo mymkyn ele, antkeni—al oşoncoluq qatuu kyjkölektönyp çyrgen bolucu.

— Oj, Froska, tigil çatqan emne uqulat? — dep, qaşaalardyñ arğ çatqan ajaldar qyjqyğyşp, — uvada berişiptirbi?

— Deşken ele.

— Ali çoq! — dep, entigip kele çatp, arañ çoop berip baratqan bolucu.—

— Azыr, ali syjləşyp qana çatışat — dedi da, qarar keliş ucyn Tkacenkounun yjyn közdəj sızd.

Bir minutadan kijin qana al qolun bulqatqar:

— Uvada berip çatışat! Uvada berip çatışat! Men qurup ketejin ij, uvada berip çatışat — dep, daqь qyjqyğyşp vара çatqan bolucu.

Sofija, çuuculardyñ çeңine qьзы qaqazdan tigilgen ruşnikterdi çañь qana kijgizip volup, enesi volso qaltьraçan qoluna Remenjuktan pandь emi qana alqan kezde, — ujalьp çana kirsek degende aq etkende taq etip turqan qьzdyñ qurvularь tujuq qonctuu vatinkelerin qьcьratьp, völmөгө kirip kelişti. Alar qoluqtunu qubattaqandaj voluştu.

Stoldun ystynə: muzoonun şьjraçьpñ şorposunan ujutqan xolodets³ төрт stakan çana ickenden kijin çej turqan zakuska pajda völdu.

Matros kursynur qojdu da, arasьnda өзynyn encisine vasьp alqan qoluqtusu Ljuvka da oturqan qьzdarqа көz ьmdar qojur, bir şьjradan qijdu.

— Qana, çoldoş vөdөнөлөр...—dedi.

Biroq anь aьl vaşcьcь çutur çiveruycudəj aqьraja qaradь.

— Qajta daqь çьjьrma veş, — dep matros, ydyrəjур kyңkyldөdy.

Aьl vaşcьcь vьtyn yc varmaqь menen stakandь aьp, oşlono tyşty da.

— Emi vaqьtlyu voluşsun. Silerdin vergen uvadaçardь qubattajmьn. İcip qojuşuңardь urmattar surajmьn—dedi.

Al өзynyn stakanь menen vaşqa stakandardь qaqьştьrьp, icip çiverdi da stoldoqu zakuskadan oozuna saldь. Anьn iştegenin matros da tuurap iştedi, viroq zakuskaça tijgen çoq. sevevi: antişin al өзynyn adamkerciliginen төмөн sanap, avijirdylygyn saqtadь. Tkacenko ec kimge qaravaj ele icip çiverdi. Qьzdyñ enesi volso çelki vaşqan vьrьştuu erdin stakanqа tijgizip qana qojur, көnvөгөndyктөн acuuluquna cьdavaj çötөлүp çiverdi, silkindi çana vaqьtlyuluqtun çөрөлгөsyn vilgizgen çaş көzynөн şorqolop ketti.

³ Xolodets — qujqalaçan şьjraçь qajnatьp, şorposun ujutur qojot, oşol ujuqan şorponu xolodets dejt.

Matros daqь vөtөлкөгө çarmaştь.

— Toqtoj tursaqь, qudaj çalqaqьr, — dep aьl vaşcьcь çañь kejjigen yny menen ajtьp qaldь. — Özy Qara deңizdin flotunan kelse da, uşul uvaqqa çejin ec bir tyşynymy çoq, arqь-vьrkini viləejt. Bala ele. Vinonu өз orduna qojur qoj dedi.

Oşol çerde qьzdyñ qurvularь ьrдар çiverişti:

Ej, çaryqьq, qarьjalar,
Ketpej yjynuzdөrgө
Emne oturassьzdar?
Aзырмса Sonicka,
Silerdiki emes, vizdiki,
Uvada vьrgen menen da,
Qьja elek kezde nkьsin,
Bizdiki emej kimdiki.

— Emi qujuuqа volot. Tyşynduңby?—dedi aьl vaşcьcь.

— Tyşynvөгөndөj emnesi var eken? Tyşynuktyu—dep, matros qavaçьp vьrkөp oturup araçьtь qijdu.

Vaарь екinci şьjradan icişti.

Qьzdyñ enesi aьl vaşcьcьnan alqan pandь aьp cьqьp, ketti da, anьn orduna aqan vaşqa nan aьp kelip vьrди. Andan kijin çuucular oor salmaq-tuuluq menen vaş ijişti da, kirgizgen sunuşunun qavь aьnqandьqь çөnyndө kyjөөгө vaарь bildirişmekci volup, cьqьp ketişti.

Semjon yjyndө enesi menen kьtur oturqan bolucu. Al, kez-kezde, qarьjalar kele çatьsavь degensip, qorooqo cьqьp көсөny qarar qojur turqan ele.

Uvadanьn vьrilgendigi çөnyndө qьštaqtaçьlardьn vaарь vilip qalyşqan bolucu. Çalqьz Semjon qana ecteme vile elek ele. Anьn qoroodon cьqьşь çana elden suraşьna çoñuq-çosun vojunca mymkyn emes ele, çөрөлгө vojunca, al qoroodon cьqьşь kerek emes bolucu.

Aqьrьnda çuucular da көrynyştь. Alardьn arasь çarьm saçьrьmcaьq aьp volso da, çeңderine sylgy oronuşur kele çatьşqan aьl vaşcьcь menen matrostu Semjon көrөr zamat ele taanьdь. Navodeiktin көzynyn tuura көrөгөctygynyn pajdasь Semjonqо mьna oşondo tijdi!

— Qubana vьre turqansьñ, — dep Remenjuk qorooqo kirip baratqanda Semjonqо Tkacenkolordun nanьn vьrip çatьp ajttь.

— Saça uvadalarьn vьrişti. Qarьqan şajtan bir topqо ajlasь ketip, tegerenip

turdu, viroq da kerduday, oşentken menen da anın calqısyna taş tijgizdik— dedi.

— Sen tuuqanım, maqa raqmat dejt. — dep matros anın sezyn völyp, men al aqmaqqa uşuncalıq bir tijjistirip söz ajttım ele, çen ele anın zamanaş quurulup ordunan cıvaaj oturup qaldı — dedi.

Semjon menen Semjondun enesi çuucuları urmattar, ızat qıbr vaş ijişti.

— Emi mındaaj, — dedi ajıl vaşcıs:—silerdin bul völvöqon bir işiñer ucyn özımdın toluq bir kınymdı vөөdө ketirdim. Sovette menin işterim toqtor qaldı. Kilembovskijdin ajıl-carva maşınalarına tizme tyzyş kerek. Çe voboso el öz uvaqında eginderin sebe alyşpaj qalıbat. Qşonduqtan bul işti vabıraaq vutyruşuvuz kerek. Uvadaların alyp verdim, oşol ele çol menen kyjölötp da alyp varam, andan arç özüñer qyjmydaqla, çalqız qana, qudaj çalqadıqlar, özüñer menen qoşo meni cirkөөgө alyp vara көrvөgyle, vaarç bir vavajmın—dedi.

XVII GLAVA

QUDA TYŞYY

Oşol ele kyny kecinde Semjon asker formasyñ kijip, Georgievdik kresti kökyrögynө taqılyp, eki mizduy qançarın veline vajlanıp, viroq, albette roğonsuz, qarjalardı, enesin, Frosjanı çana daqç «vojarqa» saqılyqan qoşunalarınan qajş vırөөlөgyn çana qoşcu qıbr alyp, —Tkacenkonun uyınө vaarç qaldı.

— Qana emi Kotko, amansylyq, — dedi murdaqç feldfevel.

— Amandıqlyqç tilejmin, Nikanor Vasiljevic.

— Uşuntip, biz seni menen daqç bir çolu kezıgyugө tuura keldi qo.

— Taq oşondoı völdu.

— Batarejadan kelgeniñe көр völduu?

— Ötkөн ajдын on vөşinde demobilizatsija vojunca vөşonup keldim.

— Eñ çaqş völyptur. Zambirekter menen attar, albette, vardiç çyktory menen, oşentip ele nemetslerge tyşyp ketkendir?

— Attar menen zambirekter orundarında qalıştı, viroq azır alar Çumuşcu Dıjqan Qızı Armijasılyqç völyp eseptelei.

— Мына, qandaj işter völvöqon. Uşundaj eken da. Demek, batarejаның сыр-сырқашы qoroqon emes eken qo. Komandirdin ordunda kim var?

— Komandir ordunda, armijaqa qısqa mөөnөt menen iştegeni kelgen bizdin Samsonov var.

Tkacenko qaşın өtө ele çoqoru ketördı da, kynyөsyz völdardaj көzyn syzyp, qonoqtor çaqqa vüröldu.

— Degi sizder ojlop көrgylocy, —dep al көnyly көtөryñky emedej icke yny menen sezyn vaştap, — sizder ojlop көrgylocy, gospodalar, — çoq, keci-resizder, çoldoştor, —azır armijada iştөө qandaj qızyq völyp vара çatat. Qadimki ele armijada qısqa mөөnөt menen iştөөcy adam vıtyñ bir batarejaga komandovajtı etip oturat. Мына, мына. Çeñip aldı da. Kotko, sen qacan uşundaj völyp, artillerijalyq brigadadan kem emes komandanı qacan özyñ komandovajtı eter ekensin. Azır völuşuñ avdan mymkyn. Qudalar menen qonoqtor, sizder emne ucyn turup turasyñar? Stıldarqa otursaqızdar — dedi.

— Nan menen tuz silerdiki, şapsı vizdiki—dep matros qoltuqunan vөtөлкөsyn suurup kele çatıp ajtıp qaldı.—Çıjыntıqç, bir daqç bir—eki völot. Esep uşundaj—dedi.

Bul çerde eki carva—kyjөө menen qoluqtunun carvalarç birinci çolu qoşulqandaj völdu. Oşentip toj vaştaldı.

Ajıl vaşcıs menen Tkacenko өtkөн kezdegiler çönyndө verilip syjleşyp çatqanda, matros özynyn garmonun azırınca ojnovoj qana qolonun uçtarç menen vasa turqan teekterin qarınalar, qara көzdөryn ijuvkanı көzdөj çirerip oturqanda, eki qudaqç çuula elek çañ çooluqtarç menen çaş menen suulanqan murundarın aarçыр, vürçta biri biri menen syjkyndıyy syjleşyp, syjkyndıyy çaş kezderin esterine tyşyruşyp oturqanda, qızdar vırdaqandan ijmenip, ujalıqç kylyp oturuşqan kezde.—Semjon vürç çaqqa tyrtıgөн stöldun çанында, Solijaqa qaranasqa tıryşыр oturdu.

Sofija, adat vojunca oşondoı turıuqa tijjıtyy emedej, vosoqodo turup turqan völycu. Kicinekej qana bir tamç çaş anın kirpiginde salaıdar turqan völycu.

Bıroq al bir oоqumda koftasın çojup qojup, kyjөөsynyn çанына kelip, aqa vaş urundu da, tareikaqa bir vet arç salıp, kyjөөsıynө uncuqraj sundu.

— Tuura, —dep ajıl vaşcıs qıvattaldı.

Şaps nemets tilinde — Qırqızca arağ degen söz.

Semjon ordunan turup, al da öz kezegi menen uncuqraj turup, Sofijağa vaş urundu. Al, tarekadan çooluqtu aldъ da belindegi eki mizduy qançarъnъn çapъna qъstarъp qojdu.

Bir top ivaqьtqa cejin, kyjөөsy menen qoluqtuusu demin icine qatъььp, biri birine vet maңdaj tura verişti. Aqьrında qьz kyjөөsynyn tojnunan şart qucaqtadъ da, soldattъn taqtajdaj qatuu uurtunan sorup qaldъ. Kyjөөsy oldoqsonuraaq qььp anъn көzynөн өpty. Andan kijin, qucaqtaşqan vojdon oturuşup, ekөө biri birinin qoldorun өvüştü.

Taq oşol ivaqta, көпүлдөгү көтөрүңкү volup oturuşqan qьzdar sozolonqon yndөgү menen mъndaj dep ьrdar çiverişti:

Erteң menen taq ata,
Ej, tooda, çaqь qoroо var,
Al qoroodo, көрсөңөр
Quda tyşyp çatqandar,
Al çerde turup aqasъ
Qarьndaşьna keңeşet,
Keңeşet da mъndaj dejt:
— Kimdi çaqь көrөsün,
Qarьndaşьm ajtqьn? — dejt.
— Menin çaqь көrgөнym
Atakem, aqaj ajtsam — dejt.
— Qarьndaşьm, anda vul
Ajtqanьq senin çalqan — dejt.
Erteң menen taq ata.

Başqaca uqulqan vul ьrdъn ar bir sözy sьjda qana varъp Semjondun çyгөгynө ornop turdu.

Al Sofijанъ belinen qucaqtar aldъ. Qьz Semjondun qolun qancalyq alьp qojojun degeni menen da, al Semjondun qolunun vaştarъn qarmpar alьp, alardъ aqьrın qana tegetirip çana өзynyn qartalyна daqь vekemireek qьььp oturqan volucu.

Alar stoldun çapъnda çanaşьp, qьjmysъz meltirep, өңdөгyn ujalqandьq-тын belgisi vasьp oturuşqan ele.

Tamььp qьzarqan kyn terezelerden өtyp, tegerek qььp kesken qara qaqazdъn çeegindej volup ьraaqqa sozulup çatqan qamqatuu talaanъn tege-gek çeeginin arь çaqьna qaalqьj tartьp varъp çaşьndъ.

— Qana emi, kavalер, qьььndъ verci, — dep ajьl vaşььь Semjondun eki mizduy qançarъn qavьnan suurup çatьp ajttъ.

Qьzdardъn eptyy qoldoru, matros alьp kelgen şamdъn savьna çarmaşьt. Çoruq-çosundar vojunca, al şamdъ gyldөр, çalььraqtar çana egindin vaştarъ menen qoozdoqo kerek ele. Tyšta mart aьj çana volqonu menen, qol menen çasaj qojqon emedej, gyldөр da, çalььraqtar da, egindin vaştarъ da pajda voldu ьras, alar qurqaq volucъn, oşentse da өzdөгynyn tyştөry toluq saqtal-qan eken. Yjgө çaj özy ele kirip kelip qaldъ.

Ajьl vaşььь qьzdarqa qoçojunduq көz menen qaradъ.

— Emi vizge gyl qarmpar otura turqan çaqьnaqaj qьz kerek—dedi.

Andaj, kyjөөgө verip çatqan qьzdъn çapъnda gyl qarmpar otura turqar qьzdъ oneki, on yc çaşar çaş çana tatьnaqaj kelgen qьzdardan şajlar alьşcu Andaj qьzdъ şajloo, verip çatqan qьzdъn tojnun көrkөmduylygyn, sөөlөttyy-lygyn — qьzdardъn turmuşunun çөndөmduylygyn көrsөtө turqan belgi volucu.

— Qana emese, silerdin kimeңer ьlajьqtuusunar?

Ajьl vaşььь uşul sözdy ajtarъ menen ele, Frosjanъn vytкөн voju dyryl-dөр, cactarъnъn tyvynө cejin zьrqьradъ. Çadaqanda qoldoru da endiktej tamььp, qьzarъp cьqтъ. Çyгөгy toqtop qalqandaj volo tyştü. Al bekerinen kereeli kecke tyjşyktөнyp, araket qььp tьrьşьp, çooluqunyn vaşьnan şьp-ryььp, ijnine tyşyp qalqanъn vilvej, tamanъn taqьdatьp çyггөн emes ele da.

Al, ecaqtan veri ele, çoq degende, өmyrymdө bir çolu qьzdъn tojunda gyl qarmpocu qьz volsom dep, icinen avdan samar çyггөн volucu.

Qьz, vardьq kycy menen eerdin tişter, qьmtььp qaldъ. Anъn sarqьc qaş-tarъ çoqoru көтөryldü. Al qaştarъ көтөrylgөн vojdon qьjmysъz çana Remen-jukqa qarar, çan dili menen: «Meni alsaңar, avake! Meni alsaңar, avake!» dep suraqandaj volot.

Ajьl vaşььь qorqunuctuu көzy menen qьzqa qaradъ da qolunun yc var-maqь menen anъn tosurajqan uurtunan qarmpadъ.

— Sen mъnda kimsiң?—dedi.

— Efrosinjanъn. — dep qьz, bir çaqь uurtu menen çoop verdi. — Kotkolor-donmun. Semjondun qarьndaşьmъn — dedi.

— Çarajьq. Qoluңa gyl qarmpar otura alasьnъь? Qarma. Gyl qarmpar otura turqan qьz volosuң — dedi, ajьl vaşььь.

Oşol zamat qorqup ketkendiginen, al burcqa varъp tьqььp, vetin qolu menen vastъ da өtygy menen çer terkiledi.

— Oj — çoq! Oj — çoq! al, cacьn silkidetip şoloqtop oturup ajttъ. — Oj, avake, çoq! Men ujalamъn — dedi.

Biroq, oşentken menen da, bir minutadan kijin ele al oor-salmaqtuu volup,

оор-салмақтыулуқунан өңу ақысым тартыр созулур, қалығақтар, егіндір
вағтар, гылдер менен қооздолур кужур турқан шамды исина сажыр қоққон
қанғарды екі қолу менен ілгері алды қақып көздөй қарғар, аялы вағсысы
менен қанаға отурар қалды.

Тартыза болур қалығаттар кужур турқан шамдын қалыны ылам бір қақына
қарғылыр турат. Шамдын ерген мажынын тамсылары Фросжанын қаңы платижа-
сына (көйнөк) тамсылар турат. Қыздын асық қана толуқ қылыр қағық тижір турқан
беті, аванын бетіне қол менен сүрөтын тартыр қоққонсуп, ағы-вері сажалыр
турқандай болур көрүнөт.

Қыздар болсо дақы еле мындай дер ығдар қатысқан еле:

Oj, supra salır tañ ata
Tıñ қақында заардын,
Dua aralaş қақығдар,
Icinde al заардын
Manattaj қызы гылдер бар,
Gyldy қулур соника
Қыргөн болсу-көңулы қаж,
Enesi келір Сонжақа:
— Қоққон гыл терәе
Bergim кебет өзүңды,
Semjon деген қығитке,
Semjondy өзүм сүжөмүн,
Syjgenymdyn белгиси
Beleke, şakek bergemin...

XIX GLAVA

ҚАҢЫ ҚЫЗМАТСЫ

Қоноқтор үйлөгүнө кетмексі болушыр, есен қолу өвдүлушыр, оғунағарнап
турушту, біроқ, алар өвдүлқан сажын Ткаченко асуулаңқаныр, көзүнын
қызық менен шамға қарар:

— Естеме емес. Отура турғула. Шам дақы көрке сејин кужет дер ајта
верді.

Қоғуқ-қосун војунса, шамдын теңінен көву кужур вутмөјынсө отуруда
тијіс болуцу. Қоноқ болур отурған қерінен erte кетір қалууну сүжөј отурған
matros болсо, қандајдыр, бір қақтан салмақы бір қағым қадақ кеде турған-

дај шамды таар келір, оғону менен вјјдін да созулушун қана тарақтың да қер
вутышын қана саат екіге сејин созулушун қамсыз қалды.

Butylkanın birincisi менен екінсін есақ еле ісір вутышкөн болуцу.
Ysuncysy менен төртүнсүсүн алыр келуыге кіші қиверішти. Қанаттуу-полқаға да,
қаж-полқаға да, қылықтыу-полқаға да, сықыш Prusijadan алыр келінген
атажын soldattardын-polkasына да төрт сыјрадан вјјлер алысты. Бірлардан:
«Qatuu şamal da қалың тоқојду қоққолту» дегенді да, — «Cubama қолдорду
сөр vastı» дегенді да, албетте, «Avgustovdun тоқоју шуудар, кужур турқан-
да» дегенді да, «Кең Dnepr кыңгырөңур күүлөңур» дегенді да, «Oroққулар
toodo аштық оғушат» дегенді да ырдасты.

Андан кјјін аялы вағсысы менен matros, азығынса аялыға тарала елек,
қаңы, өте аракеттері көр «Javlöcka» деген вјјді вјјлешти, ал вјјдін аты еле
отурқандарға бір тырдуу қуваньс туудуғандықтан, өзү еле келір орнор қал-
қандај болур, бір еле ајтқанда есте қалыр қатты. Қайдан-қайдан келгені бел-
гисіз бір skripkacы рајда војду да өзүнын skripkacын созолонтур қалды шам
болсо араң еле қағымына сејин кужуртыр.

Saat екіні көздөј кеткенде, аялы вағсысы таза авадан дем алыр келуу үсүн
тығда сықыр, қороодон қандајдыр вјјрөңүн қараанын көрур қалды.

— Тоқто! Sen kimsiñ? — дер ал үнүн қатuu сықарыр қыјқырды, біроқ
оғол замат эле, ал, Ткаченконың қаңы қызматсысы екені есіне тығо қалды да.
Ту, şajtan-aj, тааныбай қаладымыз. Sen эмне мында, қороодо қалығыз
турасың, үјге кірвөсіңбі? Мындај авал советтік вјјликтін убақында қатuu
тыжылат. Азыр вјзде советтік вјјликтін убақында вардық адам вјрдеј, қоқојун,
үј қызматсысы дер қарата турған сөз қоқ. Қыр, ісебіз, қөјбіз. Менін қөнім-
дегі сүлгүну көрдүңбу? Мен мында қағыжа болқондон кјјін, мојун суну-
шың керек—деді.

Аялы вағсысы оғол сөзды ајтуу менен анын војун еритір, қансалық болвоқону
менен да, аны үјге қетелер кірді.

— Ојној вер вјз менен, — дер matros ақан толтұра вјр stakandy sundu. —
Вьғырај іккін. Көтер, қоқору! — деді.

Қоноқтор аны таңырқақаныр қарар қалысты. Ал, вүл қыстақта көртен вөрі,
tursa да, ел аны авдан сејрек көрышкөн болуцу. Ал, қороодон деле ес қаққа
сықууцу емес. Егер, сыққан кезде да, ес кім менен сүжөшүуцу емес,
suroolorqo болсо вјр ыңқай қана сүжөсыз қоор верууцу.

Азыр ал, оору нөмедөј, үјдүн ортосунда ісінде ақы бар stakandy, қарғар,
өзүнын қоқојунунан сұраныр турған өмедөј қарар, үјдүн ортосунда тұрар

turqan volucu. Анын бутунда soldattын eskirip qalqan kijiz ɵtygy ana qojdun terisinin ar tyrdyy kesindilerinen arsaq-tersek qylyp tikken coloq teri veshmantь var volucu. Oorigan, car aaq kelgen vetine murutu menen seirek saqaldarь ɵsur qalqan volucu. Bir top ajdan veri tyzɵtylvɵgen casь, poptor-dun anьndaqь ardatsьlarьnьn ujralanqan casьnda j volup, coloq teri veshmantьnьn majlanьsqan aqasьna arta salьnьp turqan volucu. Oonduqtan asь qancada ekendigin: yьrma vesheti, on toquzdavь e elyydɵ ekendigin tyshynuu mymkyn emes ele. Bir sɵz menen ajtqanda анын kevetesi,—savatsьz ana qatardan cьqьp qalqan ydeɵ, aqьnda ele ooriganadan cьqqan soldattын kevetesinde j volucu. Biroq oonu menen birge, анын qocqul kɵk, mьndajca ajtqanda kɵk kɵzynyn icinde ɵtɵ ele tyshynksyz, ань araqan ar bir adam ɵzynɵ ɵzy: adam, mьndaj kiшiler qandaj gubernalarda tuulat voldu eken?—degen suroonu vergide j kɵgynyshy ajnar turqan volucu.

Tkacenko ɵzynyn ызmatcьsьna qoш kɵylydylyk menen qaradь. Qьzьna quda tyshyr atqan erge ɵzynyn umshar alqan vatьraqь atьshьp oturqandь-qьn vaštaqь feldfebel taqьr aqtьrvaj oturqandьqь kɵgynur turat. Oentken menen, al vaшьn ijkedi da:

— Ecteme emes. El surar atqandan kijin icip iveriш kerek — dedi.

— Salamatь vololuq—dep. ызmatcь tyshynksyz ana ьlmajdь da toltura slakandь dem alvaj turup tartьp iverdi.

Saat ekilerde shamьn tɵrt vɵlgɵnynyn uc vɵlɵgy kyjyr vyty.

— Ex. — dep matros atuu kursynur аьp. — ojloqon shamьmdь аьp kelgen emes turvajьmьv. Taqьr al emes. Mejli ecteme emes. ɵzym da quda tyshɵmyn.—oondo tuura eki pud shamь rasxot ьlatьn. Tuuravь, Ljubka? — dedi.

Qonoqtor qoшtoшo vaštaшь. Tkacenko emi alardь armaqan oq. Qьshaqta tooqtor aqьrьp qaldь. Quda tyshyy mьna uшun etip vyty.

XX GLAVA

TYШ

Tatijana uqmushuu arqal tyш kerɵt. Puшkin

Quda tyшkɵndɵn kijin kyjɵɵnyn eшik-tɵryn kɵgyu kerek volucu. Qoluqtu volqon ьzьn ata, enesi ɵzylɵgynyn aqajьn-tuuqandarь menen kyjɵɵnyn yjynɵ vaгьp, анын yj turmuшun, oоqat-ajьn kɵgyulɵry kerek volucu. Al erde

kyjɵɵsy menen qoluqtusu birinci colu yjgɵ eelik voluшup, qonoqtordu avьl aluularь tijiш ele. Qudalьqtьn vul vɵlygy cekkindyy volup sanaluucu. Kyjɵɵ menen анын yj carvasь qoluqtusunun ata, enesinin aldьnda avdan aqьsh kɵgynur turuuqa tijiш volucu. Qudalьqtьn alьqь aadatsьnьn vaarь mьna uшun-dan bilinyucu.

Semjon tojun ancalьq vatьraqь ele ɵtkɵrgysy kelse da, vardьq majda-cy-j-dɵlɵgyn vytyryyгɵ ancalьq aшьqsa da, vaarь bir, al ajьndarьnьn kelip kɵry-шyn bir top kyngɵ toqtoto turuuqa tuura keldi: yjynyn ystyn aщьlar avuu-qa tijiш volucu, qoluqtusuna ana анын ata, enelerine veleker satьp keliш ycyu Baltqa vaгьshь kerek ele.

Semjon yjynyn ystyn aar vytyr, aravasьna attardь cekti: Klembovskijdin malyьn kelgen ana ɵzy keleri menen ele, ɵtɵ ьzьq «Maшka» dep aщь at qojur alqan ɵzynyn veesin, анын anьna Mikola Ivaseknodon — Frosjanьn igitinen kycyn surar alqan,—oшol ele Klembovdun Gusak degen atьn cegip, Sofija menen qoшtoшtu da shaarqa ɵnɵp ketti.

Al ketti, Sofija volso uqtamaqь volup ertelep attь da, tyш kɵrɵ vaštaдь.

Aнын tyshyndɵ, al, taq ele uqtamaqь volup atqan ɵzynyn yjyndɵ atьp, ujqusunan ojqonot, ojqonur arasa, анын anьnda eckim,—atasь da, enesi da, Semjon da oq eken. Bul bekerinen volqon oq. Mьnda birdeme var. Oшondo al, vajaqь val menen apijimdin vaшь pectin ystyndɵ turqan asalqaluu vɵlmɵgɵ varmaqь volot. anda kim volso da birɵɵ vardьr dep ojlojt. Biroq, oшol ele erden, анын kirejin degen vɵlmɵsy—anaqь ɵzy uqtar atqan asal-aluu vɵlmɵnyn ɵzy ekendigi анын esine tyshet, al emi vaшьqa vɵlmɵ volso — alardьn yjyndɵ dele ɵmyryndɵ volvoqondo j volup kɵgynɵt. Tamдьn voo-runda vajaqь ele urqaq cɵptɵr, vajaqь ele ar tyrdyy gylden coqultqan bir tutam gyl salaqdar turat. Biroq emerekterdin vaarьn tьsha cьqarьp taštaшьr-tyr. Al emi yjdyn tamanьnda volso bir sham tikesinen turup, aqьrьn ana kyjyr turat. Qalьvь, ань aщь ana kyjgyzyshь kerek—ali biligi da qararь elek eken. Sofijanь qorqunuc vasat da, al shaшьp qorooqo cьqat. Mymkyn, qoroodo anduu birɵɵ vardьr? degende j volot. Qoroo tap-taza shьrьgьlyrtyr, adaqanda shьrьgьnьn aщь ele tyшkɵn izderi kɵgynur turat, viroq tegerekte ьvьraqan an oq. oq degende, atqanada attar vardьr? degende j volot. Biroq attar da kɵgynɵjt, atqanayьn ɵzy da ec erde oq. Oшentip, voш, aщьrар turqan qoroo anduu, kɵylysz, kyn aar iveruycyde j qaraluu volup turat. Qoroonun ortosunda volso likesinen sham kyjyr turat, анын biligi qararьp alqan, bir aщь artalyьn majь da taamp turat. «Degi, vul

emne volur qubulur çatat? der, sofija qolun qırsyldatır turur ojlondı da, oşol ele zamat özylögynun qızmatcısın kögür qaldı. Al, qaravastan, biroq aqan vaşın ijker, anın çapınan ötür vara çatat. Al emneni qaalaqandıqın Sofija vat ele tuşyndı. Al, anı, yjdö ec kim çoq kezinde, vatyraaq talaacaq varaly der saqırdan volucu. Sofijanı andan da qatuu qorqunuc vastı. Aqan tavışın vilgizveske ırgışır, qız çylañ ajaq köcögö curqar cıqtı. Köcö taqır ele een eken. Adam qana emes, — bir da tooq, bir da il, bir da tarancı çoq volucu. Oşentir, qıstaq vaşınan ajaqına cejin vıt ele, vozorqon alaqañda salır turqan emedej soñsojdon cirköösü çana sarqarqan yjmök cörtöry menen — qıvıraqan çan çoq voş, çım-çırt ıncıyqta çatqan volucu. Qızmatcısın volso art çaqınan kelir, uncuqpastan, kögörgön közy menen qana talaanı körsötür turqan ele.

— Sen menin artımdan emne eercisın?—dedi.

— Men senin artıñdan eercigen çerim çoq,—der qızmatcı tyrk tilinde çoop verdi.

Ajlana murdaqıdan da vozorur, voşoj vaştadı. kecige elegeinde Semjondu közdöj qacısın kerek ekendigin, tuşyndı. Biroq al, orto çolqo çettivi, çoqru, kecigir qalqandıqı acıq völdü. Vaar çoqo ketti. Andan kijin al, ustaqanaqa kirip çaqınmaqı völdü. Al çerde ustaqananın eşiği acıdı da, anın qarşın aldınan qızmatcı cıqtı. Ustaqananın ortosundaqı deşyde çarımına cejin kyjür varqan şamдын turqan Sofija vajqar qaldı. Qızmatcı volso daqı ele közy menen talaanı kögözöt.

— Menin artımdan eercive,—der Sofija ıjlar çiverdi.

— Men senin artıñdan eercigen çerim çoq — dedi.

Oşol zamat Sofija anın odonoroq çılmaqın vajqar qaldı. Oşol çerden anı qorqunuc emes, qorquq vastı da, tamannan dyrkyök vaşına cejin cıqtı. Anın arqasınan kyctyy qujun soqqondoş völdü da, anı çerden bir az kötergönsydy. Aqırdan vuttarın qıjmyldatır çana keede. tömöntön ucıraqan dövöler menen taştardan cetter, al vardıq kyctyy menen avada curqar vara çatqandıq völdü. Oşentir al, özün özy vilbej, tamannın voorunda qıbc ilinir turqan voş völmögö ucır varır tuşkönsydy. Al, qızıl-tazıl tystögy ajnektyy eşiği qıcıratır qajırlyr turur çaar, ijni menen bek tyrtır turur, acıqın eki çolu vuradı da, qolqo tuşköndygyn oşol çerde ele bildi. Völmönün ortosunda kyjür vıtyr qalqan şam ıyıldır turqansıjt. Qızmatcı vozorqon vurcta turqansıjt, özy da voz, vılvıldır çaqşın kögörvögönsyjt. Qızmatcı şaqalaqtar eki vıtundaqı kijiz ötyktöryn ceckensidi.

— Ajaj kögö meni! — der qıjırdı Sofija, biroq özynun ynun özy uqan çoq.

Berki uncuqradı. Al, emi azır, vul kişi emes ele, belgisiz bir qararqan kyctyy ekendigin tuşyndı. Azır ele, bir minuta da toqtolvoston çoqunuşu kerek volucu. Biroq al seldejir, vıtkön voju qıjmyldavaj muunu ketti da taştaj volur qaldı. Bir vıvaqıtta anın oñ qolu, ec qandıq oorduqu çoq çarır nemeden çasalqandıq volur tunuq volo tuşty. Al qolu özynön özy ele köterıldı da anı çoqundurdu. Oşol ele zamatta al, anın özy, radışanın çavır turqan özy çavılcıu darvazasın aldındaqı cirköönün icinde turqan kördü. Anın tegereginde volso qorqunuctuu, kyngyöngön vöriştenin yndögündöj volqon yndör menen xor ajırlyr, cirköödö ırdooçu ranıxiddi ırdar çavırqansıjt. Yndör ulam çoqoru, ulam kyctyy cıqqansıjt. Şam volso ecaq ele kyjür vıtyr qalırtyr. Çalırız, kicinekej qana çalın taş ocoqtun ystynde arı-vöri çelpilder turqansıjt. Bir vıvaqıtta ele radışanın darvazası kyctyy menen acıq ketkendeş völdü. Qızmatcı qısqıtan uurlarca şaqaladı. Cirköödö al ekönnön vaşqa ec kim çoq ekendigin kögür, al terkicterge curqar cıqtı da, emi al tartılyr turvastan çana qorunvastan ele qızdı özynön tartqandıq völdü. Anın çaqımsız közy aqan çaqın kelir qalqan kördü. Qız, kytrögön çerden rajda volqon, aqırqı acıusu menen eki qoldor turur, qızmatcısın mojnundaqı vajlanqan voosunan aldı da, anı yzır çiverdi. Coloq tonunun kögöry acıq çaqçaça tuşty. Moynu çılmaqınan qaldı. Oşondo Sofija anın mojnunan: çe krest emes çe Ladan emes, bir emeni kördü.

— Qandışın, acıq qaldı! — der Sofija acıulanır qıjırdı.

Qızmatcı, emnegedir, qımsarır, suluu, qaraluu volo tuşty da, ölymtyk emedej, közyn yrgylötyr, erip vıtköncö qalır. kyctyy yldyröj verdi. Oşentir, tyş da vıtyt. Sofija al tuşyn oşol ele zamat unutup qaldı.

XXI GLAVA

BALTTAQI BAZARDA

Bir top kyndön kijin Semjon yjynö qajttı da: nemetler Ukrainaqa çavıul çojo vaştatır degen çavardı ala keldi.

Bul çöyündögy çavarlar eldin arasına ecaq ele taralqan volucu. Biroq ec kim ectemeni daana vilgen emes ele. Azır emi gazetalardan, uqılqan çavarlardı kövü anıq volo vaştadı. Janvardın ajaqında köterılış çasaqan

çumuşcular menen dýjqandar bogwórdyq radaňň bardýq çaqýnan qýsýr kirip waşqandýqtan. Ukrainada aňň duxu da qalqan emes bolucu, fevraldýn waşnda al rada Zitomirde waş ketoryptyr. Al çerden al, bolşevikterge qarşy quralduu çardam bereyy çönyndö Germanijadan atajylar suraşyrtýr, oşonduqtan Germanijanyň vojskasy sekten ötyr, Sovettik Ukrainağa kirip kelipter.

Bul sözder basyqan gazetany Semjon, awdan çaqşy, çañ ele deerlik bir palatkany, anglijalyq qol granattan terty çana ысаq menen saýp alqandaý aly-çаны qalvaj сыңырдан tiryu cocqonu myşekke salyp qojur. Balttyň vazarynda satýr turqan bir soldattan-alyr satardan oqur berejini der suraş alqan bolucu.

Kotko qavardý oşol ele çerde oqudu da, aýlyğa ala ketyu ysyn, gazetany maqda beržin der surady. Gazeta qaçazyň weker ele bere qojuu soldatqa awdan apanyctuu boldu. Al, bir topqo cejini qyjnalqan emedej qavelteñ murdun ығыстығыр, qavaqyna tyşyğo kijgen furazkasyň çelkesine bir qulaqlynan ekinci qulaqlyň közdöj çydyғыр çana iz tyşyğur, cecekten caar bolup qalqan betinin otuna cejini aqýr kelip qalqan moncoqtoqon terin çeñi menen qajta-qajta aarsýr turup, aqyğynda maaqul boldu.

— Alqyn!—der al, qyqyğar bytur qalqan yny menen bytyn vazardý ketoryp qyjyğdy da, taq ele, özynyn aqyğy köjnögyn cecip berip çatqan emedej qolun qatuu şiltep aldy.

— Alardy burzujlar nemetsterge oqo da, solqo da, tuş keldi satýr çatyşqany el bilisşinci. Bilisşinci. — dedi.

Semjon gazetany ajardap çana byktödy da şarkesinin icindegi iciliginin arasyña qatýr qojdu.

Oşol ele çerde vazarda al daqy waşqa көр qavarlardy uqtu. Murdaqy Kijevdik rada taranynan qol qojulqan kelişim vojunca Ukraina apreldin ajaqyna cejini Germanijağa otuz million pud egin bereyyğo aň menen birge çer kenderin erki menen taşýr ketip turuuğa ruqsat bereyyğo mildettyu bolqonduqu çönyndögy qavar ajdan acyq belgilyu boldu. Bul şarittar çönyndö syjlezyyler çyrgyzyyğo. ырас, bolşevikter da maaqul boluşqan ele, viroq nemetster, quip çiverilgen rada menen sojuzdaş boluunu közdöşkөн eken. Nemetsterdin bul araketteri bolso, çalqыз Ukrainanyň eginderin çana şyryғыр aluu emes, aňň eñ waşqyşy. Ukrainadaqy vardýq el tuura taar, qavyl alqan sovet vijligin çoqotup, aňň orduna eski rezimdi ornotuuğa közdölgөndygyn tyşyndyrot.

— Мына сақа рада—деңіп, базарға өз çumuşтары менен келиşкен аýлыдықтар waşтарың sajqашты.—Аны аты қуваньс болқону менен, viroq el қуваньста emes — deşti. Oşentip alar elge uqqan çaqylyqtaryň uquzuşmaq ysyn qajta yjlyryn közdöj ketyyğo aşyqашты.

Ar kimden uqqandardýn vaaryşy, Tyndyk Volciska çaqtan сыдығы көzdöj çana keesi tyştyk-сыдығы көzdöj waqyt alyp, keñiri front menen: Iutskige, Rovnoqo, Sarnýğa, Korostenge. Kijevke savuul qojur kele çata! degendi aýtashты.

Qavarsyz çoqolqon kyjөөsyn izder, Rumynija frontuna kele çatýr adaşýr ketip, aňň orduna, Balttyň vazaryña kelip qavylыr qalqan bir meşcanka ajal, Şepetovka menen Kazatinden nemetsterdin eşelonдорun өз көzy менен көргөndygyn qarqаныr turup aýtты.

Al çadaqanda, elge: qalyşy nemets tilinde maşinkağa basyqan nemetsterdin belgisi var pecat urulqan çana nemetsterdin komendantnyň qolu qojulqan propuskasyň көrsөtti.

— Vaarynyň aldýnda,—der ajal, çaaqlynan сыдыр turqan cactaryň,—kymuş şakektyu, ijilwej сыcajqan qolu menen çooluqunun aldýna qatýr çatýr sözym waştady. — vaarynyň aldýnda, төwөsy qyзы менен тысталqan көрө şarkacan çana көkyrektoryнө sarqыс-көгылçым vantikter taqyñqan gajdamaktar vara çatyşat, al gajdamaktardýn artыnan bolso dele ar tyrdyy kijingen ar waşqa ofitserler—anda rogonu menen kokardalaryň taqyñqan orustuqu da, anda furazkasyña ortosunda gyly var appaq nemedен çasaqan byrkyttyn syrotyn taqyñşqan polşanyqy da, madjardyqy da, ukrainanyqy da, galcandyqy da ketip vara çatyşat. Qajyğy çoq, awdan acuulu emeler eken! Al ofitserlerdin artыnan askerler-plenge tyşkөн galcandar, menen ukraindyqtar ketip vara çatyşat. Al emi, al plenge tyşkөн askerlerdin artыnan germandyqtardýn özylogy waştalat. Alardyň eşelonunda emneler çana bolbosun, vaary var! Bir polk — atcandar, bir polk — korolevdikter, bir polk — byt ele velosiped mingender, bir polk,—bolqondo da mындаj, germandyqtardýn vaaryşы bronovikterge tyşyp alyşqan — platformada bir da kişi көrynөөjt... — dedi. Meşcanka oşol zamat murdun şor tartýp aldy, tumşuqu ыдыj çaş aqýr ketti, al elge çaryjalар. Bizdin Rossijavyz emi qurudu! Saqtaj көrgyлө, çurt! Saqtaj көrgyлө!—dedi da, çyğory salqan myşektördy tartýp kelgen, kimdindir viroonyn aravasyña bet mañdajыnan waғыр qulady.

«Ege» der Semjon ojly tyşty da, uvaqtasyň woşqo ketirөөsten, altarynyň waşыñ artqa burdu.

Dyrvələş anı tənəbradı. Qatmışın ajavaştan al, alyny vardyqınca attardə savar, artıqca—murdaq Klemovskijdin veesi Maşkanın qartalyı ijler, aciusunun vaarın oşondon sьqarьr cуgur oturdu.

— O, valaa vasqar! — der al tıştendi da, emi qatmışınan ыmytyn ызур, cөгөлөр oturur alyr, qatmış savь menen Maşkanın qьr arqasьn sajqьladь. Daqь, pomeşicktin cьlqьsь der atalat. Qadimki cьlqьdaj curqoonu, bir, ызrөн-vəşoş kerek. Eceme emes, men seni ызrөtөrmyn!—dedi.

Biroq Semjon şaarдын cetine sьqьca volvoj ele oşundaqь dyrvələş vара vаsьldь. Aşlanapın vaarь murdaqьdaj ele tьrtьnc çatqan volucu.

Al, ызynө ceterine bir kыn qalqanda, mart aşında qarь ketip, qara cег qar-tar çatqan, — anı voljor sьdyгьm cəl soqur turqan een cölqo tuşur alyr, vala kezinen taanьş volur qalqan cьmьndaqan cьldьzdar menen qoşo tyn qatьr cуgur oturdu. Taş atardьn aldьnda al cьjгьda vaştadь. Al, cөptyn ara-sьna kirip çatьr aldь, coloq soldat veşmantьn vaşьna caar qojdu. ыtkөн voju cьlqьdandan kijin, aravanьn ыstyndө veşikte çatqansьr memirer ызquca ketti. Al, qьroodon şьvьgar suu volur ызqusunan oşonso, kyndyn cьqьr kele çat-qanьn cəna al özynyn qьştaqьna cəqьndar qalqanьn көrdь.

Cirkөөнyn vaşьndaqь krestisi kyndyn nuruna saqьlyr cəqьrар turqan vo-lucu. Qьştaqtьn aşaqьnan acьq qьzqьlt tartьr көгynur qalqan bir top көk ызlөrdyn cөekteri daqь ele qьjмьsьz tyrдө көlөkөлөnur, kыңыrt tartьr tur-qan volucu. Aşlanada volso keңiri cəjьlyr talaa çatqan volucu: anda, көk-cə-şьl tartьr cьqьr qalqan kызdyk cəna qaraqajдын көmyгyndөj volur, cəzдыqqa dajardar qojqon qoşlormonun qara toruraqь meltirer çatat ele. Kyndyn taq ele vet maңdajьndaqь asmandьn cөeginde vijik dөngөлөktyn ыstyndө uzun jaşcik qьjмьldar vара çatqan volucu. Alaqanьn qьgьn qavaqьna qojur tu-rur Semjon tegetete qarar aldь da, Klemovskijdin carvasьnan alqan on eki qatarduu, cəpь ызөөн sepkiс maşina ekenin taanьdь. Anьn ыstyndө Froskanьn kyjөsy volo turqan vala Mьkola Ivassenko oturur alyr, attardь aşdar vара çatat. Tuş-tuştun vaarьnda ele el ervөndep ызөөн seep cугуşөt. Cəqьraqan asmanda, көzгө ileşpej ыlvьyldөp erte kelyucy kelgen — torqoj sozolontur saşrar çatat.

«Emi men da eginge cьqьşьm kerek» der Semjon өз icinen oşlonur qojdu. Kece kыnky dyrvələş aqa cөn ele aqmaqьlyq volur көгyndь. Oşondoş volso da, attarьn cьqardь da tamaqtanьr alyr, al seloluq sovetke vardь da Remen-jukqa gazetanь көrsөttь. Aşьl vaşcьsь anı bir top cölü uncupraj oqur cьqь.

Al, el eginden qajtqandan kijin tьştө coquluş saqьrdь. Emneler volur çat-

qandьqь cөnyndө al qьsqa, viroq şaşraj cəna aştьr verdь, aştьr ыtkөndөн kijin bir ыvaqta ele ыnyynyn vardьqьnca qьjqьrь:

— Cöldoş aşьldьqtar! Vaarьnar uquca cəna tuşьngьlө. Biz cəqtь көzdөj nemets kele çatat. Al oşundu syjvөjt da, Al, cümüşculardь ezyygө alqanь, dьjқandardan cөrdi tartьr alqanь, elden erkindikti alyr qojqonu kele çatat. Al, otuz million pud egindi cəna mymkundygy volqon vardьq aзыq-tylykterdy şьrьgьr, Germanijaqa taşьr ketkeni kele çatat. Ukraina menen Rossijanь tumcuqturur vasqanь kele çatat. Germanijaşь cəna avstrijaşь pomeşickter menen kapitalistterdin maqsattarь mьna uşundaj. Aзыr emi көp syjleşьp otu-ruuca ыvaqьt cөq. Araket qьlyş kerek. Cöldoş aşьldьqtar, biz satьla vere turqan tarp emes. ekendigьzdi biz aзыr iş cуzьndө көrsөtuşьvьz kerek, viz-din ata-vaalarьvьz kyreşкөndөj, — vaşqa uruqtardьn vasmьrlöologu menen aqьгьna cejin kyreşөvьz, — ata-vaalarьvьzдын kyreştөryнөн misal qьlyr aştь-saq, maselen bir kezde şivedder da, qudaj özy ele saqtasьn, vizdin Ukraina-qa cejin cөtip kelişken, mьna oşondo, aqьгьnda al cəqtan butun qantip tartьr alarьn vilvөj qalyşqan voluşcu; murdu menen kelip stolqo bir tijgen frantsi-jalyq kontrrevoljutsioner Napoleon Bonapart dele oşondoş volqon volucu. Bul emne degenge çatat? Bul — aзыq-tylykty alarqa vөgveske kerek, alardь actan eltyryşкө kerek, germanьdьqtarqa vөgenden көrө, ызlyyy turqan eginderdi өrttөp civeriş kerek! degenge çatat. Vaarьnar bir kişidej volur, revoljutsija menen erkindikti saqtar qaluuca cьş turqula! — der, sezyn aşaqtdь.

XXII GLAVA

KӨRYU

Ekinci kыny kecke cиuq Kotkolordun ызynө, anьn ыз-turmuşun көryu ыcyn vardьq ыз-ыlvөsy menen Tkacenko keldi.

Kызөөнyn carvasь eş ele cəqьş көгynьştө turqan volucu. Tandalyr alynyr, qavelteş qьlyr, cөverdik menen volanqan qamьş menen cəpь cəvьlqan ыз-dyn төvөsy kyndyn nuruna saqьlyr, cəqьrар turqan volucu. ызdyn kerege-leri arpaq volur aqtalqan. aqtar çatqanda tamcьlar, cerge qatьr qalqan akl-taşьn taqtarь alj saqtalyr turqan. Qoroodon qanattuulardьn bir da cыny көгynгөн cөq, — taruunyn vaqalyнan cəsaqan cəpь şьrьgьdь menen oşon-coluq taptaza şьrьgьlqan ele. Stol, palatkanьn eş cəqьşьsь, Semjon soquştan ala kelgen gvardijalyq palatkanьn materijasь menen cəvьlqan. Bul көгynьş-

tör, avdan oqaltuu çana talaptar kër qajın-çurttu da alymsındyga turqan ele.

Al stoldun ystyndö nemetsterdin, avstrijalıqtardın çana rumıniyalıqtardın qum menen kymuştöj çarqatıp tazalaqan qalaj celekteri qatarı menen tizilip turqan volucu, — alardıń kee birleri voz sukno menen qaptalıp, kee birleri taqır qaptalvaqan ele. Al qalaj celekterdin artınan ar tyrdy qalıpta çasalqan, tutqalıu çana tutqası çoq qalaj çan ajaqtar turqan ele. Anın artınan qalaj menen sajqalqan kruşkalar, miskijler, çöjçektör turqan volucu. Orus zamıireginin oqunın patronınan çasalqan eki çez stakan da turqan. Oşentip, eñ aqırında, asker qızmatında çyrgöndö ofitserler tamaq alıp ice turqan, — tört temir tabaq qatarı menen ystyndö vısaqtar, qaşyqtar, ajır-lar qojulup çana anı menen qoşo teri qarqa salınqan stakanı menen tizilip turuşqan ele.

Stoldun ystındögy vaarınan qooz idıster, soqušta çyrgöndö Semjondun özy, duşmandardan qalqan trubkalardan, zamıirektin oqtorunın çasırandı-larınan qolu menen qujup alqan bir djuzna qalaj qaşyqtar volup köryndy. Alar, tegerek çyqac qaşyqtardın qalıvına oqşoş emes volucu. Alar, ofitser-lerdin tamaq ice turqan qaşyqtarın qalıvına salıstırıp qujulqan, uzınca kelgen, anı çaarıqtardın qaşyqtarındaı ele, vul qaşyqtardı Semjon Smor-gondun çanında ekinci gvardijalıq korпустun taştap qacqan ataqtuu okovu-nan taap alqan ele.

Biroq ofitserler alıp çyruycy qaşyqtar çılma volqonu menen, öte ele maşırö çana mort volor ele. Semjondun qaşyqtar volso, vetterin şivege menen cıjıp ojmı-cıjme salınqan qooz qaşyqtar volucu. Çana alardıń biröön-dö, artıqça tazasında: «Sofija» degen çazuu körynur turqan volucu.

Yjdyn icinin vaarında — çata turqan völmönyn çarımında da, aldınqı völmönyn çarımında da — körsötyy ucyn ilip, qojqon ar tyrdy vujumdar turqan volucu: soqušta çer qazıuqa qoldono turqan qural, avdan ele çañ deerlik porona, çajında çana qıyında kije turqan tış köjnöktör, nemetster-din çaanda kijuycy tışqı çerkeni çana çañda kijuycy formosu, palatkanın materialardı, anglijalıqtar kije turqan qonctuu vatinke, şımdar, Tsejsstin dyrbıysy degen dyrbıydon biröö, tamandıq vulqar, soqmo köjnöktör, paxta salqan çojıoq veşmant rumıniyanın tamekisinen bir top paxka, vulqarıdan çasalqan, asınıucu avstralıjalıq voocular çana da Semjondun tañıcaqı menen vujumdarın salıp kelgen müşögynö vatqan vujumdarın vaar, bir söz menen ajtqanda — soquş talaalarında qarmaşır çyrgöndö saramçalduu

Semjondun soqultur alıp çyrgön ar tyrdy vujumdarın vaar turqan ele.

Çoruq-çosun volunca, oşol kyny birinci çolu özynyn volo turqan kyjöösy-nyn yjynö eelik volup çana qonoqtordu qavı alıp sıjlar çatqan Sofija, sa-nalıp ötkön mylktörden közyn ajırqan çoq. İcinen qımyldar maqtalıp, toj-lor çatqandarqa vaş ijip, stoldun ystynö miskini qojup çatıp, anda-sanda.

— Ene, könylynyzdy völvöj qaşyq menen çej vėriñiz — dep qojot.

Çe:

— Frosicka, özyñö qalaj stakanqa qujup al, — dep da qojot.

Semjon volso, birdemedən çyjalıp, qıstalqan emedej, anın ojunca, sala-vattuu, öz aldınca yj-çajqa eelik volup qalqan kişinin mynözyn vėrgensip, alının vardiçınca çyjqac qaştuu qavaqın çıtır, köpten vėri qoluqtu kytyr yj eesi volqonsup çıtırqalıp, anın kemciligin vėlgiler:

— Sen emne turasın, Sofija, qoluñdu vooruqa alıp turup alqanıña, tyşyn-vöj ele qojdum? Mytkyn, qımvattuu qonoqtor daqı tamaq ickileri kelip turqandı. Tigi pogreške enem, muzoonın şyjaçınan çasaqan xolodetsti (ujuqan şorponu) qojup qojso kerek ele. Bizdin pogrev qajda ekenin vilesiñ-ai? Eger elpektik qılsañ. Alıp kelgin da stolqo qoj — dedi.

Özy volso, — alardıń yjyndögy mylktöryñö anın köz qaraş qandaj völdü eken? degensip, — emiki volo turqan qajın atası qarqan Tkacenkoqo köz çartıtır ulam qarap qojup turdu.

Biroq al murdaqı feldıebel volso, stoldun ystındö völsün, yjdyn icinde völsün anın könylyñö çaqı turqan ecteme çoq emedej, qaşın serrip qarap da qojqon çoq. Çalqız çana, yjgö kirip kelgende vujumdarqa bir çolu kö-zynyn çyjqı menen qarap alıp:

— Bizdin Kotko dınyjnen vaarın ele satıp alqan eken qo. Aqçasın vardiçınca ele alırtır. Ectemesin unutraptır. Qımvatqa turdu vėken? — degen volucu.

Anın çılıçынна, ujuna çana qojloruna volo turqan qajın ata taqır çyjqı-qanda çoq. Özylöryñyn maldar qandaj ekenin körgözyy ucyn Semjondun enesinin çaqırçынна, al, mındaı dep çoor vėrdi:

— Emnesin körmök elem. Men alardı çaqş vėlem. al maldar Klembovskij-diki kezinde ele çaqş vilyucymyn — dedi da, antqorlonup kyldy.

Semjondun ordunda vaşqa biröö volso, Tkacenkoun sezdöryñen syrse da ketpej turqandaj taq volup qatıp qalqan çek köryp oturqandıqı. көрө al-vastıqı seze turqan ele. Biroq, özynyn vaqtılıuluqunın tyjšygyñde volqon Semjon, andaj çaman ojqo çejin çetken çoq.

Kyjөөнүн уј турмушун қарар болғондон кийин, үйлөнуу тојдун кунун белгилөөгө тийіш болуцу. Мында іштин ваарь қажып атада қыздын атасында болушу керек эле. Ваарьсы, ваарьнап мурда Семјон менен Сојја қыз ојунду ватыраақ эле ојнотушқусу келіп туғушқан болуцу. Біроқ арада илуу орозонун волуп қатқан маалы эле. Ајттә тосуп алыш керек эле. Ошону менен Ткаценкоқо сөз қатыр қалышты. Ошондој волсо да ал, талаадан егин-тегинді қынар вутмөјунсө — үйлөнуу тоју қөпүндө сөз ајтыр да кереги қоқ. Андан аръ қудайдын верішине қарағьыз деген, сецкыдуу қоорту верді.

Ткаценко тојду атајы эле созуп қатқандықь ваарьқа маалым болду. Біроқ ваьқа қыла турқан ајла қоқ болуцу. Апын ерки ұшунсалық эле.

Ошенткен менен да, Семјон қажып атасын қысыр да көрду. Ткаценко Семјонқо қыдылық менен еркелеткенир қарар алды да:

— Бірinci қолу, Котко сен менін ешik төгүмды көрдуң. Андан кийин мен да сенін ешik-төгүмды көрдүм. Азыр емі сен менін ешik-төгүмды қайта дақы бир көгүр сық. Ушундај емеспи? — деди.

Қырт қыјалдуу, ајтқаньн вервөген фелдфөveldi сөзгө көндүгүу — вошқо кеткен менеттеј екенін Семјон да тышунду. Ошону менен вутышты.

Котконун уј-булөсу Ткаценколорду қорооқо узатыр сықышты. Семјон дарвазасын актә эле. Ткаценколор қазааны чандај салыр ваарь, дарвазадан қыздај сиваьыр көсөгө сықышты.

Ткаценколор Котконун ујүнөн он қадам да узай електе эле, көсөдө еки еркек бир қыз вала ваьтарьн қалсақтатыр қиваныр қыјқыгьыр сурқар кеке қатқаньн көгүшты.

— Ој, аеропландь, көрдуңөгүу! — дер қыјқыгьыр кеке қатат.

Ајыдын устындө өјдө вийиктикте туртунуқ волқон сыда асманды агалар аероплан исур варақан волуцу. Ајы сым сырт, ыраақ волуцу қана аеропландын көгүнушу ал сердегилердин вадьдын қызықтырқан эле. Ел үйлөгүнөн сурқар сықышыр қана ваьтарьн асманда ақышты.

Аероплан өлкөнүн ичине исур келген. Апын темгектелген, истарь азмаз артын көздөј қажылықан ақыш қанаттарьн өөдө көтөрыле елек кун даана қарық қылыр турду. Қана ошол қанаттардан ел ваьта көгүлвөгөн еки қажсы тамқаны көгүшты.

— German! — дер Семјон шақ эле ајттә да ујүндөгу турнавајына сурқадь. Аероплан көздөн қажым болду, біроқ ват эле ваьқа қақынан рајда волуп ајыдын устынөн қайта артын көздөј иctu. қары етті да қараманса қоқолду.

Ел исуқрастан қарар турушту.

Бул неметстердин соқыштуқ самолјоту эле.

Ошол эле туну Ткаценко аттарьн қошур қороосунан сықты. Ал екinci куну кецинде ујүнө қайта қайттә.

Біроқ кундөн кун өттү. Ајлананын вадьды тең сым-сырт — тыне волуцу... Қана талаада қызмат қылыр қатқан ајы да неметстер тууралуу ојлонууну қојушту. Семјон да неметстер тууралу ојлонууну қојду. Соқыштун төрт сылында тең неметстерди ал қақындан таамај бир қолу да көргөн қоқ қана қоқустан алар бул қерге, ајыда келіп қалуу мүмкүн дер елестете да алқан қоқ. Бул қавыл волвој турқан иш волуцу. Қоқ. Балким ел вөкер эле дарвды. Ертер, валим, бул чандар өтөөр. Қаз ват өтүр қана қызыр қатты. Қызы сумуртқақы қақып қазды егинин вутыр қана кичине вадьсаларьн егир, Семјон Сојиянықына бирinci қолу тунөөгө вадь. Қоруқ-қоосун ақы андајды руқсат қылуцу.

Буқан фелдфөвел да ecteke қыла алқан қоқ. Қыз шыр еттиріп кыжөөсүнүн өтыгүн сецти да екөө мештин устынө қара қојдун терисинен қасақан ақы ицикти қамьныр қатыр қалышты.

Сојја, Семјондун сунулуу қатқан қолунун устынө ваьын қојур қана өз қолунун исуун апын қатуу көкүгөгүнө төшөр қыгөгу қандај соқыр қатқаньн идуыр зыңқышыр қалды. Семјон дем алыр да қојқан қоқ.

Алар бир тууқандај волуп көркө қуақыташыр қана қытуу тундө өзүлөгүнүн волосоқтықы қарвасы қана волосоқтықы вадьды қөпүндө шыьырадышыр сүлөшүр қатышты. Семјон еркек волсун дер тырышты. Сојја ујалқанышыр апын тақ қулақына қатуу ериндері менен шыьырады:

— Мен қорқотун.

— Емненен қорқосун?

— Қоқустан ајыда алвасам?

— Емнеге ајыда алвасын?

— Ким вилсин...

— Ал исуун ојловој эле қој. Ес нерсе volo елек қатса эле, ал сен санаандь сајда кетиресиң.

— Уқ Семјон. Biz апы қантир соқунтавыз? Соң ата Федорцови қе қандај қылыр?

— Кимди?

— Валаньсы.

— Кимдин?

— Биздикinci.

Семјон ақыгьн кылды.

Al Sofijanyn enesi volso, adatyńca meştin çanyňa poldo çalyr çana vul birinci qoşuluu tyndyn tazalyqyn vajqar uqtaqan çoq ele. Al şvyrdy tñşar çana özynyn qolunda çaqş tüşökke orolqon çeenin evaq ele sezir çattı ele. Al termelgen veşiktin qırsydaqanyn uqur çana vuırcaqtaj kicine murunduu toqoloq vettyu valanv evaq ele koryp çattı ele. Anyñ vıgış kirgen murundyn murundyn suusu qırsyştyr çattı, viroq al yjlongendördu cocutras ysyn cuckyruyden vıva qıldı.

XXII GLAVA

ÇAZALOO

Uluu orozo ötty. Kec kelyucy qyzy çumurtqa da ötty. Tuştykyn çazy ijgilityuy vytyr çana çekterine qoqo tiken menen mälä-qyzy gyldyy cymooqtor öskön çañduu çoldu çajqa voşotup cettej verdi.

Bir kuny qara vuudajdyñ, qamqactardyn çana teñge gyldyy certyn arasyñan cıqra çalyşqan ajaldar acyqtan voz kijingen, qajış volu mlytqtuu yc kişini köryşty. Alar ajyıq kele çatyşqan ele.

Ajaldarqa teñelişe tyşyp, qorqonduqunan çana ajran-tañ qalqandyqnan alardyn birөө, keçinen alardyn coñu ekendigi körynyp turat. qolun qalqansız şarkasyna çaqyndatyp cıjratyqan sarı murutun qajmıdatyp qatuu uurtun vulcujtu da quruldaqan iclin davışyñdaj qılyp:

— Mo — oen! — dep kyryldögen yny menen dıngyrödy.

— Qudaj çardam versin! — dep tıñctaj volqon eñ kicine tegerek seni var şarkesin vaşynan öde ketöre qojup ekincisi qajqırdı.

Ajaldar qara vuudajqa cıqylyşyp çana vaştarın köjñektorynyn etegi menen qalqaalar artın közdöj cılyştı.

Çat soldattar ustaqanaqa çetkencekti, ajyldyn vardıq nemetster kelgendigin evaq vişti.

Cıryqtan soqqon çana cavaq qılyp majda taqtajdan çasaqan tosmolordon, tamdyn qırlarınan çana çer vosoqolordon ajyldıqtar qorqonunan da tañ qalqandar artıp köcöny vojloj köz cıgyrtyp, temir qalpaqtarın artına çoon qırqa vajlaqan yc soldattı qarap turıştı.

Nemetster çajqı tarmal certyy öskön qyştaqtın keç köcösynyn ortosu

* Mo — oen vaşqaca ajtqanda «Morgen» — Nemetsee — Erteñ menen vul sözdyn maanisi erteñ menenki işer ijgilityuy çe qıttuu volsun degeç maanide).

menen kele çatyştı. Alardyn ystyñde tar volso daqş qar vıjaqtuu arqassı tilik kijimderi çana qoş qajmıluu qalyñ ötyktöry var ele. Vul ukrainanyn kunynen sarqarap oñqon, çañduu ötyktöryne çana qolıtqarınyn adam qaraqş taqyna qıraqanda, nemetster on veş cıqyrdan kem emes çer vasqan ekendigi belgilyu ele.

Bul uvaqıtta alar qandajdyr bir qoroolordun çanyña toqtoşyp çana oşol ucırda alardyn coñu çoon qolun qalqansız şarkasyna çaqyndatyp, uurtun vulcujtup:

— Mo — oen! — dep kyryldöp ynyn sozup qaldı.

Andan kijin, balkim, nemetsterdin orus tilin vilermanv dep esepelgen nemetsi volso kerek aldyqa ekinci birөө cıqtı da şarkasın vaşynan öde ketöre qojup.

— Qudaj çardam versin qoçojun! Esenciliginizge! Qantip vul çerden varuuqa, tavılav qyştaqtıq radanv, raxım qılyñız?

Biroq qoçojun! çe xozajka — volvoso qoçojun da xozajka da ekөө teñ, daqş aqan qoşumca volup enesinin köjñögyne çavyşqan eki cıñalac qursaq vala da — vaarv coqulup qonoqtorqo tımyzn tañ qalyşyp qarap turıştı.

Nemetster cavaq tosmonun çanynda bir az toqtor turışyp arılar çoneştı.

Мына uşuntip alar, cıjrtıva cıqyrdın ajlanasyna özynyn vilimi menen çana tyrlıy tyrkyndu özynyn angeme uquucusunyn vaşv ooruqınca syjläögө şıqtıuluqu menen ataqtanqan İvasenko cal çoluqqanca, ajyldı bir çarım saat qıdyrıştı.

— Siler emneni qaalajsıñar? — dep İvasenko cal sözyn vaştadı da qyşq çana uzun sözdy aldy utur köyp, cıqanaqyn cıryqtan soqqon tosmoqo vėgıreek turıqtıuraaq tajanıp:

— Gospodalar siler emneni qaalajsıñar? Siler ajyldıq prisutsvijenin çe azıv vaarv bir volqon — ajyldıq radanyn ordun, kelgen çerin çana qajda turqanyn surajsıñarv?

Syjngön tyrdө vaşyn ijker, orus tilin vilerman.

— Tañ uşundaj — dep ajttı.

— Qıvanvaj daqş qojo turqula — dep özynyn sözyn çıldurvoqo cıdavaqan İvasenko cal qatuu daqş: — Silerdin sözynöç daqş aldyda. Degi siler emneni qaalajsıñar? dep özynyn sözynyn sımvatuu çana qoqırlıqına qıvanıp daqş yzvestön sözyn uzarta verdi:

— Siler soqıştıq vıjruqqa ıñqajlar, vızdın ajyldıq radada volquñar kelevi çe vaşqaca ajtqanda volıñar kerekpi. Мына, men silerdin munıñarqa

Bir çana çoop vere alamın. Al aýldyq prisutstviye çe mýndajca aýtqanda aýldyq rada dep atalqan neme uşul çyqý janvardan tartýp vizdin oýdon da çoqoldu. Emi siler: wajaqý prisutstviye çe mýndajca aýtqanda wajaqý rada dep ataluucu neme qajda? dep suraj alasýnar. Silerdin munuñarqa men, mýndajca çoop weremin: Al çoq. Al ewaq ele çoq wolqon. Aññ ewaq ele kærtön beri çoq woluşunun sewewi, al çyлуу-çumşaq wutkөн woluucu çe mýndajca aýtqanda uşul çyqý janvar aýñnan tartýp quulqan woluucu. Al emi aññ orduna uşul kyngө sejín prisutstviye çe mýndajca aýtqanda, wiroq azýr aýldyq rada dep atalbastan, çumuşcu, dýjqan çana soldattar deputatýññ aýldyq Soveti dep atalqan prisutstviye turat. Al rada degeniwiz wolso ewaq ele oýdon çyqqan. Oýdon ewaq ele rada çyqqan. Azýr siler aýldyq prisutstviyenin çe mýndajca aýtqanda, azýr aýl sovetinin turqan çerin, ordun çana kelgen çerin bilginer kelse, anda men wuqa bir çoop weremin, wiroq azýr ele bere qojwoston kicine oýlonup turup weremin... Nemetster uqur-uqur turuşup, andan kijin ajaqýna çete uqpastan mýltýqtarñ oñdonup oor ötyktöry menen çyrmooqtordu şawýraqatary aralar çygyr ketiştí.

Iwasenko cal alardyñ artyñnan көркө sejín acuuşu kelip ardanqan көzy menen qarap turdu da qaardanqan tyrdө waşñ sajqady.

— Mejli. Alar aqyl — esterinen taja elek kezinde mejli özdöry izdeşsin. Mejli. Kөrөөгöwyz.

Eñ aqyñnda, nemetster epter alda çalda menen selsovetke çetiştí.

Qamş catýrcaññ, ýstynde kyngө oqur, özynyn ujasýññ çañnda çelbi-ger turqan qyzy çelekti көryştý.

Мына бул çelek alardyñ awdan tañ qaltýrdý oqşojt, antkeni — alardyñ coqu çelekti көркө qarap turdu da andan kijin uurtun wulcuýtup, qaşñ serpir qursaq kyngýretmөşy menen:

— O! dedi.

Andan kijin alar yjgө kiriştí.

Yjde. qadimkisindej, көр el topurap olturqan ele. Remenjuk özynyn çajdyr qyştýr çonunan tyşyrgөgөн şoñşoqoj sala qojmoluu taar paltosu menen ec nerse көrөgөgөн өñdөнүp, stoldun artyñda olturup çana kedejler komitetinin aýl carwa çawdyqtarñ alsız tytyndөrgө wөлүp, tejeştiryu wedomosttun sujuq sýja menen көñyldөгýdөj qyлууqa тығыр şiltep çatqan ele.

— Qudaj çardam wersin — bir nese çumsarqansýqañ menen wiroq daqý ele bir nese qajrattanýr, orus tilin bilerman özynyn waş kijimin ala qojur:

— Esensizderai — dedi.

Мына uşul sözdöryn aýtýp şar etip wureqa wурula qaldý da sewettegi çumurtqaññ çañnda turqan porlun kewetesin keliştirip çana aññ aldýna

«Bardyq elder bir tuuqan
Alqym kelet men mýndan.»

Degen ыrdө Moskwalyq wojoqtuu çaññ plakatqa qarap qolun oñ ijnine bir, sol ijnine bir kerilte tijgizip coqunup çiwedi.

Andan kijin alardyñ coqu özynyn erteñ menenki «mo — oen» degenin syjler çana icki çөntөгýnөн alqan qaqazýñ stoldun ýstyne qojdu.

— Bitte.

— Рахым етиңиз — деп тилци тилмеч болду.

Remenjuk işwaldasý çyqa terdegen qaqazdy çajýr çana şaşpaj çaj wараqat, maşinkaqa orusca wasyqan imperatorduq çana korolduq wirikken otrjaddýñ nacalniginin «yc kyn srok icinde talaalyq intendantstwanýñ skladyña 1200 pud qara wudaj çe aq wudaj, 200 pud cocqo majýñ, 3750 pud çөp çana 810 pud wulu çetkirsin. Qoqustan bul wujruqtu atqarwasa aýrtuular qamaqqa alýnat» degen mildettendiryysyn uquza oqudu.

Uncuqraqan көрçylyktyn aldýnda Remenjuk qaqazdy төрт wүктөр, wүктөсүн myjyzdөj тырмаqý menen qatuu sдығыр, qaqazdy özynyn çyqanaqýññ aldýna qojdu da, qajta cekesin тығыстығыр wedomosttu şiltөөгө kiriştí.

— Alzo? — alardyñ coqu bir nese uwaqýttaqý çым-çырттан kijin ajttý.

— Gerr unter — ofitser — til bilerman mýndaj dep qotordu: rossijalyqca aýtqanda Gospodin unter ofitser, sizden wilgisi bar, gospodin, gerr ober — lejtenant ycyn çoop wolsun.

— Sөzсыз wолот деп aýtqыñ — деп aýl wашçы özynyn qaqazýñ çazýr çатыр qalibettyu çoop wөrdi.

Alardyñ coqu çaqtaqansýr wашñ ijker, wiroq andan kijin qatuu çыñdar ortон qolun salmaqtaj көтөrdy da, muqartañýr.

— Авер! — degen kyngýrөгөн sözyn ajttý.

— Şektenweseñ da wолот — деп aýl wашçыsý ajttý.

Nemetster wурc-wурcqa tikirejip bir topqo topurap turuştu. Suusun ickileri keliştí oqşojt. Wiroq suunu tawa alyşqan çoq. Andan kijin tilmec sewetin çañnda turqan porqo qajta coqunup çalpylap ajttý:

— Esen woluñuzdar. Тыңс ujqуñar ycyn — çana uncuqraj uzatuular menen nemetster sovetten çыqыştý.

Qajta tartıp kele çatıyır alar bir qoroqo suusun ickeni kırıştı. Alardıñ coñı raqattarıp saqadaq quduqtun muzdaq suusuna muruttarıp qalıqıyır suusunqa qanqanca, orus tilin bilerman al saqanı bergen qoçojun menen söz qatıyır syjlöse qaldı.

— Az-maz tamaq çesek. Rossıjalıqca ajtqanda: It acqa volso biz eñduy tamaq çegisi kelet, der çılmaıyır qıraat menen qoozdop syjlöj qakdı.

Ajıldıqtar çaqında ele mitingada — ec qacan nemetsterge nan verilbesin çana alardı qolqo emne urunsa oşonu menen Ukrainadan qubalar cıqarıyın der bir tavıstan qoldorun ketörüsse da, vul yjdyn vajıcesı eski adat vojunca soldattarqa voogu orup ketti. Artıqca vaş taş vaqanıñ vaşında jıyılğan quı çana çipten calır alqan voosu bar tegerek çarqıraq köz ajnektuy alardıñ ucuncusıñe ölesölyy çana kicinesine voogu ooru.

Xozajka yjge kirip nemetsterge ucöñe seırek vulka nan çana bir nese kesim cocqonun majıñ alıp cıqır berdi.

Olçoqo maasıñ volqon orus tilin bilerman çoldo ajıldıñ bir nese qoroqoruna kirip anda da söz qatısa qojup cıqır çattı. Mıña oşentip, nemetster ustaqanarıñ çanıñan ötyr vara çatqanda, tilmectin şıgında çaqıñ ele salmaqıuu, gotikalıq kerene belgisi bar taza çyz aarcıqda orolqon tyjncök salañdar qaldı ele.

Bajaq ele qara vuudaj otop çyrgön qatıñdar, nemetster ajıldan cıqarıñ menen döwönyn tyvne olturuşur tamaqtanıyşqanıñ köruşty. Tamaqtanıy alıyır uqmıştıuu tyrlıy vojoq menen vojolqon uzun tytyktyy çaqıñ cacıuu qarara trubkanıñ alıp cıqıyır tameki tartıştı.

Andan kijin alar arıyır çöñeşty, mında alardıñ coñı tıyşqı sevıñin torculuqun cecir daqdaıyır vara çattı ele. Tıyşqı septin astında sedep torculıu çana qurt-qumursqanıñ alaqañna oqşotqon torcularıñ bar jegorovduq köjneñ körynyr vara çattı. Al ajnekcen ölesölyy volso ajalca cıjıldar nemetsce ır bıdar vara çattı.

Bir söz menen ajtqanda nemetster vul ajılda çaqımdıuu köryndı. Biroq alardıñ bir pasta unutup qalıştı. Bajaqıyır, tuura tört kyndön kijin qajtadan rajda volıştı da tyzdön-tyz ele Sovetti közdöj çöñeşty.

Bul çolu Sovettin eşiğı qırpıluu ele, al qalqada qara vuudajdıñ qatıñ menen captalqan zapıska bar ele: «Kimde kim meni kerek dese, anda men Remenjuktordun ovoco yjyñde matros Tsarevdin yjlenıy tojun vaşqarıy çatamın. Ajıñ sovettin predsdateli Remenjuk».

Til bilerman rossıjalıqca oquunu taqır vilyucy emes çana nemetster bekilgen yjdyn eşiğinin aldynda bir nese çıjnalır turıştı.

Biroq ajıldıñ cetinde çaqıñ ele çerde alarqa qıl çıjartın, qaqaz çıjartın (garmondun) çana coordun yñdöry acıq uqıluur turdu. Nemetster keñeşir turışur muzıkanıñ unı cıqqan çaqıñ közdöj çöñeşty. Soqmonı vurıluur alar majda taqtajdan çasaqan cavaq tosmoqo murdu menen bir tıjıştı, mında matros Tsarevdin Remenjuktun qız Ljubkaqa yjlenıy toju volup çattı ele.

Toj ucyn matrostun da, dajardıq keñiri ele. Qonoqtoru yjge vatraj qalıyır. Stoldordu qoroqo qojışqan ele. Remenjuktun kekirteğine cejin işi köp volso da matrostun köñılyn qıjı alaqañ ele. Ajıñ vaşcıy körynyktyy çerge oturup çeqine suu çooluqtı ilip, tojdu çaj varaqat ötköryr çatqan volıucu. Starşy nemets stolqo çaqıñdar kelip, predsdatelge oqtoj çalıyırqañ közyn çanaqanıñ cıqara saqajıyır, muruttarıñ yjrejtyr nemetsce çaqıldağanda stoldon qaqıyır da tyşur ketti.

— Geer unter ofitser kerektyy azyq-tylykter qajda? dep surap çatat — dep tilmec tyşyndırdı.

— Qandaj azyq-tylyk, dedi ajıñ vaşcıy.

Unter-ofitser çan çentöğynön çazma kitercesin alıp cıqır icin acıy da anıñ vetine vaş rezinka menen captalqan qarıñdaşın acıılana taqıdatır çıberdi.

— Ajñ tauzent tsvajxundert — rossıjalıqca ajtqanda bir çana eki çyz miñ pud vuudaj çana eki çyz pud cocqonun majı çana uc çana çeti çyz elıy miñ pud çep çana segiz çyz on pud sulu. Bular qajda? dejt — dep tilmec ajttı.

— Emne siler vizge kyleşıñer çe emne dejsıñer? — dep bir tor çım-çırttan kijin matros syjledı. Andan kijin ştofton stakanqa toltura qujdu da unter-ofitserge çıldırdı.

— Andan köre me — yjñerdö ıckile. Mıñdaj silerdin Germanijada çoq çana volup da qojvojıt.

Nojn — dep unter-ofitser ajttı da alaqañıñ qırı menen stakandı cetke tyrttı, biroq antkeni — menen tökpös ucyn aqıyın arılatır çıldırdı da, andan kijin uzun bir syjlemdı ajtyr ijñinen mıltıqıñ aldy.

Tilmec, köp qolıqtıy, qonoqtordu, qızqıyıtı çarookerlerdi çana muzıkcıylardı qarap, bir az muzıqtandı da, al aqıyın çılmaıyır bir qadam artqa cegindi.

— Gerr unter-ofitser gospodin predsedatel azyr siz qamaqtasыз çana komendaturany közdөj çol tartuuqыз kerek dep çatat.

— Fa! Şte anfi! — unter-ofitser ajttı da mıltyqyn qoluna aldı.

— Siler emne сын ele ojnoqunar kelebi? — matros ontop, aqan yjlonuyge çolto volup çatqandyqyna acuuu kelgendiginen Ылар çivere çazdar, unter-ofitserdin qolunan mıltyqtı çulup alıp, şar ettire dyrmөtyn сыqarda da uşuncalyq kyc menen qoroounun ar çaqyna Ыrçыttı ele çoldo ittin çata çana сын Ыrçын сыгын сыqарыр çana qыrsыqqa ucuraqan voz qazdy tomołoto qojur ketti.

Qonoqtor orundarynan sekirip tura qalyşty çana bir minutadan kijin qalqan eki mıltyq daqь cikittej cimirilip varыр qoroounun сыrtyna tyşty.

Nemetsterdin pogrevkesin çaar qojuştu çana muzoonun şyjaqtarynan çasaqan bir miskej xolodetsti sarımsaqь menen, bir vulka nan çana bir manjorka vino verişti.

Yjlonuy toj өз ireti menen өtүp çattı.

A degende nemetster al — çаны qalyşraj eşikti muştaqьlar çana bir nemeler qьjçьr çatyşty. Biroq az-azdar sooluquştu. Al emi kecke çuuq pogrevden nemetsce сыjыдар Ыrдаqan ajal yny uquıdu.

Toj taq atqanda ajaqtady da oşol ubaqta nemetsterdi pogrevden сыqaryşty. Alar özdөgynyn mıltyqtaryn qajta, qajta suraşыşty. Biroq mıltyqtar çoqolqon volucu. Kyn çajlanqanca nemetster qoroo-qoroqo kirişip alardy mıltyqyn көrgөн kişi var vekenin suraşыr çyruşty. Ajlydyqtar uncuquşqan çoq. Anda unter-ofitser qolun qalqaqь çoq şarkesine tijgizip «mo-oen» dep qovurap özynyn komandasyna qajtuu belgisin verip çana çol volvoqonqo eegi şaqьдар ajydan arыştaj vасыp сыqtı. Al ikinci kyny kyn сыqa elekte ajlydyn setindegi talaadan saq ujulqur сыqьr qaldı.

Ajly nemetsterdin qurcoosunda qaldı.

Boz soldattar ajlydy tegeretej vijik, vijik çerge ornotqon төrt pulemjotun qavьn alqanca, dragun vzvodu ajlyqa kirip keldi. Cirkөonyn çаныnan al yc vөlykkө vөlyndy. Bir vөlygy attarynyn tekireñinen çazvaj tyz ele ajly sovetke çөnödy. Ekincisi — Tkacenkounun yjyn közdөj. Ycyncysy ordunda qalyр şaşыр turdu.

Bul çolu nemetsterge ajlydyn ajmaqь eñ çaqşь belgilyu voluucu. Ujqu vөtin көrvөj saqsaqan çana vaarynan murda ordunan turqan Ivasenکو çal. Tkacenkounun yjynyn çаныna toqtoqon nemetstin starşьsyn menen Tkacenko özy qandaj syjleşүp çatqаныn көrdy.

Ajlydyqtar ojqonup çana көсөгө curqap сыqqыncа volvoj, ajly sovetke varыşqan dragundar tasqaqtatыр ajanttı közdөj qajta qajrylyşty. Davьraqan qoldun artыnda, vaştan ajaq тыtylqan taar palto menen mydyrylyp çana çumalanыр ucun dragundar qarmaqan көtөrmөгө qoidoru tołqono vajlanыр ajly sovetinin vaşьь Remenjuk curqap kele çattı.

Birinci qoldun artыnan, matrostu syjрөp kele çatqan ikinci qol көryndy. Tsarevdin tyry eñ qorqunuctuu ele. Mıltyqyn qundaqь menen urqan oozunan çol-çol volqon ic көjnөгynө qan şarыdar aqьr vара çattı. Teñi çulunqan cacy topuraqqa oonaqan cekesine çavyşыр qalyрtyr. Көtөrmөгө vuralqan qoldoғu anь menen urqulaqan qaqaz qьjaqtyn сыqасыn qarыşтыra qartar çana көtөrmөгө orolqon uzun giorgijevdik lentada salaңdar çыlaq ajaq vuttu soquular kele çatqan matrostuq şarke көrynyр turdu. Cirkөonyn aldыnda, vьlyr saqьlqan qьjratыр ketken almuruttun quu сыqасы turdu ele. Мына oşonun tyvyndө nemetstin vaxmistri yzөngysynө tura qalyр aqьryn tegerete qarady.

Dragundar qolqo тыşкөndөrdy tegerekteşip çana alarqa çalma salыşty. Vaxmistr qьlyсын şiltedi. Çaza oşol ele minuttun icinde orundaldı. Çana oşol eie zamat bir ajal yny uşuncalyq qatuu сыqqandyqьnan cirkөonyn qonquroosunun çezi qoşulup сыqьldady.

Ljubka Remenjuk qolun aldыna sunup, çerge qaqьr qojqondoј tura qalyр, ajnektej volqon көzy menen almurutqa veş qadam çete vөrvөsten şalaq etip qular ketti.

Ajlyqa coordun yny astыnda, Ruxnjasy menen, çyktөry menen nemetstik pexota kirdi.

XXIV GLAVA

ALTYN ÇABDYQ

Nemetstin ujezdik komendantь Ober — lejtenant Fon Virxov, tyşten kijin qozqoluңduu ajlyqa keldi. Anь menen çanaşa çañduu ekipazda Ukrainаныn өkmөty getman Skoropadskijdin çaş cinovnigi oturuptur.

Çoldo Ыьq volqon ele.

Ober lejtenant özynyn deerlik aq, viroq anca-mьncа temgektelip sarqarыр qalqan zamşaptan çasaqan meelejın qolunan alıp, icin тыşь qьlyр aqtarыр çana tizesinin ortosuna qojqon qьlyсьnyn savьna kijgizdi. Cinovnik özynyn

rogonduu formaluu sjurtugunun topcusun cecip çana ici ter volqon aq furazkasyn alqasъ keldi. Biroq ajylda kire bereerde Ober — lejtenant meeleyin qajta kijip, al çer işter ministrinin cinovnigi topculanъp çana furazkasyn kijdi.

Remenjok menen matros vařtarъn řylqyjtъp asъlyp turqan çyqactъn aldynda vasъp turqan tereň kaskaluu saqсъ (casovoj) toqtoj qaldъ da qoldorun ыldъj zыqđyjtъp sunup qaldъ.

Ober — Lejtenant burulaastan özynyn aldyň qaraj verip, seөmejy menen ortonun furazkasyna tijgizdi. Cinovnik almurutqa közynyn qыjыqъ menen qarap çana řыmъnъn tar çentegynөн, monogrammanъn orduna araa tiř qonuzdun syretyn salqan jegipet samanъnan soqqon portsigarъn alъp Mesaksudi kyreň papirosun oozuna saldy.

Ekiraz ajyldan ötүp ştav kvartirlerin dajardap qojqon klembovskijlerdin, ekonomijasyna keldi. Qoroodo tamaq vъřыgъlyp çatqan ele. Bajlanъř komandasъ, sьrdalqan sarъ tajaqtarqa telefon zыmdarъn vajlaqan voluucu. At vajlaqыctaqъ Dragundardъn attarъ qujruqtarъn řыjrapъp ыlaalar çatyşqan ele. Ajvancada pulemjot turqan ele.

Casovojlor kerilip zыqđyjъřыp qalyřtъ. Ober — lejtenant tepkic menen öөdө cыqъp vara çatъp yjgө kirgizip kele çatqan kiřinin qoluna voz plařcъn (tыřqъ çeňil çapanъn) tařtady. Çer işter ministerstvasynъn cinovnigi, vasъp vara çatъp vatinkasynъn cařыň çyz aarсъsъ menen řыrygъp, komendanttъn artъnan vөçөňdөj vastъ.

Yjgө kire elek çatъp Ober — lejtenant qolun artyna aldy da seөmejy menen certkiledi. Ajvancada oşol ele zamat eki stul pajda völdu. Ofitser olturup, vutun vutuna qajcъlařtъrdъ da avanъn qыjыmъndaj qыjыmъ menen monokldun ajnegin közynө taqady. Anъn vardыq көnyjy, qoroonun ortosuna çajqan palatkaqa buruldu. Palatkanъn ыstynde yc linijaluu orus ylgysyndөгy mыltыqtъn patronunun dat vasqan eki çezi qajъř vylдыrgөlyy qыnsъz kazaktыq qыbc, eski uvaqtaqъ vardanke çana storozdor valdarqa qarъř tuz salъp alъp atuucu vъtъra salma mыltыq çatqan ele.

Ar uvaqъt sajn qorooqo ajyldыqtardan kim volbosun — çe erkek çe ajal qorooqo kirip çana qorqqon tyrde qarap, vul kolleksijsaqda özynyn qořumcasyn — qol granat çe pajzasyn qořup çattъ.

Ivasenko cal vaarъnan birinci volup keldi. Ivasenkonun tyrk çyryřynө qatъřqanъn dalildej turqan çoqoru çaqtaqъ eskertilip ketken vөrdanke Ivasenkoqo tijeřelyy ele.

Emi cal tajaqъn tajanъp, ajvancanъn aldynda qotoloqon ajyldыqtardъn arasыnda turup, anъn erteň menen nemetsterdin, dragundarъna ořol uvaqыtta matros Tsarevda turqan Remenjuktardъn yjyn көrgөzүp vergen Tkacenkonu көrgөndygyn çarъjalap ajtъp çattъ. Biroq al özynyn adatъnca var çoqun tekřiler ajttъ, anъqъn ec kim da uqur qojqon çoq.

Ober — Lejtenant saatъn qarady. Uvaqъt on eki çarъm volqon ele. Erteň menenki çarъjalarqan vujruq vojunca, eldin qolundaqъ volqon çavdыqtъn vardыqъ saat birge cejin ötkөrylyyge tijiř ele. Al sroktan kijin ar bir çavdыqъn çařыrdandar soquřtuq-talaalyq sudqa verilip çana atыluuqa tijiř ele.

Bařqalardъn qatarыnda Semjon da özynyn çavdыqъn tařtooqo keldi. Al çaqasyn daqđajtqan taza көjnөk kijip keldi. Anъn öny көjnөгyndej aq ele. Qыjыmsъz turqan közynө anъn qudalary ilinip turqan tyry suuq çyqac eles-ter көrynyp turdu çana al közynөн da ketken çoq. Çazaa çөnyndөгy qavar aqa çeteeri menen oşol zamat ele ustaqanaqa vardыqъ maj menen sever majlanqan çana taarqa oroloqon özynyn nagan sistemasыndaqъ soldattыq ylgыlyy tarancasyn, anъn patrondorun, eki qol granat çana dragunduq mыltыqъn көmүp qojdu.

Aзыгъnca Semjon vөvutun yjynde qaltъrdъ. Emi özy řek aldyavas ыcyn, aqa ajanъctuu çana ыzaluu volso da, Klembovdun qoroosuna özynyn vөvutun alъp kelip çana anъ vაřqa çavdыqtardъn tovuna qořup:

— Vardыqъ uşul. Mъndan vаřqa çavdыqtar çoq — dep ajvattuu syjler çana ajyldыqtar çaqqa vastъ.

Anъn artъnan ыlyrөjgөн көzy menen Frosja palatkaqa, yj çarvasыnda qazыq qыlyp urunup aqan kicine qamanъn arqandar çyrgөн řыkty qojdu.

— Menin řыgъmды da çazыp qojuřuz. Mъndan vаřqa yjdy tintseñer da ec qandaj çavdыq çoq — çazma kiterpesine quraldardъ qattap çatqan vaxmistrge Derzka kekenip syjledy. Biroq vaxmistr oruscaqa tyřyncy emes.

Andan kijin ec kim kelgen çoq.

— Aзыгаақ qo, aзыгаақ qo aj elder aj frontton ajy toltura çavdыqtar alъp kelişti ele, al emi ötkөrgөndөry volboqon bir tařtandylyr soquştuq talaalyq sud degen emne ekenin bilbejt vөlem qoquj kynder, ja?

Mъna öřentip al, balkim özyne qandajdyr соň maanisi var volqon romanъn murdu menen mъna mintip kyňkyldөdy:

Yj artыnda көnyl acaar tyzөňdy.
Şarit majmъl menen öjnojm-syjөmyn

Meni ar qacan Minutka dep saqarap
Ajtqandarın kokyrekke tyjymyn.
Toqtocu, kyte turcu Minutockam
Kyte tur çandan ıssq menin aalam.

Мына ушul uwaqta qoroqo Tkacenko çana aпын çañы qызmatcысь kirdi Tkacenko roqonduu, cendyy furazkaluu çana kokyregynе tuura tartылqan çoi-çol sarqac tyry bar төrt georgiji menen ele. Al qoltuquna kontorduq işke kitepti qystarap alqan ele.

Egerde qызmatcы qadimki rasmi vojunca xozjajindin arтыnan çyрсө, anda, walkim, qызmatcынь oşol ele zamat waj qajda qojuşmaq emes. Biroq qызmatcы Tkacenkoun aldında kele çattı ele çana aпын arтыnan murunqu feldfevel komandir batarejdi eercigensip ardaqtar eercip alqan.

Qызmatcы, taza saqalın qyrdьrçan, casьn taranqan çana qadimki kiji: etyktyn orduna butunda tik turqan kicine tekөory bar xrom etyk kijip alqan. Al aldına sunqan qolunun ystynе altын saptuu georgijevdik aydyrge-lyu ofitserdik qыbc алыр kele çatqan woluucu.

Al ajvancaqa çaqьndap çana altын çavdьqы komendantqa sundu. Тытыq tondoqu bul dьjçandь kөrөory menen Ober — lejtendant stulqa calqalar:

— O — dedi.

— Siz maqa, siz menen frantsuzca syjleşyyge ruqsat qыlaar wekensiz? — qызmatcы prantsuzca syjledy.

Naturelman — komendant tura qalyр çoor berdi.

— Men murunqu orus armijasыньн ştab-rotmistrь Klembovskijmin, ramatьlyq uşul ajmaqtyn eesi general Klembovskijdin uulumun. Al maskarad-дын tarьxыn aзыr sizge toluq tyşyndyrşek eñ ele sizdi eriktirip çivereer ele.

Emi, aзыr sizdin wujruquңuzdu orundoo menen — sizge menin, çavdь-çymdь weryuny ruqsat qыlyңыз.

Мына uşuntip ştab-rotmistrь Klembovskij qara quşu tomsojqon waşьn-ыды-lytьp çygyнды.

Ober — lejtendant raхым qыlyр qыbcы qoluna алыр, апы bir topqo monok-lom menen qarap çana andar kijin keñ qыjмыl menen qajta qajtardь.

— Ço-çoo! Men mьndan — «aatьrcыlyqь ucyn» degen çazuuny oqudum: Мындаj çavdьqы çылаңac qol menen алаjт. Munu öзыңызdө qaitьrcыlyz. Nemets armijasь rajьmduu çoosun waalaj alaт. Biroq ruqsatsыз sizdin yjge орноşqonduqum ucyn siz meni kecirip qojuңыз.

— Men bul yjdy sizdin kerek qыlyр qanca tursañыз oşoqo cejin were alamьn.

Ober — lejtendant, Çer işter ministerstvasыньn, cinovnigi çana Klembovskijler yjge kirişti. Kirip wara çatьp Klembovskij uc çolu соquнup çiberdi.

Alardьn arтыnan eşik çavьlyр, wiroq oşol ele zamat Klembovskij eşikti qajra аca сальp.

— Ej, Tkacenko! Nikonov Vasiljevic! Bizdikine kiriñiz dep qыjçьrdь.

Feldfevel gimnastjorkasыn awdan oñdonup çana сыqanaqь menen kitepti bek qыstь. Ajavaј уңqujур dyлөј qawaqtanьp, eki çaaq wolup wөлunup turqan ajьldьqtardьn ortosunan etyp çana yjge kirip çoq woldu.

On minutadan kijin Çer işter ministerstvasыньn cinovnigi Tkacenkoun eercitip ajvancaqa сыqtь.

— Мындаj emese tuuqandar. Bardьq zakondun qandajda wolso waştarqь bir maanisi woloт çana qajсь өlkөdө da wolvosun taloo zakonqo сыjwajt. Dujnөlyk zakondun çalьp maanisinin тыşqa сыqьp, talooqo uquq weryуcy, zakon сыqarqan өkmөттөrdyn özdөry zakonsuz woloт. Kim da wolvosun bir nerseni weker maselen. Çer çе mal çе аjы carwa şajmandarь çе daqь waşqa bir nerselerdi alam degen adam aqmaq. Çerdi siler weker ala аlwajsыңar al iş öзынөрге qadimki eki çerde eki weş emes төrt ekendigindej maalim işqo. Al emi мына silerge çañы starьsta. Kөңylyнөрге çaqawь? Tkacenko işiçe kiriş. Qoşuңuzdar kөryşkөncө.

Ajvancada çalqьz qalyр ajьldьqtar menen kөzmө-kөz wөt maңdaj turqan Tkacenko, qadimki murunqu uwaqьtta strojqo turquzulqan batarejanьn akьnda arqь төrki wasьp turqanьndaј, bul çerde da arь weri wasьp turdu da andan kijin wutun toqtotup, qolu menen wөjregyn tajanьp, qurun qarmar төmөnkь sözdөrdy ajttь. Мындаj dostor. Çoldoştor dep ajtrajьmьn, antkeni — bul çaramсыз söz aзыr wizden çoqoldu, al meni men aпы murun daqь, qudaj saqtasьn, wilyуcy emesmin çana wilgim da kelyуcy emes. Emese мындаj bir ajьldьq dostor. Tartipsizdikter wyttь. Aпы syjsөнөr da syjwөsөнөr da, al alaj-pulaj woldu. Tyrlyу сыqьrcыwaqan qudalar — alar aзыр qajda turqandьqьn öзынөr wilesiңer. Alar wijik turuşat. Al emi egerde silerdin kimiңer wolvosun көrө elek wolsoңor аларdь көryyge uwaqь çetişeerlik, antkeni — nemetstik komendantтын wujruqu wójunca alar al çerde uc kyny wijik turuşat. Çana bul iş, el көryр çana alar wuqa oşoqon tyrlyу dөdөjlykterdy waşьnan сыqarsьn ucyn qылыңqan. Qudajqa ajlanajьn, emi wizge qajta, sadaqasь ketejin çarьqьtьq rotmister Klembovskij keldi, мына uşuntip wiz zakonsuz

qoçojundan qalvajaz. Emi silerdin көвүңөр, достор, qoқustun җарараты менен Клембовскијдин экономиясына тижеселуу бирөөнүн вужумдарын алып кимидеги емнеге җетсеңер ошону ирүңүр қалдынар. Мына ошондуқтан вардықы, qoқустан вугун ертең мененкиден да җаман қандайдыр бир оқуја сықыр кетрес үсүн, сөзсыз қайта қайтарылуу керек. Кимда ким, валим ал ооқатты—уларды җе қылыларды җе қойлорду — сақтар қалқан қоқ волсо, анда мејли көрсөтилген нарқ војунца тындарын қамдаһсын. Авјирсиздик менен талар алып җана ајдалқан Клембовскијдин җерлерин, закон војунца кызге сејин іштеп җана тышым алып, ал тышым җердин закондуу qoçoјуну Клембовскијге толуқ бериліп, ал җерде іштеген elder ватрақтарца қызматы үсүн тыын қана алышат. Демек буқа даярлана бергиле. Ғавдықтар җөңүнде волсо, аларды җаман өткөрур җатасынар деп ајтам. Ғана ескертип qoçoјун. Бироқ, мејли, еми, ал җөңүнде силер менен, вардықы тартисиздерге қаршы визге җардамқа келген германдықы достордун җана азырқы виздин сојуздастарыбыздын соқуштуқы өкмөттүн іші волсун. Силер аны ојлор көргүлө. Вугун силерге ваһқа ес нерсе ајтрајмын. Ал еми ертең кундызгы саат он бирде җыын сағырлат. Ғер іштеринин министрствасынан господин синовник силер менен қайта да сүјлөһөт. Вардықынар тең келгиле. Ғана ваһыңардан ырақтыла. Туһуныктууу?

Ткаченко елди қаравастан арқы терки бир несе қолу васты. Ең ақыры ал:

— Тарақыла—деп ајтты.

Ажыдыатар көкты қарар тараһты.

XXV GLAVA

TÖRT CARKA

Мылтықтың дарасынын тутуңүндеј қара-көк волқан вилуи, вилтырқы қылықы ујмөктөрдүн җана ажыдыын акатсияларынын үстүнен қалқыр сет җақтан киріп келди.

Вул куну Ткаченконың ујуно вақты қонду. Асқа волқан улук, җаһы старостаныңнан тыштөңүнде тартыңқан қоқ.

Фелдфөвөлдін ују ес ивақта вул өңдуу вај қоноқторду көргөн емес эле. Господин, Овер—лейтенант фон Вирхов, садақасы кетејин қарықтықы җтав—ротмистр Клембовскиј, Ғер іштер министрствасынын синовниги Солөвјев—вул куну подпрароршык Ткаченконың сүт кесмесинин қаймаққа аралаштырған вәреніјенин җана соқосунун қуарқан етинин даамын татыр көрысты. Софија сүлу-

өлықтөј қумсары җана ал қумсарышы аны оқо вөтер сүлулантыр, сартаһыр қалқан кирпигин көтөргысы келөј, қоноқторқы тамақы таһыр беріп турду.

Софијаға атаһы вул өңдөңген таалајлуу куну җақысы жувканын җақысы көфасын кийүүге җана җақысы сөјкөсүн мојнана илууну вужуран волууу. Атаһы Софијаны төвөсүнөн соқосқоқуна сејин қарар турар:

— Бирі: ваһыңдан ырақтырсаң—өлтүрөмүн, восоқодон ағы аттасаң—өлтүрөмүн; аһықы сөз сүјлөһөң—өлтүрөмүн—деп ајтты.

Вулук кунду қартды. Ғамал соқыр қара қуарайдын ыһықы җыты менен үйлөди.

Өлсөһы менен қайнақан сүуқа аралаштырған тоқсон җети градустун ең җақысы спиритти Ткаченко стөлдүн үстүне қойду. Ғе сарканы қоноқтор көтөргысты. Биринци сарканы җтав — Ротмистр Клембовскиј көтөрди.

— Вул сарканы мені аман сақтар қалқан, ішме ішencilиктуу җана доһум Никанор Василјевич Ткаченко үсүн җана да господин помеһциктер өзүнүн җерин қандај ваһыңары җана қандај еелө керек екендиги үсүн, ажыдыын турмуһуна сын тақрастан вај җана берілген elder менен дан — тыздарын өңдүрур җана дырқан екендигинен ујалвастан ажыдыын ең сүлуларынан ајал алулары үсүн исемин; анткени — җерди бир қолу менен қармавастан еки қолу менен қармооқы керек, волвосо қармар тоқтото алваһың — деп қарықтықы җтав — Ротмистр Клембовскиј ајтты.

Ушул сөздерди ајтыр җатыр қарықтықы җтав—Ротмистр Клембовскиј, еһиктин алдында селејир турған Софијаны теһе қарады да өзүнүн сарканын бир қана илер тартыр җутту.

Екинци сарканы Ғер іштер министрствасынын синовниги господин Солөвјев көтөрди.

— Господиндер вул сарканы сүјуы үсүн исууну қалајым. Мына үшүңтир қоноқтор еки саркадан ичисти.

Ғсүңсу сарканы Овер — лейтенант фон Вирхов икти.

— Индија үсүн — деп франсузца ајтты да андан сөзүн улантууны кытыр қалқанан вајқай қойур — Ова господиндер. Мына, мына вул украинанын аһықы ажыдында, вул дырқандықы олдықсон стөлдүн җеегинде мен Индија үсүн исемин деп сөзүн узартты.

Аһын көзу ақы көгысы тартқан воһтуқы менен толқан эле. Көздөры аһысты аһқыр турду.

— Биз силерге тыңқтықы вөревиз. Силер визге дан беріп җана Индијаға қорқуңусуз қол аҗасынар. Ватыһта визди Англија тумцуқтурду. Бироқ сықырқы қол Стамбул—Бақдад қана арқылуу вараајт. Ал қол Кіјев, Екатеринбург җана

Sevastopol arqılıu da varat. Andan germandıq Koravıder Batumqa, Trapezundga varışat. Men Messopotomianı keryp turam. Aravijanın çel arqıy germandıq soldattardıñ betine soqup turat. Mına uşuntır İndija! İndija! Biz Anglijanın çyregyn suurup alavız. İndija usyn.

Törtynçy carkanı qoçojun koterdy.

Qolumdan kelişince qılqan qonoqımdan vaş tartıra qandıq qıñzdar usyn öte qıvanıstıumın, ıraazımnı. Bul carkanı silerdin işenciligiñerdi aqtoó usyn çana eldi qolıma qaratuı usyn icemin.

Uj qarañqııaj tuşty. Terezenin çanınan, saqııandın çarqıına aqıq çalııraqına sejin keryngen akatsijanın butaqı usup ötty. Zarjaddan jaşıkke tuşken vombıdaj volup kyn kuygyrej tuşty da tunukelyu kıñşanıñ ystıne kelip tuşty.

Qonoqtır törtynçy carkanı içiştı.

Çamqırlar ajnekke çalrajıştı.

Qara neşer çamqırdın suusu ajılqa birinin artınan biri şorqolop qujulup turdu. Oşol ele zamat yjlerdyn bir çaq qartalı qara kyreñ volo tuşyştı. Kece darıjadaj volup koterıldı. Bozorqon suunın ystınde kovyktör çana aqındııardın arasındaq saqııandan ölgön qarqanı şamal ajıldın tışına ajdadı.

Bardıq çaq teñ saqııanqa kuygen asman minuta sajn dirilder turqan çerge qılanır turdu.

Oşol uvaqıtta, aqılınan adaşqandıqtan tamııçqan betin öede qaratyñ ötmö qatarına sejin, usı çıvine sejin suı volqon Ljuvka Remenjuk şamalqa qarş ajıld aralar kele çattı. Al şaşpastan vasır, majramdıq uzın juvkaş menen vardıq şurulanqan, çekterin lenta menen qarmatqan soqmo çenıdyu sarocka kójnogy menen kele atqan ele. Şamal alardı qara majdaj volqon qara cartaşqan sacıtarınan çulqur çattı.

Al ar bir qadam sajn, çamqır kelip bir tijir talqalanır çatqan tamdın boıun qolu menen sıjalaj vastı.

Al adamdan vijik sıqqan çana bir tyrlıy nazik yny menen ırdar vıra çattı:

Oj, ylıñ-ıarañ erte kyn,
Şaar cetinde qazıñ, duı.
Şaarda qızıl gyl
Turdu Ljuvka gyl çulur,
Enesi kelip Ljuvkaqa,

— Taşta qızıl gylı qoıqun sen tırae
Vasilkaqa bergim kelet men seni
— Vasilkanı özym syjgön eneke.
Qajda barsam — şakeğimdi qulattım,
Toqtoqondo — başqasın da sulattım...

Mına uşuntır Ljuvka temtenıder çana tereñ suunı tızeleri menen çırep eşile verdi.

Kyn çarım tyngö sejin, bir turup ajıldan ketip, bir turup qajtır kelip kyrkyrej verdi.

XXVI GLAVA

KÖTÖRYŞCYLÖR

Alır kelip komye
Ölyp qalsam keryme.
Ukraina çanımdın
Keç tyzynın özıne.

Şevcenkonun asıfata

Tyn bir top volup qalqan kezde Kotkolordun yjnyn terezegin tıqııdattı. Semjon terezege curqar keldi. Qalçııdar turqan Semjon ıraaqtan çarq etken saqııandın çarqında al Sofijanın çooluqun taandı. Semjon şaşqan tyrdö eşiktin ilgicin sıqardı. Sofija yjge curqar kirdi da titiregen qolu menen anı qucaqtadı. Sofijanın sacınan Semjondun kójnogyne suı şorqolop turdu.

— Semjon, qao

— Emne? Ataıñ?

— Atam.

— Qan icken çataıñ?

— İtten da çaman. Oj, menin butum toqtono alıaj ketti!

— Otur.

— Qac, quıdaj çalqarır.

— Suı ic,

— Qac dejm...

Semjon muzdaqan qolu menen meştin oıudunın şırenkeni sıjaladı. Şırenke şaldıraj tuşty.

— Тоқто. Сьрақ җандьгва. Балким көсөдөн қарар турушқандьг. Фросја менен Семјондун енесі тавьштарьн сьқаргавј ујдун ісінде ььрылдар тережені қалқалар җатышть.

— Емі җарьг қы—Фросја вьткөн воју қальылар ььвьгдәдь.

Ғелге җелпілдеген сьрақтьн кісіне җальнь ујдун ісін, қьзы җастьқтар менен тосулқан тережелерді җарьг қьльр турду.

Софіја салаалар ајқалыштьрған қолдорун көкьгөгьүнө тақар җана еердін җалар, мештин алдындақь ойтурқуцқа оитурду. Аньн батқақ волур қумсарған әпүндөгь көздөру секір тартьр қурқар җалтьрар турду.

— Қас Семјон. Вьгьун қасқьл, волвосо ертең кес волур қалат! Тьн бар кезінде қас. Олуја Іса ваяқамварьмдьн ирмать усун аттарьндь сек. Ал қарьған җайтан, қарьған алварсть — менін атам неметстик комедантқа seni көрсөтть. Атам неметстик комедантқа сен усун қақаз берді җана неметстик комедант, гут деп айтть — Софіја есінен адашқан немедей бир тьр- льу ьн менен җана ең бат сьйлөдь.

— Ушундај де. Мен қараңқь тьндө аравата аттарьмдь сегір җана қадимкі ошол илғу өзьуньн қоросунан иурданьр җьльр сьққансьр, җьльр сьқуиш кerek екен да. Менін бир тууқан уј-вьлөлөгьт: җесір енем, җетім қарьндашьт җана бирі бирівизді вьзулвас сьујуу менен ішөндирген — сьујгөн қьзыт бар эле. Менін җамандьг — җақьсьдьг ујум, сарват җана өз қолум менен ајдалқан. өз қолум менен суқарьлқан җерім бар эле. Ал емі қаж җақтаньр бир җьртқьктардьн көлөкөсь вьзге җетір дьјқандардьн турмушун туураьнан турур тосур җана енесін қара васыр мені өзьумдун вартьмдан аҗьратьр везген тььганса җе мајмьлдуу сервее еліндеј мьна ушл қараңқь тьндө көз- дөгьтм қажь җаққа қараса ошол җаққа талаалар көсьуш кerek екен да. Мьна ушунтп мен тууқан енемді да, җетім қарьндашьмдь да, севілген җерімді да, ивада берген қьзымдь да җана көмьлвөстөн қарқаларға җем волур аьылқан қудаларьмдь да, вадьқьн тең таштар, кьндун сьқьсьн кьтпөстөн ајылдан җоқолуш кerek екен да.—Семјон җерді қарар сьйлөдь җана аньн еериндері асььр қьжмьдәдь. Мьна вл җерде Семјон өзьуньн ватарьјасьн командир Самсоновду, аньн қоштошун сөзун естер қажьсьна сьдәвәј ьјлар җиверді.

Soldattьг вөз көјнөктун етегі менен җашьн қурқата аарсьр, толтұра бир крузка сууну ісир җиверді да, мајда тиштерін тиштеріп, җаақь волсундарьн қалтьратть.

— Ғьртқьктар җоқ, силер андај масқарасьльққа туш келвөјсінер! Енеке сіз

қоросқо сьқьр аравақа мај менен нан сальр җана кепеден Клемвонскіјдін «Машкасьн» ақьгьн җетелер сьқьльз. Фросека сен вутуңду кіјінір зьрылдар Івасенколордуқна җет. Өзьүңдун Мькола җайтаньға, өзьуньн «Гусагьн» ушл заматта ььгр алдырғавј вьздін қоросқо җетелер келе қојсун деді деп ајтқан. Мен ань «Машка» менен бирге сексембі деп ојлојтм. Волвосо вәарь бир ал «Госакть» да эле ертең қайта экономияға алат.

Фроска ььр еттиріп вутун соң өтккө салдь, вьроқ ал сурқаданса волқан җоқ.

Тайақть туураьнан қојур вөкьтьуньн умутқан ешк асьльр ујгө тақ Мькола- ньн тармал вәш көрьндь. Ал ујдөгьлөр уқтавај турқаньн көрдь, вьроқ тақ қалқан җоқ. Бул қара вөт тьн ісінде қажь бир ујдө ел уқтар җатат дејсін.

— Уварьсьз кирп келгендігім усун кечіріңиздер, Семјон ақаж мен сізге...

Мькола Фроска менен җьргөн кьндөн тартьр, Семјонқо авьјрдыулык менен сьйлөр җана андан іва қьла вәштақан. Ал Семјонду «ақаж» дөвөј сәқьгуусу емес.

Мькола ьгаақь җолқо сьқуусудәј кіјінір җана аньн ес бир қьльа елек вала сьгајь ең сөккьндьу сьрдыу волур қальрьг.

— Семјон ақаж сіз Балтаға вәрқанда мен сізге өзьумдун «Гусагьмдь» вөрдім эле. Емі сіздің «Машкаңьздь» мақа қьльльз. Мен ань «Гусак» менен бирге сөгејін деп ојлојтм.

— Мен азьр эле тақ ушл сөз менен Фроскань сақа җумшадьт эле.

Семјон валақа аҗарь менен қарар турду.

— Бир җаққа вәрқань қамьльр җатасьльвь?

— Қамьльр җатамьл.

— Тьн ортосундавь?

— Анапсь.

— Қайда.

— Қайда волсо да Семјон ақаж дақь алдыльзқа сөгөлөјун, җоқ деј көр- вөңьз. Сізден мен патронь менен җақь тарапса көрдьтм...

— Қана бир аз ујдөн сьқаль—Мьколань сьйлөр вьтырвөстөн Семјон айтть.

Алар ешккө сьқьсь, ал емі җарьт саатқа җете вөрвөј эле устақананьн артьнда Семјондун «Машка» менен «Гусагь» сөгілген, араваь рајда волду. Семјон көмгөн қуралдь җана устальқ җавдьқтардь устақанадан альр сьқьр аравақа сальр җатть. Мькола алардь саман менен төшөр җатть.

da — eginder öz uvaqь menen vaş alьp, gьldəşyp ьььqqa sarqarьььp, vaş-tarьп ijіsse da vat ele vardьq ukrainanьп talaalarьппн bir çaq cetinen ikinci çaq cetine sejin aarьппн val celegindej volup eginderdin cəmələləry yjulyp çana vardьq Ukraina tap qalqandaj cəmələləry menen qьsqaarьp vара çatqan kьndьp çarьqьnda çaltьrap turdu.

Biroq vul qorqunuctuu çьlda elder əzdəryunьp çerinin qoozduquna çana molduquna qьvapьşqan çoq. Sevişkende vaşь acьq sevişti ele, al emi tyşymdy ogur çьjnaqanda qulduqqa ajlapьştь.

— Emi ukrainanьп vardьq emgekcilerine, alar sovetter əkməty menen virge emnelerin çoqotuşqandьqь acьq voldu.

Çana çumuşcular menen dьjqandardьп qajtadan sovetter əkməty ycyn ьntasь menep kyreşyyge revoljutsijanьп murunqu krepostun şturm menen aluuqda çyrekəry çalьndar turat.

Bygyn volboso — erfeң nemeştər eginderdi dьjqandardьп talaasьnan taşьp ketişt.

Egin vajlarda çana qalat. Egindin enesi volqon Ukrainanьп çumuşcularь çana kedej dьjqandary acqalьqtan əlyp, al pomeşcikter volso, dьjqandardьп eginь ycyn maşkalар çana kronдор salьp alьşat. Egerde daqь bir çuma nemetster çana Skoropadskij vaşьnda turqan — pomeşcikter vijlej turqan volso — anda vizge ac əlym çandar ətrəstəп taq əzyvuzgə kele turqandьqьп vardьqьnar çaqьşь vilyuңərgə tijiş.

Emi çə volboso ec qacan?

Bir çumadan kijin kec volup qalat. Biz toqtoosuz kərcylyk kərylyşьп vaştar, emgekci eldin duşmanь menen soquşqa cьquuvuz kerek. Alardьп cьпçьrьппн vaşqa vizdin talqalaar ec perseviz çoq. Çə viz qulca, malca acqa ələvuz, dьjnəlyk vurzuazijanьп soruusunda ələvuz çə dьjnəlyk proletariattьп qьvapьşьna, viz əzyvuzdьп ezyucyləryvuzdy ьrəqьtьp emgek çana erk vijli-gin — sovetter əkmətyп turquzavьz. Azьrəqь uvaqьtta aьldarda çana qьş-taqtarda kərylyşь vaştalьp çatat. Oşol ele saqьrəqь çarьjaloodo aьtьlqan.

El Getman Skoropadskijdin pandьq valdarьп Korostendin aldьnda talqaladь. Şcors əzynyn askerleri menen Kijevdin aldьnda çana qarьja Bozenko menen virge Cernigovşcinada, ukrainalьq dandьп çana valdьп daamьп tatqьşь kelgen nemetsterge çana gajdamaktarqə qaraan tьп tyşyruştь. Mogileva-Podolskdun tьп çaqьnda Kukovka, Perevilovka çana Nemerets aьmaqtarьnda eki miq aьldьqtar kərylyşь çasadь. Oşol ele tьny taq Proskurovdun pojezdđi qulan-dь. Ljuvkalardьп artьnda pomeşcikterdin yjməktəry ərttənyр çattь.

Tamanьnan coqusuna sejin qararqan Donbasstьп şaxtjorloru çer aldьnan cьqьşьp yjur alvaqan kьndьp çarьqьna kəzdəryп ujalтьp qarap turuştь.

Çazьnda Zmijevdin aldьnda duşman menen soquşqan Lugandьq slesan (usta) Klim Vorosilov, emi əzynyn tegeregine bir armijanь byt coqultup çana çetekci volqon çana əzynyn dosu çoldoş Stalin menen qəşulup, kerek volqon uvaqьtta virgeleşip, zaarduu çooqə soqqunu vєryu ycyn soquş menen Tsaritsьndь kəzdəj çənədy.

Мына emi anь talaada kьngə sarqarqan çana oqtor menen teşilgen tuusu qajdan kəryпvəşьп, ar uvaqьtta qarşь aluu ycyn çumuşcular çana aьldьqtan cьqьşьp turdu.

Çer aldьnan cьqьşьp relsti vojloj aq çarьqtan kəzy ujalьşqan şaxtjorlor da qarşь aluuqda kelişt. Artьnan pulemjottorun syjretyp çana toqojdo çaran volup qalqan dьjqandьq attardь çeteleşip, cactarь kəzynə sejin əskən, vəş aьdan veri monco kəre elek partizandar kelip çattь. Taçaal getmandьq armijadan qacqan soldattar byt vzvoddoru menen kelip çattь. Əzyləryпн encisi ycyn kərylyşь cьqarьşqan kazaktar kubandan çana Dondon kelip çattь.

Alar kelişip vajaqь syjkyndьy qьzьl tuulardьп aldьna toqtoştь da şar-kalarьna qьzьl lentadan volqon belgilerin qadar çatьştь.

XXVII GLAVA

NIKE

Eki çuma quduq qazdь.
Sarp qьşьp var kьcyn.
Syjdy ele audan nir qazdь
Əzy ycyn emes, el ycyn.
(ukrain ьrlarьппн)

Çaş duvdun tyvynə matros Tsarevdi çana aьl sovetinin predsdateli Remenjuku kəmgən toqojdo azьr qьrəq çana adam çaşьпqan çoq; egerde əzy-ləryпн tegereginen kyjələryп çьldьrəqьşь kelvəgen çana uşul çerge valdarь, qojloru menen oruntuqtar vajьr alqan eki tajvas qatьndь sanavaqanda, vul çerge az degende bir çyz elyudəj adam çaşьrьпьp çattь.

Bul qacqьndardьп kicinekej çana şajkasь volboston çaqьşь quraldanqan əz-dəryпн ştavь var, kəcmə aşqanasь var, pulemjottuq komandasь var, atcan-darь çana artillerijalarь var kərylyşьcyl otrjad voluucu.

Artillerija volso, vizdin kəp çavdьqtuu partizandьq otrjad toqojdun çanь-

nan ötүр vara çatqan başqa quralqa çarđı partizandar otrjadınan eki qol pulemjotqo, tørt nemets mıltyqına, avstrijalıq satırcaqa çana altı pud majqa ajırbaştar alqan too zamviregi ele. zamvirekin aldınqı qalqanında, dıymöttyu jaşcigi da çana anın bir da patronı çoq ele. Bıroq mından on segiz saqırıt alıs Pescan ajında bir kişinin oqosunda kömүр qojqon bir qan-calıq patronı var dep uqıldı; mına uşuntır anı da ajırbaştar alıuqa ymyt var ele.

Пушкаға Семјон Котко команда бере турған.

Al, alı urušta volo elek azamattardı qarooldu qojıuqa çana optikalıq quraldarqa qandaj qaroo kerek ekendigin yjrötүр çattı.

Nemisterden talqalanqan intendanttıq çyktör, eki döngölöktyu soquş aravası un menen turqan meşoktor, jaşciktegi tamakiler, bir vocka kerosin toqojdoqu çaş dıvdun çanında vrizenttin aldında çatqan ele. Eger qatar qojulqan pulemjottor, asker eerleri toqulup çıqactarqa vajlanır turqan attar volboso, anda bir qıdırma dykөncy özynyn dykөncөsyn taştar ketken eken dep ojloooqo voloor ele.

Azır bul toqoj varlıq tartipteri menen uruş pozitsijasına ajlandı, tegerekeri tajaqçalar menen tosulqan çana ajlanalarınan vajqatpastıq çyruştör menen qavarlandırıuı çoldoru var ele. Baqtarda myjyz tytygy menen kyndyrtyndyr devej vajqaqıctar olturqan ele. Blajdan çasalqan yjgө kire bereerde «Ştav otrjadqa» dep, sıja karandaş menen fanerada çazylqan çazuu, soldatlıq furazkasın qalqaqın qulaqına keltirip tizelep olturup alır, Mikola Ivaseņkov ыламырадан un menen Eriksondun talaa, telefonına: — Stjora, sen menikin uqasırıvı? Bajqaqıc! Stjora, sen meni uqasırıvı? Bajqaqıc? Bajqaqıc dejm oj, seni alvarstı vasqır.

Bıroq vajqaqıc çoor vergen çoq. «Bul qarqış tijgen Erikson tigi dyjnөdө uşundaj syjör qalqır» — dep Mikola linijanı tekşergenı ketti.

Bul kyny otrjadın ştavı Podpolıuq guvartalıq revkom menen vajlanış usyn, çaşırın çıberilgen attuu razvedcikti çıdamсыздıq menen kytyr turdu. Otrjad çooqo çıquuqa esaq ele dajar volup qalqan volıucu. Çalqız qana artillerija menen soquştun daana anıq mildeti çetişpegen ele. Bıroq otrjad menen qoşuluu usyn Ukrainada rajdalanır qalıp pridnestrovijanın cek aralıq çım çırt ujezdderi çana toqojlorunda veş aj voju germandardan çana germantstardan qorqolop çatqan Qızıl Askerlerdin çenil batarejası varat dep ötkөн çumada guvartalıq revkom qavarlandırqan ele.

Azır mındaј dep ojqo da kelbejt, bıroq vajqaqı ajırıcyı uvaqıtta: snө-rjaddar menen tohuq çavdıqan tört çarım djumduq gauvıtsalar (qısqa zamvirek) kee bir dıjqandın qoroosundaqı çөrkө qatılır, özynyn saatın kytyr çatqan ele, bul çөnyndө ec kim tañ qalarlıq oqujanı ojloqon emes.

Mına uşuntır artillerija çөnyndө qamsanoo veker ele. Batareja volso mına azır keiet menen turdu ele. Ajla kelip vara çatsa, çalqız pulemjottor menen çana da soquşuuqa voloor ele.

Iş uruş aujrıuqında çana qaldı. Byt otrjad attuu razvedcikti qandaj çıdamсыздıq menen kytyr turqandırın oqoj ele közyñө elestetyyğө mymkyn voloor ele.

Antkeni menen vajqaqıc punkt çөnөkөј ele bir sever menen çoor qajtarqan emes ele. Bajqaqıc çıqactın ıstyndө olturup, qoqusunan asıqqa çıqı qalqan on tört çaş çamasındaqı bir arıq çıraj sarı qız menen syjölөşүр çatqan volıucu.

Al qız avgustın qojıu sañ vasqan tılıq kijimcen volucu. Çılañajlaq uzun qara şıjraqtar, tuurulup qan çıqır turqan varmaqtar al qızdın on çana saqırıt çerdi çırqap kelbegendigin көсетүр turdu. Qaraqan turdunan çana şılnıqan çaaqtarın ter şorqolop turdu. Balıqtıqındaј asır turqan oozu menen oor çana dem alır aqaqtar turdu. Şısimik tartqan vetindegi көgylytär көzdөry aq sıjaqtuu көryngөnsıjt.

Eger sarqıc çasındaqı tap-taza sarı çıt lentası çana mañdaj çaqındaqı tyz temir taraqı volboso al qızdı qıştaqıqı bir dıvana dep vılyyğө voloor ele.

— Тоqto!—dep Bajqaqıc qıjqırđı.

— Тоqtodum—dep qız çoor qajtarđı.

— Çıqacqa çaqın kel.

— Kelip qaldım.

— Sen vızdın toqojdo emne qılır çyrosın?

— Özymdyn aqajımdı izdep çyрөm.

— Senin көzyñ çanaqınan çıqqанvı çө emne?

Bul çer pozitsija volso, senin aqajırı bul çerde qajdan volmoq! Qajdan kelсеñ oşol çaqqa qajtadan vurul.

— A bul çerde qandaj pozitsija? Ajıldıqtardanvı çө gajdamaktyqtardanvı?

— Ajıldıqtardan.

— Maqa oşol ajıldıqtardın pozitsijası kerek.

— Frosja! — der taq uşul ubaqta vajqaqıstıq punktuna sıqqan Mikola saqıǵır sıverdi. Meni qudaj kınñeñesın. Froska — der sıqasqa vırula qalıp — ej Semjon! Bıǵat mıltıqıǵıñdı vızde Frosicka keldi — der vaqıǵdı.

Bul sözdery menen qızdı qoşqo çetkızdı. Ar bir qadamı saıyn eerdin tıstegiler qız arañ ele vara çaltı.

Semjon qarındaşın kere qojoru menen ele aqa bir vaqıtıñızdı çetkenin sezdi.

Semjon qızdıñ vetine qarap turıp — amansızdı Frosja. Sizderde emne oquja volup ketti? Qudaj uqtıñız volup ketti — dedi.

— Qudaj saqtasın, vırıñız teñ ele azıñısa çaqş ele der, Frosja çoor verdi da, tunarıqtıqan kózün arı veri sırtıqtı: silerdin bul çerde icyyge tuñıqar çoqu? — der suradı.

Froska özün toqtotıp qajrat qıluu usın kózün çumıp tıstengen tışın qıstıttı, vıroq toqtıno alqan çoq, oşentıp turıp ele eñyğır ıjlar örkösü örkösüne vatpaj vutunan vaşına sejin solquıdar şoloqtıp ıjlar sıverdi.

— Oj çurt! Mıñdan artıq sıdoqo kucım çoq tetigi qarqıñ tıjgen zulımdar emne qıñ çatqanıñ qaraqıla! Çadaqanda bir sıñdıñmıñ nandı da ec çaqqa qojıñ çoquıtıp alıñtı. El pandardıñ eginin çıjuu usın talaqqa sıqıñsat, vıroq acqasınan vasalvaj çerge sıqıñsat. Al gajdamaktar qundaj menen tırtıp turquzuşıp alıp ajdaşat da qatqıñ qalıñsat.

Klembovskijge salıqtardı tölö usın el özdörüne ec nerse qaltıñızpaj, sılan çalmaqandaj qıñ yjıgındögu eñ aqıq vıjımdarıñ vazarqa alıp sıqır satıñtı. Salıqtan qutuluuqa camas kelbegın vej-vecaralardı — qarınan caldarı, kıcinekej valdarı çana voorunda çaş valdarı var ajaldardı da ajapıstan ajvancıñızatıñ qıñtı.

Klembovskijdin qoroosuna, varıñın tap taza ajdar alıp kirip, bir vırden sarajdıñ astına saqıñız alıñız salıñ meşoktın ıstıñ çatqıñız sırdatıp savaştı. Eki kışı eki qolunan, eki kışı eki vutunan, bir kışı vaşınan qarın alıp qıñız vavıqanca savaştı. Kee vıröelördu şaralaq menen kee vıröelördu şompol menen ijleştı. Oj menin çatındaş tuuqanıñ Semjon! Varıñızdıñ tap-taza sırdıñız ald. Ec nerse qojıñız. At usın da 300 som aqca tölöñız der salıq saldı, a vızde tölöge vır da tıjın volvoqonduqtan, vızdi da oşol sarajqa alıp varıñ aram eköevızdu qıñız çatıp carcaqanca şaralaq menen savaştı.

Men qudajqa şyğır deşim kerek meni az urıñtı, antkeni — men qıñız çatıp vat ele carcar qalırtıñ da muındarıñ voşor qalırtıñ.

A, enemdin vaqıtı kelbedi ele, anda anı körke sejin urıñtı çana enemdi qarap gajdamaktar ırsalaqtıp kylyñtı. Anı ajavaj çancıp taştıñtı; emi al taqır qızmat qıluuqa çaravaj qaldı. Enem azıñ qoluna çem vaşıñız alıp kim emne vereer eken der varıñ ajaldardı, varıñ çoldordu qıñız vavıñ çyğıt. Aqa ec kim ec nerse verer, sevesi: özdörüne çişke ec nerseleri çoq.

Sofija Tkacenkonu volso atası, Klembovskij pomeşiciktin özüne kyjögö verip çatat.

Semjondun közdery vozorıp, künly qaraqıñız tıñtı.

— Toqtol Sofija özy qaladıñız?

— Çoq. Bajkesi kuc menen ele verip çatat. Tkacenko anı pıgrevke qarap qojqon, qamaqanıña eki çumaca völdü. Men ötkın tıny Tkacenkolordun qoroosuna çergöler vırıñm da quptalıu turqan eşik arqılıu Sonka menen sıjleştım. Al eşiktin artında turıp ajavaj ıjlar, maqa — «qudaj çalqıñ Frosicka, Semjonqo varıñ anı qajdan volso da tarqın da zulımdar eköevızdu açratıp çatat» der ajt. Balkim meni unutup qalqandıñ, vıroq men al usın tınyçındö uqtavajm, oşlonom çana al meni sırtıqtardıñ qolunan açratıp alat der işene aladıñ dedi çana şaşın — munu da eskertıp esine sal dedi.

— Qız oşun qacan volot?

— Vırıñız teñ bir ele çolu ötkörıp, vıgyn kecinde vızdin cirköde nıkelejt. Anı kere çatağıñız — der qıñız komandirdi közdöj çırqoqo vırıldı ele, vıroq askerler menen vırge tegerekter tıñtıqta uqıp turqan komandirdi çana şavdı kördü:

Çoldoş komandir çana çoldoş askerler vırıñız mını uqtıñız — dedi.

— Uqtıq.

— Al uqsanar, uşul ubaqqa sejin emne attavajıñız?

Çoldoş komandir Zinovij Petrovic. otrjadıñız turquz.

— Çoq Semjon, Gıvrevkomdon prikazsız çana artillerijasız otrjadıñız turquzuuqa uquqım çoq. Antkeni — bul otrjad sen eköevızge tıjıñtıy emes, a varıñ emgeki elge çana vırinci qatarda sovet ökmötüne tıjıñtıy, asker tartıvı uşundaj. Kotko sen eski soldatsın mını özüñ çaqş tışınuy kerek.

— Demek askerdin oşol tartıvı arqılıu menin vaqıtım ölet eken da?

— Çoq Semjon. Özüñdin vaqıtıñ usın özüñ tıñız. Bizdin parktan sıjgen aravandıñ alıp eki attı qoş, mejiñ eñ çaqş attardan volsun pılemjottı oqtoru menen al. Anan Qudajqa tovokel de. Men vıqqa qarş ec nerse ajtpajmın.

Komandir özünün kyjgyzgen papirosun tartıp bytö elekte ele qolqo tüş-kön eki somun atqa qoşulqan roptor tüşyucy eñ çaqşy toqojcodon sızyp qaldı. Mikola çana Froşka at ajdoocu çerge olturuşqan eken. Semjon bolso aravanın artıq olturquscuna olturup pulemjottu oñdoqlular vara çattı.

Анын çанындақы olturqusc uvaqıtsınca voş ele çana mymkyncylygy vol-qon uvaqıtta tørtynsy passazirdi aluuqa dajar ele.

Күн тыстөн оор кетти. Асық талаанын ызылдаған şamalъ qulaqtan şuuldar өтыр турат.

Semjondun çoodon tüşken somun attarın qarşy alıp, çajqalqan vijik qara viudajqa çalyñ tögyp, çajtaj arraқ төşyn керip, ava mekçigen asmanda viluttar qaalqыр көсyp çattı.

Күн аjavaй ыдылady. Мына emi al алысқы çatqan adьrlardьn ystynөн çыр өтыр, талаанын cetine вагыр çаşьndь.

Тыжн сысқан өзүнүн уңкыгунөн ваşьн еñ ақырқы çолу сысқатыр qulaqqa çақыmduu «сыјқ» etip ысқырды.

— Mikola! Zьыldat, аjava! Attarьndь çaqşy qamcьla soorusun ьыт!

— Мен аjavaймьн.

Attardьn tapoosunan көvyктөр cасыгар asmanqa ьқыр вагыр сөртөгө, сөртyn çалььаqlarьна çавьşьр çattı.

Asmandan sarь çыдыз көгynды.

Arava tüş oоqondo toqojdon сысқан çyгыşy menen çyгыр oturup qaraңқы аjььда kirip vardь. Çalqьz çana cirkөө, çalyñ valьыldar kyjyp turqan şamdar terezeden көгynyp çatat.

El Semjondy vile qojuşup selt ete tüşyştı. Arava toqtoqonco volvoj Sem-jon qoluna limonkalarđь alьp sekirip tüşty.

— Nikesin qьjььağaby?

— Çoқ ali. Azьr kyjөөny çana tosup alььq. Semjon cirkөөge kirip oşol zamat Sofijanь көrdy. Al, şurularьn taqььp, vaşьna oolqon lentalarь menen elderdin alьь çақында Klembovskijge çanaşa turqan ele. Kyjөө volso cасыlar menen qoозdolqon qьmqarcan uzun qonctuu çeektelgen ötyk menen turqan eken. Kөk çаşьl tartqan. Qol menen qььctьn savьn qarmar, ekinci qolu menen soquştuq gusardьq furazkasьn көkyrөгynө qьşьr Klembovskij tizesin vьгыр kicine vaşьn az maz eñkejtip çyгynyp, анын ystynдө аq meelej kijgen kimdin — viгөөnyn qolu venoktu qarmar turqan eken.

Kөp şamdardьn dyryldөp vөлгөн ьььqтықы qьştaqtьn kicinekej çana çaman cirkөөsyn tollurqan.

Çadaqanda sarqarqan yc бурctun icinde turqan көрөөр көз çana çыдыз-duu asmandьn arasьnda turqan qudaj savadapof cirkөөnyn ancejin көk vojoq menen vojop, qojqon tegerekcesinen Semjonqo асық көгynyp turdu. Biroq al andan vaşьqa ec perseni vajqavadь. Qalqandarьnьn vardьqь al ycyn, ar-manduu majramdьn көlökөsyndөj volup көгynгөnsydy.

Granattь vaşьnan çoqoru көтөгyp turup, — Sonka meni көzdөj curqa! — деп Semjon qьjььrды.

Sofija qandajдыр bir uşul yndy kytyp turqan ele. Selt etpesten ele çana qьjььraastan çana şьp etip burulup, eldi tyrtkylөp Semjondy көzdөj curqady. Al curqar kelip çeңden alьь.

— Toqto, çавьşьra, — деп, kejiştıyу tartьp qovurap — vat көсөгө cьқыр vizdin aravaqa varqьn — dedi.

Kөz асыр çumulqanca qьz көсөгө сықты. Biroq varььq tegerektep turqan çalaңqьctar өtty. Semjondy көzdөj çulunuştu.

Semjon өзүнө çақыñ kelip qalqan paraddьq formosun kijgen Tkacenkony көrdy. Bul forma uqmıştuu forma ele. Gajdamaktьq forma volucu. Giorgijev-dik төrt kres murunqusundaj ele qajcьlaşьp төşynдө çавьşьp turqan ele. Pogondoru murunqu eski armijalarđьqьndaj, viroq feldfьeldikindej emes, bir altьn çыдыzduu ofitserdikindej volucu.

Semjon Tkacenkony сысанақы menen tyrtyp granat menen tap verdı.

Сақтаңқыñ volboso coloq qьlam! деп Semjon qьjььrды.

El andan çарьььla qасыştь.

Semjon cirkөөnyn vosoqosuna curqar kelip al çerden асық turqan еşikten curqar сықыр cirkөөnyn ortosun көzdөj granattь ьқытыр qaldь. Qor-qınıctuu, caңдыñ kycynө şam çalp etip өcty. Ajnekter qaşekterden ььqььar kyvylup tüşty. Panikadilo' ьььn-cьььn talqalanьp ketti. Sofija qarьşьqan qoldoru menen pulemjottu qarmar çatqan. Semjon aravaqa sekirip tüşty.

— Çөнө!

— Çөнөjm.

Attar tasqaqtady.

Qacqandarьn artьnan мытық yndөry tarsьldar çatat. Oqtordun yny şamal-dьn ььqььqььna qoşulup zuuldar, сықырар өтыр çattı.

Arava ustaqanapьn tuşьna keldi. Andan arь sozulqan асық талаa volucu, oşol

¹ Panikadilo — Roptun cirkөөde turqanda qoluna qarmar turup duaa oquj turqan tajaqь.

zamatta ele kəz asır çımquca ustaqanapın artınan gajdamaktyq atcandar aravanın tuura tuşunan sьqа qalır aravan kəzdej çarьыьр тар берip qaldь.

Arava toqtodu.

Semjon çerge qandaj çьqььр, qandaj taңыqandьqьн özy da sezvej qaldь. Eki Gajdamaktyqtar — çan qajьştardь qььctarь menen qьrqr çiverişti.

Ycөө — at ajdaqьс çerge olturup alьр şaralaq menen çarqьlar çatqan Mikolanь syjгөp tyşyştu. Esi oop qalqan Sofija, çolqo tuurasьnan çattь ele vaşьnan ьrqr ketken taqьjasy qaraqđь tynde aqarьp kəgynup turdu. Sofija qьjmyldavastan qana çata verdi. Beş minutadan kijin varьqь bytty.

Ec kim Froskanь vajqaqan çoq. Gajdamaktardьn atcandarь ustaqanapın artьnan qasьrьp, qьz sala берeri menen Froska çyгyp vara çatqan aravadan sekirip tyşyp talqa çavьşьр qalqan volucu.

Çoodon tyşken attar, kyuləngөн vojdon çan qajьştarьн şalpalaqtatьşьр qьzđьn çapьnan ötur vara çattь. Froska attьn virəөнyn çalьna çarmaşьр sьqanaqь menen өrkөсyn tajanьр тыгььşьр çatьр ystynə sьqtь da, çьqajlaq vitunyn soqoncoqu menen attь taqьr qoituqqa kьсynyn varđьqьnca qojqu-laqan vojdon qaraqđьqda çaşьнр kəzdөн qajьm boldu.

Çolqo tyşkөnidөrdь qьştаqqa alьр kirişti.

XXIX GLAVA

SUD

Çolqo zoolu salьнр eriksiz elgen air qorduq.

Şevcenko.

Al kijinki kьny, kьn sьqа elekte ele ajьđьn cetinde talaadan çaң ujuquj tyştu. Bul çolu nemetsterdin çalaq qana çөө askerleri çana atcandarь qana kele çatpastan, nemetstik gавьtsaluu batareja qьştаqtan çarьm çarььm alьр dövөнyn ystynde turqan volucu.

Çer vetine kundyn altьn nuru çaңьdan qana çacьla берeri menen kьz-gyden tunuq avanь aralar soquştuq coor sьzqьrььр kyy calđь.

Nemetster qьştаqqa on çolu gавьtsi menen attь. Beş vomьu virinin artьnan biri Kotkonun qoroosuna kelip tyşyp çerdin vetinen тыр-тырьы qььр asmanqa көterdy, tyşken çerlerinde çalaq qana qararqan aңdar qaldь.

Qalqan veş vomьu birinin artьnan biri Ivanenkonun qoroosuna kelip tyşyp,

asmanqa sьqardь çana anь da çerdin vetinen тыр-тырьы alardьn tyşkөm çerindej qььр, ordunda aңьrajqan qana qara aңdar qaldь.

Soquş cooru, uruştu toqtotuucu kьynь calđь.

Tyşkө çaqьn qьştаqqa eki vojennьj ekipazqa tyşyp, tegereginde dragundardь qajtartqan nemetstik sud keldi. Klembovskijdin ajvancasьna bir stol төrt oturquc qojuştu. Stol, özdөry ala kelgen көk sukna menen çavььđь da anьn ystynde karandaştar çana qaқazdar qojuldu.

Stolqo soquştuq suddun төr aqasь öber — lejtenant Fon Virxov, doklat-cik — prokuror gospodin Berens çana çaqtoocu — agronomduq ofitser lejtenant Rumpelder olturuştu.

Tertyncy olturquctu, Getman Skoropatskijdin Çer işter ministerstvosunun cinovnigi tilmec gospodin Solovjev kelip eeledi. Anьn oң qolu qara çooluqqa taңььр mojnuna ilinip turdu ele. Nikenin kьvөlygy qatarьnda cirkөөde turqan kezinde granattьn çarььşьnan qolu çaraadar volqon ele. Oşonduqtan al çөntөгyndөгь portsigardь alьр sьqьр sol qolu menen papiros tartьр çattь. Oşonduqtan çөntөгynөн portsigarьn alьр sьqьр kьvөө volqon eki kişi da uşul çerde turuştu. Vaşь ajьrььр çaraadar volqon rotmister Klembovskij çol-do alьр çyгyycь krovatta çattь. Anь menen qatar deni vaşь soo praporçik Tkacenko şьlqьjьр turdu.

Kotko Semjondun çana Mikola Ivasenkonu qural-çaraqtuu dragundar ajdar kelip suddun aldьna oturquzuştu.

Alzo — dep öber — lejtenant Fon Virxov şьр ettirip көz ajnegin көzynө kijdi.

Uvaqьttь voşqo ketirvej — dep Solovjev sol qolu menen papirosun tartьр çatьр qotordu.

Sud cejrek saat sozuldu. Iş mьna mьndaj tuuqandar — dep ajaqьnda Solovjev tura qalьр karandaş menen çazьlqan varaq qaқazđь көzynө çaqьndatьр — Ökym çarьjalanať. «Dьjqan Semjon Kotko çana dьjqan Mikola Ivasenko, virinciden nemets qaroolcusun qol salьр çana anь өltьrgөndьgy yсyn, ekinciden, zakonsuz qural saqtaqandьqь yсyn, ycuncyden, cirkөөde qudajqa çalьnuu uvaqьnda tartipsizdik qььр, qol granattьn ьrqtuunyn kesepetinen rotmestr Klembovskij çana Çer işterinin ministiri cinovnik Solovjevдин çaraadar volqonduqu kьvөлөг taravьnan anьqtalqandьqь yсyn çana ajьrtuular өз mojundarьna alqandьqьna negizdep, germandьq soquştuq sud өlym çazasьn çarьjalajt. Ökym eki sattьn icinde eldin көzynө orundatььн. Suddun predsdateli öber — lejtenant Fon Virxov» bytty. Qoşuқazdar.

Öber—lejtenant meeleji menen şiltep qojdu. Semjon menen Mikolaniñ qajtadan sarajqa alıp ketiştı.

İj, azır men emi senden suraj alamın—der Mikola alar özylerünce çalqız qalıñır samandıñ ustynö oturup çatqan uvaqta qarğır qalqan erinderin arañ-arañ qıjımdatır çatır ajttı, senin çanıñ daqı ele deneñdevi çe çoqru?—dedi.

— Menin çanıñ on tørtynce çydan veri ele sırtqa sıqır ketken — der Semjon kulymsyrögönsür çoop verdi.

— A meniki ali turat, — der Mikola şıvırar kytrogön çerden Semjondun ijnine vaşın qojur turur; — oj qudajım aj, qudaj! Meni vıgyn germandıqtardıñ oqu çajların ötkön çımada ojlodum vele dedi da çaş valadaj özynce ıjlar çiverdi.

— Tsıts, — der Semjon acıulanır — El uqrasın — dedi.

Sarajdıñ duvalına vaş menen çölenür vutun samandıñ ustynö sunur, arqas menen vajlaluu qoluna oñdor çaşınan veri özynö belgilyu ukrainalıqtardıñ eski ırın qatuuraaq un menen mıñdaj der ırdadı:

Bar ele mende curqaar at,
Curqaar atım — tulpar at.
Qıñs, mıltıq da volqon
Çana mıñda peri zat.

Uvaqıt şumduqtuu ötyp çattı.

Bir turur qulaq uqrağan ıdamdıq menen ötyp, sın ele çırök muzdar qalqandaj volur, bir turur uvaqıt toqtır qalıp sajdın qara taşındaj volur tövögö salañdar kelip turdu. Birinci saat taq uşundaj ötty, al ikinci saat zırıldar ötyp çatqan kez.

Qıstaqtan alıs emes ele çerden soquştıq coordun uny sıqtı.

Eşik acıldı. Tövösy qızıl gajdamaktar şarkesi menen Tkacenko kirip keldi.

— Emne Kotko ırdar çatasıñıv? — der Semjondun mañdajına tura qalıp. İrdooqo şaş, senin uvaqıtın az qaldı.

Buqa Semjon ec qandaj çoop verbedi. Tkacenko alardıñ aldına majdan-daqıñdaj arqı-terki vaşır turur, uc sömөjy menen murutun sılar qajta toqtoj qaldı.

— Meni menen syjleşkyn kelbejvi? Munuñ döđöjlyk. Balkim senin mende

bir demen vardır, a menin sende ec tekem çoq. Kotko senin aqırqı saatında sen maqa ajanıctıusun.

— Qarğırqı vajtaldı ajar, qujruqu menen çalıñ taştartır, degendej maqa senin ajaşındın keregi çoq. Men aqırqı saatımdı senin dıdaar suuq tumı-şuquñdu körvöstygym ucun, kelgen çerinđi közdөj çoqol.

— Daqı ele döđөjsun, aqmaqın sen, Kotko aqmaqın.

Aqmaq eleñ emi oşol ele aqmaqıñın vojdon azır rexotalıq vıvoddun aldına varasın.

— Tigil çırtqıctar menin qolumdu artıma vıraqanıña qajdıram—der Mikola tişin qıçıratır çatır şıvıradı da:

Bıroq Tkacenko anı tyz qaraqıv kelvesten elikter qana közynun qıjıqas menen qaradı.

— Kotko, sen aqırqı saatında aqmaqıñıñdı vılgın kelse men saqa ajtır vere alam — sözyn ulaj verip, — senin qıstaqtıq aqmaqıñın qajında ekenin ajta alam. Kotko sen sajasattı tyşingönun çoq. Aqılın çetken çoq. Özynın ojın menen sen vıjık uctın. Sen zamatta ele, çer çyzındө volqon vaqtın vaarın alqın keldi.

Kotko senin közdөryn ac köz, qoldoruñ andan veter şırqıv, sen suluu qızdı köre qojduñ da özynın vıraqan qoluñ menen lap etip qarmaqın keldi. Balkim al qız — vaj maalmattuu kışın, senin tyzden tyz nacalın-ğın qız ekendigin çana al sen öndögön kedejge teñ emes ekendigin, meñ ojloqon çoq. Senin qazanıñdı qajnatıadı. Daqı Klemovskijdin çıl-tyldağan maldarın, Klemovskijdin çaqıv çerlerin köre qojduñ da tyz ele özynın tuurılqan cengelin menen tap verip aqa çarmaşın. Al çıltyldağan maldar, çaqıv çerler çana al çatır ajı carva maşınalar padışa çana qudaj taravınan qojulqan vızdin qoçojun gospodin Klemovskijdin vızulqus ıjıq menciği ekendigin da senin meñ ojloqon çoq. Bıroq senin ac közynө, şırqıv qoluña, vılar da az körynı. Sen Kotko daqı çer ustındөy, çer astın-daqı suudaq, deñizdegi volqondordun vaarın vaşqaruucu ökmөttü kördün; saqa oşol ökmөt çaqıv; mıña uşuntır sen qudalarına, qan iceer volşevik-terge, alardıñ deputattar sovetine vardın çana alar menen vırigip alır tar-vajqan qoluñ menen qudajın ökmөtynө tap verdin. Mıña oşonun varıq sen emnege alır keldi Kotko. A, aqıldıu adamdar qandaj kırıset? Mıña meni alır qara. Men özymın antımdı olujalıq menen atqardıım. A, menin ojım asmanqa alıs uctın çoq, uca da men özym icime saqtar çyrdım. Men özymın vaşırarım sıladım. Meñ vıgönun ıjıq mılkın közdün qate-

gindej saqtadım. Men azapı oşol el arqılıu tarttım. Mına uşuntır men çetiştım. A, sen çetişpediñ. Azır sen kimsiñ çana men kimmin? Azır men, özımdın çaqş qızmatım usın vardıqın çarqıratır körıp turqan közu aşıq pan Getman Skoropatskiyden mına bul ofitserlik roğondorın aldım. Men Sonkany dvorjaninge verem çana özım da qudaj verse vara-vara dvorjanın volom. A sen volsoñ belgisiz bir myrzede tarptaj cirip çoqolosuñ.

— Qalıp ajtasıñ — der, Semjon ırqır tura qalıp qıjırdı — qalıp ajtasıñ qarqış tijgir. Men myrzeden özımdın vaqtım usın teşir sıqır sөөktörım menen silerdi, qarqış tijgirlerdi tepsejmin.

Bul kezde, qıstaqta ekinci çolu soquş sooru ojnolup qaldı.

— Az qaldı Seniki, Kotko, az qaldı. Balkim on minutağa da çetrej qalqandı. Bizdin qudaj Isus Xristostun keñesi vojunca aqırqı çolu birı birivizge kek sanaşraj qoştoşolu. Bir çolu şen menin yj icimdi körıp sıqtıñ.

— Qacan senin yjuñdy körıp sıqqanda soñ aqmaq bolqonmun.

— Andan kijin men senin yj içiñdi körıp sıqtım. Usıncı çolu sen menin yjuñdy qajta körıp sıqtıñ.

— Daq aqmaq bolqonmun.

— Azır men seni eñ aqırqı çolu körıp olturam.

Yjdögylerdın qajıqıvası usın papiroş tartır qoj Kotko.

Tkacenko kımış portsigarıñ suırıp sıqır andan papiroş aldı da Semjon-đın veline çarqıdatır, oozuna salqıssı keldi. Biroq Semjon vaşın bulqur aldı.

— Kerek emes! — der Semjon qıjırdı. Senin varlıq ajtqan sözuñ usın qarqış, senin quzqındañ volqon közuñe tykırım.

Mına uşuntır Kotko Tkacenkonın vetine tykırıp çiverdi.

Tkacenko bulqur turup, vet aarqıssı menen vetin sırtıp, Semjondu qamıssı menen vetten arı saar çiverdi.

XXX GLAVA

ZINOVIJ PETROVIC

Frosja toqtovoston talaş menen tasqaqtatır çyırıp olturdu. Al vardıq kucı menen, attı soqoncoqu menen terkiler vatıraaq çetip, otrjaddan çardam suroo usın, ketip vara çattı. Biroq al, qıstaqtan on veş çarqımtısa uzaj elekte ele talaadan ot köryndı.

Альпын вардықынса çoodon tyşkөн at curqar oturup, qızdı lagerge çetkizdi. Kujyp turqan ottun tegereginde asılyp turqan qol qazandar. Aldıqı çalqıncı alınpaqtan zambirekter turdu ele. At qıvanyctıu kışener varır toqtır qaldı. Qızdı el tegerekter qaldı.

Ottun çalınyñnyñ çarqıqında Froskağa eldin kövy taanış, köryndı. Birөөnyn өşy Froskağa avdan dajın volup erteñ menen toqojdın ortosındaqı aşıqta turqan özy syjleşkөн vajraqıçqa oqşojt; ekincisi otrjaddın sojundaj vek komandiri ele; qolunda çaş valdarı var, ekı ajal çana qolu butı buulup aravanın ıstındө çatqan qafa qojlor Froskanyñ köz aldına tyşynө ekinci çolu körynur çatqandaj volup elestep turdu.

Frosja attan sojlor tyşyp: «sizderde, bul çerde icyyge suu varı?» der çerge çattı da oşol ele zamat uqtar ketti.

Bul qadimki vajaqı köörılyşcylerdın otrjadınyñ özy ele. Semjon ketkenden soñ bir saattan kijin çalqıncı gubernalıq revkomdın soquşqa sıqıny degen prikazın şarkesine qatır alıp çetip kelgen. Otrjad toqtoosuz soquşqa sıqır çana arañ ele ylgırgөн vatarejağa kelişir qoşulqan ele.

Komandir qıjıqan çan qajıştardı көрө qojup, tamaqın çasar çetölyp qojup, uqtar çatqan qızdı qoltuqtar alıp, ajaldar menen qojlor çatqan aravağa alıp varır çatqızdı. Andan kijin komandir özınyn komandirlik ijnine coloq veşmantın kijip, otrjaddı turqızdu.

Otrjad çaj çana qıldattıq menen çyırıp olturdu. Tar atqan kezde qıstaqtan çeti çarqımdaj alıstıqqa kelip qoosaqtın icine toqtodu. Bir tyndın icinde otrjad ye ese көвөjdy. Qıstaqtın varlıq çaqtarınan, attar menen mıltıqtar menen şarkelerine qızıl lenta taqınyp otrjaddı toso kelip aqa qoşulup çattı. Emi otrjadda vatarejcilerdi sanaqaanda da el veş çyzdөн aşır qaldı.

Aldıqı çiverilgen çalqıncı qıstaqqa varır tyş cende qajta keldi. Klemvovskıjdin sarajında Semjon menen Mikolanyñ qamalır çana nemesterdin talaş sudun kytır çatqandıqın ajtıp keldi.

Komandir bir çyz kışini oñ flangağa, bir çyz kışini sol flangağa qojdu. Kelip çırtqıctardın тылнан sıqarıuға çiverdi. Bir çyzın ыраaq çatqan ajanır vatarejanın çaqı komandirinen sılyq voluunu çana өзınyn zambirekterin mymkın voluşınca çarqın qojup çırtqıctardın çаны sıqarıuunu suradı. Qıstaqqa vardıq vrickalar, pulemjotter, ajaldar çana kuxnjalar menen coquı kiryy usın qalqandardın vardıqın özy eercitti. Qıstaqta coor usıncı çolu ojnoldu.

'Adegende volvoj ele qoñquroo turqan munaradan davьş cьqtь. Kimdir birөө şaşqan tyr menen varьp cirkөөnyn qoñquroosun şьnqьrattь.

Ткаcenko тьңşар qaldь.

Oşol zamat snarjad sarajdьn ьzьldar ьstynөн çarьz çana zuuldar өtty da көz асър çumqanca qoroонun ortosuna тыşур çarьлр ketti. Artilleristin qulaqь çaңьlqan çoq. Orustun ьc djumduu zamьiregi atqanьn vildi. Ekinci snarjad ьjmөkkө kelip tijdi. Andan qojuu aq tytyn ьjulqur cьqtь. Çьzdөj kişinin sozulqan ьndөry qьştaqtan cьqьp qaldь. Alardь pulemjottordun coloq-coloq çana тьr-тьrьldatьp atьşь toqtottu. ьcyney snarjad sarajdьn ьsty menen өtүp Klembovskijdin cатырна kelip tijdi. Ткаcenko ькьcyө qalьp sojodoj çactь.

Şaşqalaqtaqan Nemetsterdin atcan askerlerinin komandasь uquldu. Nemets-tik eskadron qoroodon tasqaqtatьp cьqtь.

Kujур çatqan ьjmөktөн ьşьq tap kelip çattь. Semjon menen Mikola eki çaqьn qaraşьtь da aqьrьn çana sarajdan cьqьşьtь. Qaroolcu çoq ele. Qoroо voş voluucu. Qoñquroonun davьşь bir minutaca da тьлпр qojvodu.

Birinci zamьirek atьp çana anьn oqu avanь çarqanca ele oñ flangadan da, sol flangadan da тьldan da, çana frontton da, varьlьq төrt taraptan çьjьrьq-cuu, ьşqьrьqtar menen çьzdөгөн partizandar qьştaqqa kirip kelişti.

Varьqьnьn aldьnda aravaqa qaptalьnan olturup, өskөн murutu menen çana temir көz ajnecen komandir Zinovij Petrovic caңdan saqtanuu ьcyn saratçaldьuuluq menen veşmantьna oronup qьştaqqa kirip kele çattь.

Gajdamaktьq-nemetstik qoşmo otrjad caq-celekej тыşур artьn көzdөj cegin-di. Komendantьq ekipaz kyc menen çatьp qьştaqtan, nemetstik suddu çana anь menen birge rotmister Klembovskijdi ala çactь.

Cirkөөnyn qoñquroosu, kьtrөгөн çerden ponomar¹ çindi volup adamdьn kycynөн vaşqa kyc menen alьnьn kelişince qoñquroo qaqьp çatqan nemedej volup тьпvaj ele qaqьla verdi. Eki ajaldьn kejrь cirkөөnyn qoñquroosunda kujрөлектөр çьrөt. Birөө — sөoktyy-saaqtuu тьтьq kijimcen çana dalьşьnda vaşьtьq var uzun kempir; birөө — çaş şuru taqьnqan cactarьnda lentasь çana art çaqьnda sala qojmosu var ajal.

Bular Semjondun enesi menen Sofija voluucu. Qoñquroonun tilin qoluna qarьtar alьşьp тьпvastan şaqьldatьp qaqьlar çatьp bir ele sөzdy aldarynьn varдьqьnca çьjьrьr çattь. Çan sooqa, çurt! Çan sooqa, çurt! Çan sooqa.

¹ Ponomar — Qoñquroo qaqьucu soru.

Alardь kyc menen qoldorun çipten açьratьp ьldьj çaqqa alьp тыşьştь.

Klembovskij qoroosuna pulemjottun arava menen kirip kelişken ьtrinci çigitter Semjon menen Mikolanьn qolun cecip çiverişti. Alar özylөгynyn eml tiryy көrөөjьyз qo degen çoldoştorun aravaqa salьp alьşьp Zinovij Petrovic çoonu talqalar özynyn syjgen işin qьlьp qolqo тыşkөnderdy өtkөгүp alьp olturqan çerge-cirkөөгө çetip varьştь.

— И, vaatьr, qandaj özynьdyn maqsatьna çettiңvi?

Dep, Zinovij Petrovic көz ajneginin ьstynөн Semjondu qarap syjledь.

Biroq, Semjon özynyn komandirine çoor bergice qarap kele çatqan volvoj, oşol minutanьn icinde topoloñdoqon eldi çara vөlүp kele çatqan enesi menen Sofijanь көrө saldь. Alar çaqьn kelip toqtoşur cocuqan tyr menen көzdөry-nө көrynuycy көryngөndөj volup qarap qalьştь.

— Oj Semjon, dep Sofija qoldorun көkyrөгynө alьp tolqop çatьp qovu-radь:—oj Semjon, menin syjgenym, ьtynym, өvөгөн... Al Semjonqo çavьşa qaldь, viroq Semjon komandirdi көzynyn qьjьqь menen qarap çana ajььqqansьp turup:

— Toqtoj turcu sen. Qudaj çalqaaqan Sonja. Kөrөөjьsyңьvь men azьr komandir menen syjleşyp çatamьn. Azьrьnca enemdin çanьna varьp tura tur. Uşul ele ajaldar! Uşular arqьluu çana caq-celekej, vudun-caң, vaşqa ec kim emes.

Oşol kezde el eki çarьlьp çol aca verdi, veş çigit talaadan çaңьdan ele qarьtar kelgen praporçik Tкаcenkonu komandirdin aldьna alьp kelişti.

— Bul emne degen uqmuş—dep Komandir Tкаcenkonun butunan vaşьna cejin bir sьjra qaradь da — Ij adamzat, kicine ьurulup eldi qaracь — balkim el seni taanьşaar, sen tuuraluu çaqьşraaq virdeme ajьşaar. Biz seni, oñqo çe solqo çivere turqanьvьzдь vilgendej vololu.

— ьurulvasa da ele erki özyndө dedi Semjon. Biz vul qarqьş tijgir menen çaqьş taanьşьrьz. Birinci çolu çana көryşyp olturqanьvьz çoq. Kөp ubaqьtь dele өtkөн çoq, balkim тьндan bir saat murun ele Klembovskijdin tigil өlym sarajьnda meni menen syjleşкөн. Murumdan emgice taq kete elek.

— Senin çьzyңө qarajьlьq — dep Zinovij Petrovic. — Sen qandaj ajtsaң, viz oşondoj qьlavьz. Oñqovu çe solqovu?

— Solqo. — dedi Semjon.

Bul sөzdy Tкаcenko uqtu da cөгөлөp çьqьldь viroq, çigitter qoltuq-tap өөdө turquzuştь.

Solqo, dedi Zinovij Petrovic. Tkacenkoni cirkoonun artına alıp ketiştı. Sofija közyn qolu menen vastı da artına vurulup ketti. Cirkoonun artınan mıltıq unu uqıldı.

Emi mında, — dep Zinovij Petrovic özynun ştabına ajttı. — Bizdin uruşuvuz ali vıtkön çoq, al çaqı qana vaştalır kele çatat. Nemetster ali esine kire elek kezinde, qıstaqtı nemetsterden tazalar tyz cyrup olturup Kodıma stantsijasınyn aldına çetiş kerek da, alardıñ Germanijasına sejin bizdin ukrainalıq qara vuudaj ketip qalvas ucyn temir çoldun ıstynön qol salış kerek dep ojlojmun. Al emi Semjon sen bizdin artillerija pozitsijasın almaştırqan- ca, aqa sırqar varqın da batareja komandirinin qaramaqında volqun vol- voso çaqş zamırekti şqaalar — navodciksiz al çaman vozdojt. Toqto. Ali vıtkön çoq. Senin ajaldarın çonınde bir eki ooz söz. Alar aravaqı olturup ekinci razıjaddın çyktöy menen voluşsun, al çerde qudaj vıjursa, mında şaqıladaqan ajaldar ölcöodön aşyq kör. Emi atqar.

XXXI GLAVA

SOLDAT FRONTTON KELE ÇATTY

Zamırektek ajıldın artında talaada taşla elek qara vuudajdın cömölölöy nın arasında turuştu ele.

Komandir baldaqın tajanır busoldu' qoltuquna qışır, batarejanı frontqo völyp vasır turdu. Buı, qıszıl mıltıy qara şaravara kılgen çana artillerija- lıq varqıt petlıtsalar var şveddik kurtka kılgen aqsaq kışi ele. Şarkasın qalqan menen daldaloocu çerinde aq taq var kınge qararır kılgen betin- degi vırsajıqan çerde saqal çavıştırır alqandaj volup körynıy. Bıroq, tala ısqı ele, batarejanın komandirı furazkasın qolına qarınar turqan. Anın ustara menen alınqan aq vaş kınge saqılşır çılğar turdu.

Qatar turqan uc dıjımdı ruşkalardan Semjon ırqır sıqır eski artilleris- tik adatı menen.

— Qoşılqan partızandı otrıjaddın komandirinin prikazı vojınca sizdin qaramaqıñızda vomvaloocu-navodcık Kotko keldi.

Batareja komandirinin çaş kögylytır közynön şattıq quvanıç sezildi.

— Eñ çaqş volot, Semjon. Andaj volso özıñdın ucıncı quralıñız al. Meelöony (şqaalar atınnı) unuta eleksıñı? Siz kim volosuz?

¹⁾ Busol — şqaaloo ucın artillerijanın qarool orduna qoldonuucu avjumu.

— Siz kim ekenimdi vılvejin, al qızdar volso Samsonov dep erkeleşet. Emne sen meni ele tikter qaldıñ? Çe menin saqalın saqa körynön çoqrı?

Qısqı meenot menen ıstöocy Samsonov — dep Semjon qıjqırđ.

— Oşol özy. Saqal sulıuluq ucın.

— Batarejası?

— Al özy. Qımvattuu talaalıq, uc dıjımdıq.

Menin zamıregim da?

— Mında.

— Oo, qudajın aj! Dyjöndö mında volotqo dep men ec qacan ojlovos elem! — dep Semjon alaqan menen közyn sırtıy çatır quvanır ajttı. İi, sen emne ajtasıñ?

Soldat frontton ketti ele emi qajıadan frontqo keldi.

Men saqa qalqın dep ajıradın völe, a sen emnege qaşqaja qaçttıñ?

— Egin ajdoocı ucın. Qana emneni ajdadıñ?

— Ajdadın.

— Al emi coqıttınnı vaşqalar coqıttınnı?

— Başqalar.

— İş qandaj ekenin vıldıñı, emi maaqul. Emi sen ekövyz vastıra vaştaj- vız. Özıñdın zamıregıñdın çanında tur. Menin közymö tetıgi dövodön vızdı közdöj bir top çyktıy nemeler kele çatqansıt. — dep Samsonov Furaz- kasın kılir — batareja uruşqa! dep çıgıt unı menen qıjqırđ. Qarool çetımış. Tyz meelöo menen. Nemetstik gıavıtsalıq vaterjanı közdöj granat menen çazvaj at Semjon. Qacqandardı eki patron menen.

Semjondun ijni özynun zamıreginin döngölögyne çavısa qalır, al turmaq anın çyrögy tıjladı. Al özynun zamıreginin qalqanında, döngölögynde qandaj belgiler qandaj sıjıktır, ojuqtar, temgilder var çana qanca ekendi- gın, enesi vılaşın denesinde qandaj meñderi var çana qanca ekenin vılgendej qılır vılyucı; köz acır çımqanca Semjon zamıregın tyzör unıtarlıu' pat- rondu saldı da zatvordu çaar, ot aldırıucunın voosun qolına qarınadı.

— Atqıla!

Eskirgen ruşkadan ottun çalıñ ırqırđ. Batareja, qacqandarqa eki patron sıqırđ. Birinin artınan vırın udaa sııldattı. Semjon qarooldu şqaaladı.

Birinci atısta nemetstik batarejanın taq aldındaqı çerden altı qara saq

¹⁾ Unıtarlıu patron dep sıarjad (oq) menen gılzanı vırıgıp turqandaq tyrynö ajttıat.

ujulqur asmanqa eьqь. Ekinci atьsta da nemetstik batarejanьn artьraaq ьaqьnan altь qara saq ujulqur asmanqa eьqь.

— Atьlal

ьana da altь qararqan saq ele nemetstik batareja turqan ьerden asmanqa ujulqudu. Dyrьmottьluyьu jьscikterdin eьnьqьtarь asmanqa ьrqьdь. Dьngьl^k-teru uctu.

Yrkunc^k attar, ьan qajьstargьna calьnьp ььqьnьp tujlar ьattь. Eeleri qaca beriьti.

— Azamat, Semjon! Daqь vastьr. Majqandaj k^r. Qacqьndarqda qarata eki patron. Oq eьqar!

Dьn^s^d^den nemets soldattardьn aldьn toso, alda-qajdan ьetip kelgenin ьilьejsiь, ьyзд^g^en adam oq ьaadьrьp quur qaldь; alardьn aldьnda aravanьn ystunde Zinovij Petrovic qara veьmantьn saramqalduu qьmtьnьp kele ьat-qan eken.

Мына uьuntip bul kunu nemetster ekinci ьolu qacьstь. Biroq Zinovij Petrovic ajtqandaj soqьuь vytyug^e k^p var ele, ara^ qana vaьstalqan kezь voluucu. Ukrainanь tap taqьr tazalar vytyu yьun eki aj voju nemetsterdi frontu-nan da (vet ma^daьnan da) ььnan da, oq flangadan da, sol flangadan da soquuqda tuura keldi. Bul ь^nynde varьqьn ter-tegiz qьnьp, vaьstan ajaq ajtьp olturuu aqьndьn iьi emes, viroq tarьxьeьn iьi.

Biz ^zyvьzdyn a^gemevizge, Zinovij Petrovicterdin otrjadьnьn murun brigada volup, andan kijin divizijaqda ajlanьp, ьumuьcu-Dьjdan Qьzьl Armi-jasьnьn tuusu aldьna virigiьip, nemetsterdi talqaloo kampanijasьn oktjabr ajьnьn ajaqьnda ataq menen vytk^ndьgyn qana qo^o alavьz.

ьoldo^ Samsonovdun batarejasь da divizijaqda ajlanqan; bir batarejanьn Komandiri volup Semjon Kotko daьndaldь. Al ^zьn^, uluu telefonist qьnьp ^zьnyn dosu Mikola Ivaskonun aldь. Ajaldar ь^nynde volso—Sofija. Froska ьana Semjondun enesi ь^nynde k^p sala turqan volsoq — alar k^pk^ sejin ekinci razrjadьn ьygy menen otrjadьn artьnan eercip ьyruьty. Мындаj qьluu zakon vojunca mymkyn emes eь, viroq Zinovij Petrovic Semjondun qajrattuuluqun eske alьp Semjondun ьyzyne qarar zakondon anca-mьnca kecirim qьldь.

Uьul ele ekinci razrjadьn ьygynde on toquzuncu ььldьn ьarьmьnda Sofija, Semjonqo erkek t^r^p verdi. Bul valanьn atьn Interventterden ajvan-darca qorduc k^r^p ^lgen, birinci ajь sovettin t^r aqasь, Semjondun birinci quda tyьyruycьu Remenjuktun urmatьna, Trofim dep atastь.

ЬЬЬЬНТЬQЬ

Andan veri ььjьrmaqda azьraaq kem ььldar ^tty. Bul uvaqьn arasьnda sovetter ьerine k^p saqьnьlaqan qonoqtor volup keldi. Alardьn kee birleri Moskvaqda sejin kelgen kynder da voldu. Biroq ьvedderdin ьana nemetster-din keliьin ec kim ьandatьp ^tk^rg^en ьoq.

Bir kezderde Semjondun ьaman tamь turqan bul qьstaqta k^pt^n veri, — ьoq vaj kolhoz orno^qon; bul kolhozdu Mikola Ivaskenko vaьqarat ьana bul ьoq vaj kolhozdo ylgylyu ьana ataqь sovetter sojuzuna vyт belgilyu cocqo carvasь var, bul cocqo carvanь Ivaskonun ^myrlyk ьoldo^u — Efrasinija Fjodorovna ьe ь^n^k^jl^t^p ajtsaq vajaqь Froska vaьqarat.

Qьstaqqa ьaqьn vajaqь toqojco da ^zьnyn ordunda turat. Uьul kyng^e sejin o^ol toqojdun icinde, tyvyn^ Trofim Remenjuktun ьana anьn dosu matros Vasilij Tsarevтин атаqtuu s^ekt^ry tyvyn^ k^mylgen ьaь duvda turat. Alardьn attarьn ^sk^n qavьqtar ьaar qaldь ьana bir kezderde matros-tun ьarkesin duvqa qaqqandaqь mьqьn oordu da qalqan ьoq. Biroq el ьla-rynda eskertiьip alardьn attarьn biliьet.

ьalьvraqtuu ьaь duvda ьn-ььn ьatqan myrz^nyn ystunde ьaltьydajт. Biz anь «^aь duv» dep ьatabьz. Al qandaj ьaь volso o^ol ьaь vojunca ele qaldь. Sevevi duv qaruu yьun k^p uvaqьttar kerek. Duв yьun ььjьrma ььl emne? Baatьrlardьn atь yьun al tyv^lykk^ qarьvajт.

Мына ььl saьjьn ьazьnda spastьq munaranьn vaььndaqь ьrdama saat ьr-dar vyт^ry menen qьzьl ajantqa birinci maj paradьn qavьl aluu yьun Sovet-ter Sojuzunun mar^alь Qorqo El Komissarь Klim Vorosilov atqa minip ььqat. Altьndaj ьaltьydaqan sonun sarь atьnьn ystunde olturup, voz granitten turquzqandaj qьjьmьsьz ььqьjьььp turqan vojskalardь tegetete vastьrьp v^lykt^r menen salamda^at. Andan kijin attan tyьyp tizginin ordinartь-larьna qarmatьp, qojur mavzelejdin sol ьaq qanatьna ььqat.

O^ol ьerden, ььr^p etken tavььь ьoq ьnctьqta, anьn vijik, acьq ьaььn^laqan yny uqulat:

— Men emgekci eldin uulumun. ьaь askerler da anьn ajtqan s^zьyn — antta^pastan, acьq ьana kyctyu qьnьp:

Men, emgekci eldin uulumun... dep qajtala^at.

Semjon Fjodorovic Kotko ьana anьn ajalь Sofija Nikanorovna ek^e Mov-zelejdin oq ьaq tribunasьnda turat. Alar vutunun vaьь menen turup soqon-coqtorun k^t^ryьyp, arasьnan ^zd^rgynьp valasьn k^ryu yьun qatar tizilgen

proletarlığ divizijah qaraq turuşat. Çalañ oşol qana ucun azır Semjon Fjodorovic aljukomvınatın vaşqar turqan çer—Zarogozjadan bir kunge kelişti. Semjon Fjodorovic az qana özgerdy, antse da çoonojur çana ujrılanqan qaştarına az-maz aq kirip qaldı. Anın vaşında bulqaar furazka, kijgeni suu ötközves kök paltoo, antkeni — erteñ menen çaan çaacudaj kın vırkөлgen ele. Bıroq kın acıylar ısq völdu. Semjon Fjodorovic ısqapınan paltoosunun torculuqtarın cıqarır qojdu. Pinzagınlın çaqasınan Qızıl Tuu ordeni kögynur, cıqanaqında ötköp cıyl Sociden satır alqan qırta cıqacınan çasaqan sarı tajaq ilinir turat. Sofija, Nıkanarovna Zarogozjalıq direktorlordun orto çasaqan ajaldar kijine turqan kijimderdi kijingen: kicınekej qana fetro materijasınan çasaqan şljara çana vojolqon qojondun ferisi çaqalıu çana çeqinin ucunda oşol teri menen qarqaqan paltoo kijir turat. Al daq çoonojqon, sacına vıleer-vılves aq aralaşır qaldı. Közynun tegereginde sykjymduy qana qavattanşır vırğıtar çatat, bıroq közderı qaraqattaj volup ele çar-çaş.

— Oj Semjon, — dep Sofija ıldam syjlör tyrtkylör: — cın ajtam men kögyp turam. Tetıgıne al, tıgıne ekıncı sapta sol çaqtan tørtıncy, Qudaj ursun, Qaracı! Anın çapında daq vırö, taq ele oşondoş şljomcon çana uşundaj ele gimnastjorkacan, turat bıroq quvarqan, aq eken al, vızdın Trofim.

— Qudaj ursun, Sonja sen meni tañ qaldır çatasın. Uşuncalıq köp adamın arasınan bir kışını qantır taanıuqa volot. Eldin aldında meni ujaltra dejm paraddı qara da, oozunđu lam dep acıra senin ojuñca Trofim qajda turat?

— Te, tetıgıci. Ekıncı saptaq, cettegi tørtıncy.

— Al vızdın Trofim emes.

— Men saqa vızdın Trofim dep ajtır çatamınqo.

— Çaqş. Mejli vızdın Trofim volsun, egerde saqa oşoncolıq çaqır vara çatsa — dep Semjon tıştenir çatır sıylıq qana syjlör qojot. Ajantta volso kuctıy, völyp-völyp çaqır çattı:

Men — emgekci eldin uulumun...

Bul un vardır çaqqa uqulat.

Soldattıq sukıadan palto kijir quvapıctıu volup çana özynun çöneköjlygy menen tıgılerdın antın qavıl alır, oñ çaq qanatında Stalin turqan, movzelejđın kuzgydeş volqon duvalınan da: — «Men — emgekci eldin uulumun» — dep qajtalanat.

«Men — emgekci eldin uulumun», — dep Kremldın qooz duvalı da syjlejt.

«Men — emgekci eldin uulumun» — dep Minin menen Pozarskıjo don çasaqan estelıgı da duuldajt. «Men — emgekci eldin uulumun», — asmandaq taza avada çaqırır ırđajt.

«Çımuşcu-Dıjjan ökmötynun vırıncı çaqırıusu vojunca, Sovettik Sotsialısttik Respublikalar Sojuzun varlıq qoqustuqtardan çana varlıq özynun duşmandarın qol salıuıarınan saqtoqo uvada veremin çana Sovettik Sotsialısttik Respublikaların Sojuzu ucun, sotsialızmdın işı ucun çana elderdın dosculıqu ucun kuzgeşyge özımdın kucımdı qana emes, özımdın ömırymdı da ajavajmın».

— Men — emgekci eldin uulumun!

(Moskva—1937-çıl senjaar).



Ҷооптуу редактор Тоқосајев

Техредактор Фахрутдинов Р.

Съдъһна Ҷооптуу Ҷоросајев Ҷ.

Ҷооптуу корректорлар Ҷамакеев В. Исмајлов В.

Тегүүге 10/X 1939-Ҷы берилди. Басууча 8/III 1940-Ҷы қол қойлду.
Қағаздын форматы 70 × 92 1/2. Бір басма табақта 47 400 тамча.
Бердәқы 7 3/4 басма табак. Қыргызиялжит № 030, Қыргызмамбас № 032.
Заказ № 0431. Тиражы 6140.

Qazan, Mislavskij 9, Tatpoligraf. 1940-Ҷы.

Ваась 3 с. 25 т.

ПРОДАНО